TÜRKİYE BAROLAR BİRLİĞİ

DOĞANIN HAKLARI BAĞLAMINDA

EKOLOJİ VE HUKUK

Aykut Çoban • Tolga Şirin • Hande Atay • Ozan Ercan Taşkın

Türkiye Barolar Birliği Yayınları : 209

Doğanın Hakları Bağlamında
Ekoloji ve Hukuk

ISBN: 978-605-5316-06-8

© Türkiye Barolar Birliği
Birinci Baskı: Eylül 2014, Ankara

Türkiye Barolar Birliği
Oğuzlar Mah. Barış Manço Cad.
Av. Özdemir Özok Sokağı No: 8
06520 Balgat – ANKARA
Tel: (312) 292 59 00 (pbx)
Faks: 312 286 55 65
www.barobirlik.org.tr
yayin@barobilik.org.tr

Baskı
Şen Matbaa
Özveren Sokağı 25/B
Demirtepe-Ankara
(0312. 229 64 54 - 230 54 50)

DOĞANIN HAKLARI BAĞLAMINDA

EKOLOJİ VE HUKUK

Aykut Çoban, Tolga Şirin, Hande Atay, Ozan Ercan Taşkın

Ankara, Haziran 2014

İÇİNDEKİLER

TOPLUMSAL VE İKLİMSEL ADALETSİZLİK SARMALINDA İKLİM SİYASETİ..... 13
Aykut Çoban

GELECEK KUŞAKLARDAN DOĞANIN HAKLARINA: BOLİVYA VE EKVADOR ANAYASALARI..... 51
Tolga Şirin

EKOLOJİK KRİZ KARŞISINDA YENİ BİR HUKUK ARAYIŞI: ULUSLARARASI SUÇ ÖNERİSİ OLARAK EKOKIRIM 71
Hande Atay

MADDİ VE MUHAKEME BOYUTUYLA ÇEVRE CEZA HUKUKUNA DAİR BAZI TESPİTLER/KISMİ ÖNERİLER 111
Ozan Ercan Taşkın

DOĞANIN HAKLARI VAR.....161
Türkiye Barolar Birliği 2. Çevre ve Kent Kurultayı Sonuç Bildirgesi

Sayın Başkan, Yönetim Kurulu Üyelerimiz, Değerli Katılımcılar, Sevgili Meslektaşlarım,

Türkiye Barolar Birliği'nce düzenlenen "**II. Çevre ve Kent Hukuku Kurultayı**"na katılımınız nedeniyle hepinize teşekkürlerimi ve içten saygılarımı sunuyorum.

Baroların çevre sorunları ile tanışmaları yaklaşık 25 yıl öncesine dayanıyor.

İlk yıllarda çevre davaları açan baro sayısı 2 yi 3'ü geçmiyordu.

90'lı yıllarda Bursa'da Orhaneli Termik Santrali, Ovaakça Doğalgaz Çevrim Santrali, Yeşilşehir, Göktuğ Plaza, Uludağ, Balabancık Kalesi ve Cargill davaları açıldı.

İzmir'de Bergama Altın Madeni davaları başta olmak üzere Gökova, Yatağan, Aliağa Termik Santralleri davaları ve diğer davalar açıldı.

Bu davaları diğer il barolarının açtığı onlarca dava izledi.

Bizler, Çevre hakkının ne olduğunu, idare hukukundaki yerini, bu davaların devamı sürecinde öğrenirken, o kentte yaşayan insanlar da, belki de ilk kez bu davalarla **"çevre hakkı"**ndan haberdar oldular.

Aslında bizler, bu davalarla başka şeyler de öğrendik.

Sözgelimi;

Devleti yönetenlerin ikiyüzlülüğünü, halkı nasıl aldattıklarını gördük; hukuk devleti olmadığımızı, anayasal devletten ne kadar uzak olduğumuzu anladık…

Halkın bilinçlenmesinin, bir kültüre sahip olmasının bu günden yarına değişemeyeceğini, yıllar süren alışkanlıklara bağlı olduğunu, haklarını öğrenmesinin çok uzun zaman alacağını gördük.

Şunu da gördük; yöre insanının günlük çıkarları için kolayca kandırılabileceğini… Bazen yüksek bir kamulaştırma parasına, bazen bir bilgisayara, bazen de iş verme vaadine …

Serbest piyasacı kapitalist bir düzende hükümetlerin, hiçbir şekilde halkın yanında olmadıklarını, iktidarlarını koruma yolunun, tekelci sermaye ile işbirliğinden geçtiğine inanarak bu yönde yasalar çıkardıklarını, kararlar aldıklarını gördük.

Daha da ötesi, Cargill örneğinde olduğu gibi, egemenliğin temeli olan Türk Yargısına ait kararların, iki ülkenin başbakan ve başkan düzeyindeki görüşmelerinde pazarlık konusu yapıldığını da öğrendik. Utandık.

Ve bunları yaşadıkça, gördükçe hayal kırıklıkları, ümitsizlikler yaşamadık mı, kısa süreli de olsa tabii ki yaşadık. Ve aralıklarla yaşamaya da devam ediyoruz.

Nedir bu, zaman zaman bizi hayal kırıklığına uğratan vakıalar?

Eğer, bu ülkeyi yöneten bir başbakan, halkın malı olan bir koyu, kıyıları kendisi için kapatabiliyorsa,

Eğer bir başbakan, mahkeme kararına karşı "**sıkıysa gelip yıksınlar, o inşaatı bitireceğim ve içinde oturacağım"** diyebiliyorsa,

Eğer, dağda, ovada, vadide, derede ve kentte yağma, talan, yasalarla meşru hale getiriliyorsa,

Kuş cenneti bir delta bile satışa çıkartılabiliyorsa,

Eğer, hiçbir mahkeme kararı uygulanmıyor, açtığınız ve kazandığınız mahkeme kararları hiçbir işe yaramıyor, elinizde kalıyorsa ve uygulamayan kamu görevlileri hukuki müeyyideden yasa ile kurtarılıyorsa,

Eğer, mahkemeler, tarafsızlıklarını ve bağımsızlıklarını yitirip, hiçbir yasal değişiklik olmadığı halde, tek dava açma gücüne sahip, barolar başta olmak üzere, meslek odalarının, sivil toplum örgütlerinin dava açma haklarını ellerinden alıyorsa,

Eğer, bu haklarını kullanmak isteyen yurttaşlar, ölçüsüz şiddete maruz kalıyorsa, yaralanıyorsa, ölüyorsa ve haklarında onlarca yıl hapis istenebiliyorsa,

Katledilen, yağmalanan, talan edilen ovalar, dağlar, dereler, kentler hukukun mezar taşları ile dolu ise,

Özetle, çevre hakkının kullanılması, fiilen ve hukuken kullanılamaz hale gelmişse, bu hakkın kullanılmasında en az 40 yıl geriye gidilmişse,

Bir insan olarak, bir yurttaş olarak, daha da önemlisi bir hukukçu olarak hayal kırıklıkları yaşanması kaçınılmazdır.

Ama bu olumsuz duygular hiçbir zaman mücadele azmimizi yok edemedi; aksine daha da güçlendirdi. Bugün bu mücadele içinde yüzlerce avukat arkadaşımız var; yüzlerce sivil toplum örgütü var ve binlerce çevreci insanımız…

Mahkeme kararlarını uygulatamadık ama, bu mücadele sürecinde yaşananlar, çevrecilik kültürünün gelişimine sanırım az da olsa katkı vermiştir diye düşünüyorum.

Söz gelimi;

Artık, ağacın kesilmesine direnen, HES' lere, Termik Santrallere, Nükleer Enerjiye, hem de polisin şiddetine, biber gazına rağmen direnen bir kısım halk var.

Dava masraflarını karşılamak için tek geçim kaynağı ineğini satan insanlarımız var.

Dava açmaktan çekinmeyen onlarca köy muhtarımız, köylümüz, kentlimiz var, semtindeki ağaçların kesilmesini önlemek için geceleri nöbet tutan insanlarımız var; çevre koruma adına kurulmuş onlarca dernek, oda ve platformlar var.

Ve, parkın ortasında, kepçenin gölgesine koyduğu sandalyede oturup, o parkı kurtarabilen Kıymet teyzelerimiz var..

Bu bilinçlenmeyi göz ardı edemeyiz.

Kim bilir, bu bilinçlenmede belki bizlerin, sizlerin, yayınlarıyla, konferans, panel, sempozyum gibi toplantılarla bilgilerini aktaran duyarlı bilim adamlarımızın bir damla da olsa katkısı olmuştur. Bu bile bir şeydir, verilen emeklere değer diye düşünüyorum.

Çevre katliamı ile kapitalist sistem arasındaki bağlantıyı görmeden, sermaye ile iktidar arasındaki, iktidarla uluslar arası tekelci sermaye arasındaki işbirliği ve dayanışmayı bilmeden etkili ve gerçekçi bir çevre mücadelesi yapılamaz.

Çevreyi "**mal**" olarak gören, "**Ne olursa olsun önce ve her zaman kazanç**" amacını güden kapitalizmin gücü hesaba katılarak strateji geliştirilmesi zorunludur.

Bu güce karşı koyacak etkili, örgütlü halk gücü maalesef oluşturulamadı. Çoğunluk, onların istediği gibi; edilgen ve ilgisiz.

Gerçek şudur: Sermayeci düzen var oldukça, bu düzen çerçevesinde bir takım iyileştirmeler düşünülse bile, çevre yakın sürede içinde yaşanamaz duruma gelecektir. Zira, kapitalizmin sınırsız kazanç güdüsü, sınırları olan çevreyle bağdaşmıyor.

Eğer, çevrenin geleceği, sermaye düzeninin insafına bırakılırsa, doğanın yakın zamanda yok olması kaçınılmazdır.

Ne yapabiliriz, nasıl yaparız?

Bizler, hukuk yolu ile mücadele ederken, çevre katliamından en çok zarar görenleri ve genel olarak halkı yeteri kadar örgütlü kılmayı, ne yazık ki başaramadık

Temel çözüm, mümkünse, işbirlikçi küçük bir azınlık dışında, ulusun büyük çoğunluğu ile, çevreyi bir mal gibi kullanan emperyalizme karşı birleşmektir.

Başka,

1) Her ne kadar mücadelede hukukun alanı daraltılmışsa da, yine hukuk yolu ile, yeni yöntemler geliştirmeliyiz.

2) Bir arkadaşımızın ifadesi ile "**meşru müdafaa**" hakkımızı kullanarak demokratik direnmenin etkili yolunu bulmalıyız.

Kim yapacak bunları?

Başta Barolarımız olmak üzere tüm meslek odaları, sivil toplum örgütleri ve halkın kendisi…

Eğer, ortak mücadelenin yolunu bulamazsak, bize katılacak yeni müttefikler edinemezsek, çemberi genişletemezsek, bu gidişle ne kentlerimiz kalacak, ne dağlarımız ne ovalarımız, ne de derelerimiz…

Galiba eski bir slogana öykünerek şunu demek gerekiyor.

"**Bütün ülkelerin emekçileri, yoksulları, aydınları birleşiniz".**

Kurultayımızın başarılı geçmesi dileği ile hepinize saygılar sunuyorum. … **07.06.2014**

Türkiye Barolar Birliği
Yönetim Kurulu Üyesi
Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu Başkanı
Av. Ali ARABACI

AYKUT ÇOBAN

Aykut Çoban, işçi bir ailenin çocuğu olarak 1965 yılında Karabük'te doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. Doktorasını, burslu olarak gittiği İngiltere'de, Essex Üniversitesi Sosyoloji bölümünde 2001'de tamamladı. 2005'te doçent, 2011'de Profesör oldu. 1991 yılından bu yana Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde çalışmaktadır. Araştırma konuları arasında, ekolojik sorunların ekonomik ve siyasal bağlamı, yeşil siyasal düşünce, ekolojik Marksizm, ekolojik hareketler, doğa siyaseti, biyoteknoloji, genetik müdahalelerin eleştirişi, iklim siyaseti yer almaktadır.

TOPLUMSAL VE İKLİMSEL ADALETSİZLİK SARMALINDA İKLİM SİYASETİ

Climate Politics in the face of the Double Helix of Social and Climate Injustice

Aykut Çoban

Özet

Bu yazı, iklim sorunuyla, toplumsal ve çevresel adaletsizlik arasındaki etkileşimi tartışmayı amaçlamaktadır. Toplumsal adaletsizliğin iklim adaletsizliğine yol açtığını, iklim adaletsizliğinin de toplumsal adaletsizliği derinleştirdiğini ileri sürmektedir. Böyle olunca, yalnızca emisyonları azaltmayı hedefleyen her hangi bir yönteme başvurmak boşunadır. Bunun yerine, yazıda, sorunun gerçek çözümü için, adaletsiz toplumsal düzeni yıkıp yeniden kurmayı öneren bir iklim siyasetine olan gereksinmeye işaret edilmektedir.

Abstract

This article seeks to discuss the interaction between the problem of climate change and social and environmental injustice. It argues that social injustice leads to climate injustice and climate injustice in turn deepens social injustice. If so, any mechanisms only trying to decrease carbon emissions are in vain. Instead, for a realistic resolution of the problem, the paper points out the need for a climate politics suggesting the demolishing and then reconstructing of the unjust social order.

İklim değişikliği, kırk yıldır tartışılan, gündemdeki yeri giderek artan siyasal bir sorundur. Şirketler, sermaye örgütleri, belediyeler, hükümetler, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, bilim dünyası, yerel topluluklar ve yurttaşlar, hararetli tartışmanın tarafları arasındadır. Sorunun kök nedenlerinin gizlenmesi çabalarına, hem iklim değişikliğinin etkileme alanının genişliği ya da "küreselliği", hem de bir sözü olan tarafların çeşitliliğinin ve çıkar ilişkilerinin yarattığı karmaşıklık eklendiğinde gerçek üstü bir olayla, adeta bir canavarla karşı karşıya olduğumuz ve ne yapacağımızı bilemediğimiz bir toplumsal durum beliriyor. Karayollarındaki kazaları masal dünyasının trafik canavarına indirgemeye benzer biçimde, bir iklim değişikliği ucubesi yaratıldığında gölgelerle savaşmaya zorlanıyoruz. Hayaletlerden kurtulabilmek için, küresel ısınmayı ve iklim değişimini, toplumsal yapıların etkileşimini içeren ekonomi-politik bir bağlama yerleştirmek zorundayız.

Bu yazıda, iklim değişimi sorunu toplumsal bir eksende ele alınmakta, iklimle, toplumsal ve çevresel adalet arasındaki ilişkinin tartışılması amaçlanmaktadır. Çevresel adaleti, kuşak içi, kuşaklar arası, türler arası vb. bakımlardan araştırabiliriz. Bununla birlikte, burada yalnızca kuşak içi boyuta odaklanılacaktır. İklim siyasetinin motoru olarak adalet talebinin içini doldurabilmek için, önce adaletsizliğin ekonomik, iklimsel, siyasal çerçevesinin ve sağlığa ve bilgiye erişim gibi çeşitli boyutlarının saptanmasına gereksinme duyulur. Bu gereksinme de dikkate alınarak, iklim sorunu iki tez etrafında tartışılacaktır:

Toplumsal adaletsizlik iklim adaletsizliğine yol açar. İklim adaletsizliği ise toplumsal adaletsizliği derinleştirir.

Tartışmadan çıkan bulguların yol göstericiliğinde, önce hatalı çözümlerin açmazlarına dikkat çekilecek, ardından da toplumsal ve iklimsel adalet ilişkisini gözeten olası iki çözüm stratejisi önerisi ele alınacaktır. İklim siyaseti olarak bu iki yolun etkililik düzeylerinin kısaca araştırılması sayesinde, siyasi yön belirlemede kullanılabilecek ipuçlarına ışık tutulacaktır.

Ekonomik adaletsizlik

(...) Bir eski Acem şairi :
"Ölüm âdildir" – diyor, –
"aynı haşmetle vurur şahı fakiri."
Hâşim, neden şaşıyorsunuz?
Hiç duymadınız mıydı kardeşim,
herhangi bir şahın bir gemi ambarında
bir kömür küfesiyle öldüğünü?...
(...) Biliyorum,
ölümün âdil olması için
hayatın âdil olması lâzım, diyorsunuz...

Nazım Hikmet, yukarıda bir kaç dizesi alıntılanan Ölüme Dair adlı uzunca şiirinde, ilk bakışta ölüm gibi tüm insanları eşitlediği düşünülen, kaçınılmaz bir olgunun bile gerçekte nasıl bir adaletsizlik içerdiğini betimler. En son Soma madenlerinde bir kez daha tanık olduğumuz gibi, kuru birer istatistiğe dönüşen ölümler, belli ki işçiyle patronu aynı haşmetle vurmuyor. Gelir ve servet, ölümdeki adaletsizliği bile açık edebiliyor.

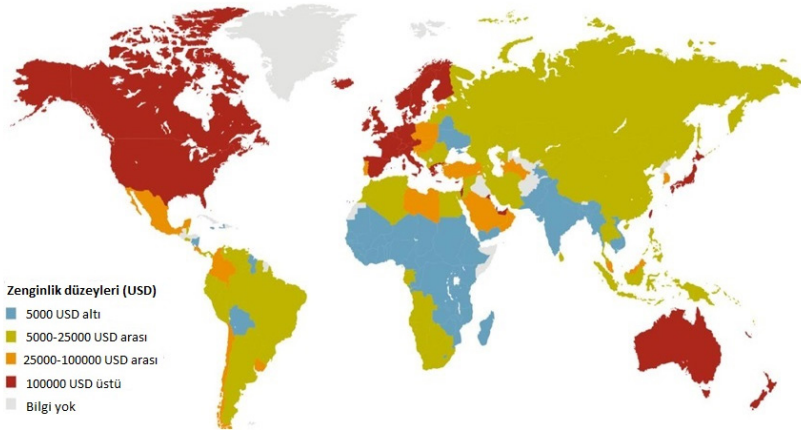
Kişiler arasındaki gelir, ücret, satın alma gücü farklılıkları toplumsal paylaşım adaletsizliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ama bundan daha önemlisi sahip olunan servetler arasındaki farklılıktır, çünkü diyelim ki bir kişinin geliri, diğerinden birkaç kat yüksekken sahip oldukları servet farklılığı binlerce kat olabilir.[1]

Harita 1'de dünyadaki 4.7 milyar yetişkinin servetlerinin dağılımı gösterilmektedir. 100 bin doların üzerinde servete sahip olanların, Kuzey ülkelerinde, özellikle de ABD, Kanada, AB ülkeleriyle Japonya ve Avustralya'da toplandıkları görülmektedir. Bir milyon doların üzerinde servete sahip olanlarınsa yüzde 41'i Kuzey Amerika, yüzde 32'si Avrupa'dayken, yalnızca binde üçü Afrika kıtasında ve binde 6'sı Hindistan'dadır.[2]

---

1 Hervé Kemph, Zenginler Dünyamızı Nasıl Mahvediyor? Çev. İ. Kılınç, Epos, Ankara, 2010, s. 46.

2 Credit Suisse Research Institute, Global Wealth Databook 2013, Credit

Kaynak: Credit Suisse, 2013, s. 19

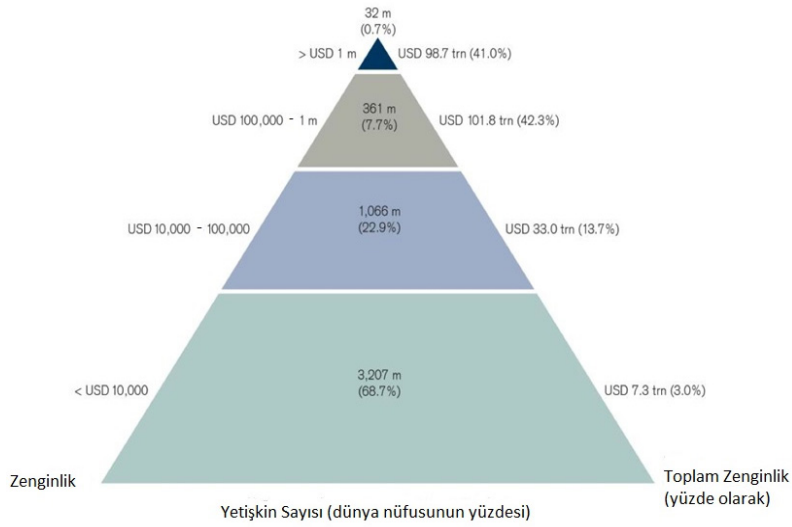
Harita 1: Dünyada Yetişkin Başına Servet Düzeyleri 2013

Servet sahiplerinin bölgelere ve ülkelere dağılımındaki eşitsizlik yanında, servetlerin dünya nüfusuna dağılımı da eşitsizdir. Çizelge 1'de, servet piramidinin tabanını oluşturan yetişkinlerin yüzde 68'i, tüm servetlerin yalnızca yüzde 3'üne sahipken; yüzde 8.4, servetlerin yüzde 84'üne sahiptir. Bir başka deyişle, dünyadaki toplam servetin neredeyse yarısı, en zengin yüzde 1'in elinde toplanmışken, toplam yetişkinlerin yarısının neredeyse hiçbir serveti, yani mülkü, hisse senedi ya da bankada parası yoktur.

Benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye'de kabaca 50 milyon yetişkinin üçte ikisi 10 bin doların altında servete sahipken, binde ikilik bir kesim 1 milyon dolardan daha çok servete sahiptir. En az serveti olan üçte ikilik kümeyle, bir milyar dolardan fazla serveti olan 40 kişilik kümenin serveti arasında, 100 bin katlık bir fark vardır.[3]

Suisse, Zürih, 2013, s. 102 ve 107.

[3] Aynı kaynak, s. 101 ve 108.

Çizelge 1: Küresel Servet Piramidi 2013

TÜİK'in verilerine göre, ücret, girişimci gelirleri, sosyal transferler gibi elde edilen toplam gelirden bireylerin aldığı paya bakıldığında, en düşük yüzde 20'lik dilimin aldığı pay yüzde 5.9 iken en yüksek yüzde 20'lik dilimin payı yüzde 46.6'dır. Bu kümeler arasındaki gelir farkı 8 kattır.[4] Kümelendirme yüzde 10'luk dilimler olarak yapıldığında fark daha da büyümektedir. En düşük ve en yüksek yüzde 10'luk gelir kümeleri arasındaki fark, 15 kattır. Bu oranın OECD ülkeleri ortalaması 9.8'dir. OECD ülkeleri arasında gelir dağılımı adaletsizliği sıralamasında Türkiye üçüncü, ABD dördüncü sıradadır.[5] TÜİK'in aynı araştırması, Türkiye'de nüfusun yüzde 61,3'ünün mensubu olduğu hanenin borcu olduğunu belirtmektedir. Yüzde 86'sı "evden uzakta bir haftalık tatili" ekonomik olarak karşılayamamaktadır. Az ileride ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, zenginliğin gerek ülkeler arasında gerek toplum içinde yoksullara ödetilen, iklim değişmesi biçiminde ağır bir bedeli vardır.

---

4 TÜİK, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2012", Haber Bülteni, Sayı 13594, 23.9.2013, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13594

5 Cem Kılıç, "Gelir Dağılımında Uçurum Büyüyor. Türkiye İlk 3'te!" Milliyet, 24.6.2014, http://ekonomi.milliyet.com.tr/gelir-dagiliminda-ucurum/ekonomi/ydetay/1901730/default.htm

Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk

Servet ve gelir adaletsizliği, hangi nedenle olursa olsun bir sorun olarak görülüyorsa, yoksulluğun giderilmesine yönelik görüşlerin üzerinde durmak gerekecektir. Yoksulluğun azalması çerçevesinde, liberal iktisatçıların bir varsayımını ileri sürenler olabilir. Denir ki, yoksulluğun azalması için sermaye birikiminin, kârlılığın, servetlerin artması gerekir. Böylece, ekonomik büyümeyle birlikte yavaş yavaş yoksulların da gelir ve refah düzeyi iyileşecektir (İngilizcesiyle "trickle down theory"). Artan büyüme ise ekonomik etkinliklerin hacminin de artmasıyla birlikte ister istemez karbon emisyonlarının artmasına yol açar. Eski bir İngiliz deyişinde olduğu gibi, "nerede kirlilik varsa orada kazanç vardır." Bu denklemde, ekonomik büyümeyle büyümenin olumsuz bir sonucu olarak CO_2 emisyonlarının artması, yoksulluğun ortadan kaldırılması için kaçınılmazdır. Yoksulluğun giderilmesi, hem büyümenin hem de emisyon artışının gerekçesine dönüştürülmüş olur. Emisyonlar ve iklim değişimi; gelir ve servet eşitsizliği, yoksulluk, açlık, işsizlik sorunlarının çözümünün olağanlaştırılmış, normalleştirilmiş bir kusuru olarak sunulur.

Oysa büyüme, zengini daha zengin yoksulu daha yoksul kılan kapitalist düzende gerçekleşmektedir. Kapitalizmin yoksulluğa, sefalete, adaletsizliğe dayalı bir düzen olduğu gerçeği, Marx'tan bu yana 150 yıldır biliniyor. En son Fransız iktisatçı Thomas Piketty, kapitalizmde gelir ve servet eşitsizliğinin giderek daha da derinleştiğini yüz yıllık tarihsel verileri kullanarak vurgulamıştır. Sermaye getirisinin büyüme oranından daha yüksek olduğu dönemlerde, ki 1980 sonrası da böyle bir dönemdir, dünyada ekonomik eşitsizliklerin daha da yoğunlaştığını göstermiştir.[6]

Ekonomik büyüme adaletsizlik sorununa çare olabilir mi sorusunu yanıtlayabilmek için Türkiye örneğinde, büyüme karşısında emekçilerin durumunau araştırabiliriz. 2005-2013

[6] Thomas Piketty, Capital in the Twenty-First Century, İng. Çev. A. Goldhammer, Belknap/Harvard Üniversitesi Yayınları, Cambridge, 2014.

yıllarında, milli gelirdeki yıllık ortalama büyüme yüzde 4.4'tür. Aynı dönemde, kamu işçisinin ortalama reel ücretleri ise binde 2 azalmıştır. Özel sektörde çalışan asgari ücretten fazla maaş alan işçinin ücretleri yalnızca binde 1 artmıştır. Asgari ücretlilerin ise dokuz yılda aldığı net artış yüzde 2.6'dır. Yaklaşık 2.5 milyon nüfusluk memur kesiminin net maaş artışı yüzde 4.1 ile büyüme oranına kısmen yaklaşabilmiştir.[7] Görülüyor ki, zaten yıllardır sömürülerek ekonomik adaletsizliğe uğratılmış, yoksul bırakılmış bütün çalışanların gelir artışı, milli gelirdeki büyüme oranının dahi altında kalmıştır. Makro büyüme bir refah artışına yol açtıysa bile, emekçi kesimler on yıl öncesi konumlarını bile koruyamamış, Türkiye'de gelir ve servet adaletsizliği daha da kötüleşmiştir. Demek ki, kapitalist büyüme olsun ki yoksulluk azalsın teorisi, Türkiye verileri bakımından bir masaldan ibarettir.

Değişen İklimin Sorumluları

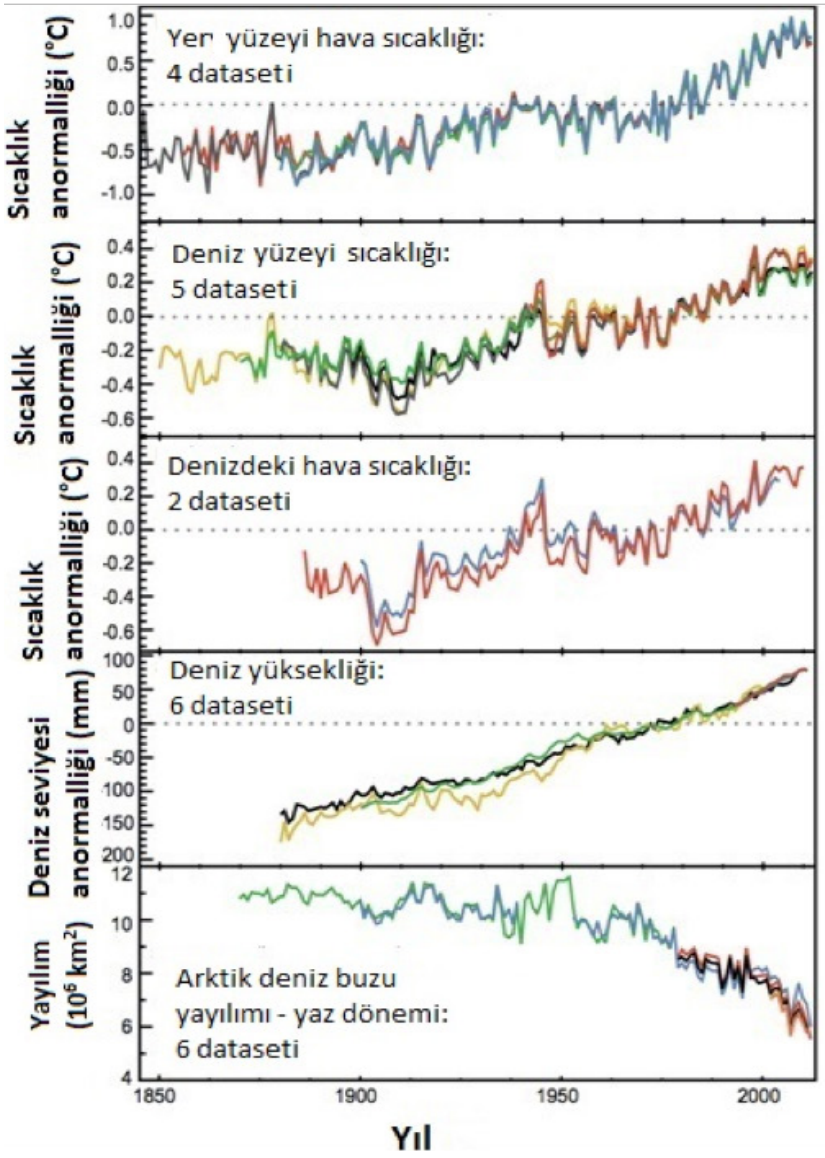
Ekonomik adaletsizlikle iklim adaletsizliği arasında bir ilişki kurmadan önce, değişen iklimle ilgili bir kaç çarpıcı veriyi belirtmek, yabancısı olanların konuyu kavramasına katkıda bulunabilir.

Küresel ısınmanın varlığını gösteren pek çok bulgudan biri, son 30 yılın, 1400 yıldır en sıcak dönem olması gerçeğidir. Birden çok veri setlerine göre oluşturulan Çizelge 2'de de izlenebileceği gibi, yer yüzeyi, deniz yüzeyi ve deniz suyunun üstündeki hava sıcaklıkları belirgin biçimde artmaktadır. O kadar ki, 1880-2012 arasında Dünya yüzey sıcaklığı 0.85 C derece artmıştır.[8] 2013 yılı küresel yüzey sıcaklığı, 20. yüzyıl ortalamasının 0.99 C derece üzerindedir. Yer yüzeyi ve okyanuslar birlikte ele alındığında ve 1880'den günümüze en sıcak geçen yıllar sı-

---

7 Kalkınma Bakanlığı, 2014 Yılı Programı, Ankara, 2014, s. 134'den derleyen Mustafa Sönmez, İşçinin İliğini Sömürdüler, http://mustafasonmez.net/?p=4273, 19.5.2014

8 IPCC, Climate Change 2013: Physical Science Basis, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s. 37.

Çizelge 2: Küresel Isınma Bulguları, 1850-2013

ralandığında ilk on, 1998-2013 yılları arasında yer almaktadır.[9] Isınmaya bağlı olarak Kuzey Buz Denizi buz kütlesi erimekte ve Çizelgeye de yansıdığı üzere 1950'lerden günümüze hacmindeki küçülme son yıllarda rekor üstüne rekor kırmaktadır. Buzullardaki erimenin bir sonucu olarak deniz seviyesi yükselmektedir. Küresel deniz seviyesi 1880 yılına göre 20 cm daha yüksektir. 2000'li yıllarda on yıl ortalama değeri alındığında, yıllık 3 milimetrelik bir artış düzeyine ulaşmış durumdayız.[10]

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), bu bulgularla artan sera gazı emisyonları arasındaki ilişkiyi bilimsel bir kuşkuya yer bırakmayan biçimde saptamıştır. Endüstri öncesi dönemde atmosferdeki CO_2 yoğunluğu 280 ppm'den azdı. Günümüzde ise 400 ppm'dir (ppm, milyonda bir parçacık, bir hava hacmindeki bir milyon molekülden ne kadarının CO_2 molekülü olduğunu belirtir). Karbon dioksit, metan ve azot oksit gazlarının atmosferdeki yoğunluğu eldeki bilgilere göre en az 800 bin yıldan beri bugünkü düzeyde olmamıştır.

Sera gazı emisyonlarındaki artışa yol açan aktörleri saptayabilirsek, iklim değişiminden sorumlu failleri de belirlemiş oluruz. Tarihsel olarak biriken emisyonlar incelendiğinde, 1850-2000 arasında yaratılan toplam sera gazı emisyonlarının, yüzde 30'u ABD'nin, yüzde 27'si AB 25 ülkelerinin, yüzde 8.2'si Rusya'nın, yüzde 7.2'si Çin'in, binde 4'ü Türkiye'nin payını oluşturmaktadır.[11] CO_2 emisyonlarının dörtte biri yüzlerce yıl yok olmadan atmosferde kaldığından birikimli (kümülatif) emisyon yüzdesi yüksek ABD ve AB ülkeleri gibi gelişmiş Kuzey'in iklimsel etkisi de çok katmanlı demektir. Bu durum, az sonra tartışacağımız iklim adaletsizliğini tarihselleştirmektedir.

---

9 National Climatic Data Center (ABD), State of the Climate: Global Analysis for Annual 2013, http://www.ncdc.noaa.gov/sotc/global/2013/13, erişim 2.2.2014.

10 World Meteorological Organization, The Global Climate 2001-2010: Summary Report, Cenevre, 2013, s. 13.

11 Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevresel Göstergeler 2012, Ankara, 2012, s. 21.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile emisyonları arasında bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Dünya Bankası'nın bir raporunda en düşük gelir grubunda yer alan ülkelerde yıllık kişi başı CO_2 emisyonu 0.3 ton düzeyinde iken yüksek gelir grubunda yer alan ülkelerde bu rakam 11.6 tondur. Gelişmiş ülkelerdeki emisyon, raporda saptanan dünya ortalaması olarak kişi başı 4.9 ton rakamının iki katından da fazladır.[12] Her ne kadar gelişmekte olan ülkelerin emisyonları son yıllarda daha hızlı artma eğiliminde olsa da, 1970'lerden günümüze, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kişi başına ortalama emisyon miktarları arasındaki fark da 4 kattır.[13] Nitekim Çizelge 3 de, çeşitli ülkeler ve bölgeler bakımından kişi başına CO_2 emisyon miktarları arasındaki uçuruma dikkati çekmektedir. Afrika kıtasında kişi başına düşen emisyon bir tondan daha az iken, Avustralya ve ABD'de 17 ton dolayındadır.

Karbondioksit Emisyonları* 2011 Kişi başına Ton	
Dünya	4,5
Avustralya	17,43
Amerika Birleşik Devletleri	16,94
Rusya	11,65
Avrupa Birliği -15	8,3
Çin	5,92
Hindistan	1,41
Afrika	0,93

*Yalnızca yakıtlardan kaynaklanan emisyonlar.
Kaynak: International Energy Agency, 2013, s. 48-57'den derlenmiştir.

Çizelge 3: Karbondioksit Emisyonları 2011

12 The World Bank, World Development Indicators 2014, http://wdi.worldbank.org/table/3.8 erişim 30.5.2014

13 Bkz. Nicholas Stern, "Ethics, Equity and the Economic of Climate Change: Paper 2: Economic and Politics," Center for Climate Change Economics and Policy, Working Paper No.97b, 2013, s.43, Çizelge 2.

Ülkeler arasındaki farklılıklara benzer biçimde, emisyonların toplum içinde sınıfsal olarak da farklılaştığı belirtilmelidir. Gerçekten de, bir hesaplamaya göre, dünya nüfusunun en zengin yüzde 11'i, CO_2 emisyonlarının yarısından sorumludur.[14] 1750-2010 arasında ortaya çıkan endüstriyel CO_2 ve metan emisyonlarının yüzde 63'üne 90 şirket neden olmuştur. Bunların bir kısmı Rusya'nın kontrolündeki Gazprom, Saudi Aramco ve Norveç'te Statoil gibi devlet şirketi, çoğu da gelişmiş kapitalist ülkelerdeki pek tanıdık özel şirketlerdir.[15]

Kapitalist büyüme ve servet yaratımının iklimsel etkileri vardır. Daha önce üzerinde durduğumuz servet ve yüksek gelir sahibi olmak demek, daha büyük evde yaşamak, bu evleri kışın ısıtmak yazın klimayla soğutmak, ulaşımı özel otomobille yapmak, yatla koylarda dolaşmak, evden uzakta tatil yapmak, ayda bir kaç kez uçakla yolculuk etmek, yiyebileceğinden daha fazlasını satın alıp sonra da çöpe atmak, daha çok tüketmek demektir. Gerçekten de, yapılan bir hesaplamaya göre, nüfusun en zengin yüzde 20'lik dilimi üretilen mal ve hizmetlerin yüzde 86-90'ını tüketirken, en yoksul yüzde 20'lik dilim yalnızca yüzde 1'ini tüketmektedir.[16] Tüm bu mal ve hizmetlerin üretimleri ve tüketimleri sürecinde olsun, o korkunç servetlerin yaratılması, o yüksek gelirlerin harcanması sırasında olsun, enerji kullanılır ve sera gazı emisyonları yaratılır.

İklim Adaletsizliği

Buraya kadar yer verilen bulgular, servet ve yüksek gelir sahipleriyle iklimde değişikliğe yol açan aktörlerin bir kesişim kümesi oluşturduğunu açığa çıkartmış olmalıdır. Yazının bu kısmında, bu bulgularla iklim adaletsizliği arasındaki etkileşim araştırılacaktır. Özellikle de kapitalist sınıflardan farklı olarak emekçi sınıfların ve yoksul kesimlerin değişen iklimin yıkıcı etkilerine açık olmaları ve nedenleri tartışılacaktır.

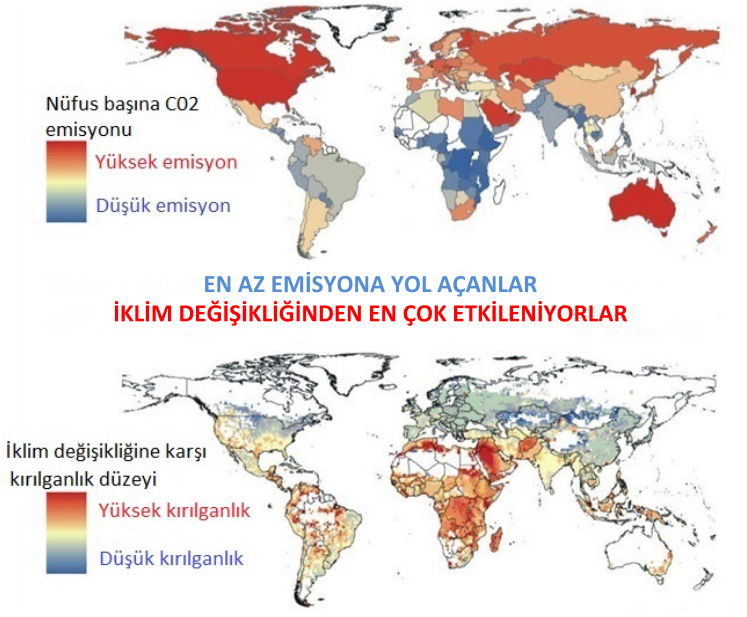
---

14 Kate Raworht, "İnsanlık İçin Güvenli ve Adil Bir Alan Tanımlamak", L. Stark (ed) Worldwatch Enstitüsü, Dünyanın Durumu 2013, Çev. C.U. Ekiz ve Ç. Ekiz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s.47.

15 Suzanne Goldenberg, "Just 90 Companies Caused Two-Thirds of Man-made Global Warming Emissions", the Guardian, 20.9.2013.

16 Zygmunt Bauman, Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?, Çev. H. Keser, Ayrıntı, İstanbul, 2014, s. 15.

İklim adaletsizliği, iklim değişiminin oluşmasında en az sorumluluğu olanların iklim değişikliğinden en çok etkileniyor olmalarına göndermede bulunur. Harita 2, iklim değişimini emisyon düzeyi yüksek gelişmiş kapitalist toplumların yarattığını, buna karşılık değişimin etkilerine ise Güney'in az gelişmiş toplumlarının maruz kaldığını göstermektedir. İklim değişimine en az katkıda bulunanlar değişen iklimin etkilerinden en çok etkilenenler olduğu içindir ki, katmerli bir iklim adaletsizliği söz konusudur. Harita 2'nin üst bölümü, yüksek servet sahiplerinin kümelendiği ülkeleri belirleyen Harita 1 ve emisyonları yüksek ülkeleri saptayan Çizelge 3 ile uyumludur. Harita 2'nin alt bölümündeki dünya resminde yer alan beyazlıklar nüfusun az olduğu yerleri göstermektedir.[17]

Harita 2: Sorunu Yaratanlar ve Etkilenenler

[17] İklim kırılganlığındaki coğrafi eşitsizlik konusunda ayrıca bkz. J. Samson, D. Berteaux, B. J. McGill ve M. M. Humphries, "Geographic Disparities and Moral Hazards in the Predicted Impacts of Climate Change on Human Populations," Global Ecology and Biogeography, Cilt 20, Sayı 4, 2011, 532-544.

Haritalar birlikte değerlendirildiğinde kuşkuya yer bırakmayacak ölçüde açıktır ki, en düşük kişi başı emisyona sahip Afrika, değişen iklimin etkilerinden en çok etkilenen bölgedir.

İklim değişikliğinin etkilerine maruz kalmak bakımından toplumsal kırılganlık, toplumsal eşitsizliklere göre farklılaşmaktadır. Toplumsal kırılganlık, yoksulluk, sosyo-ekonomik statü, etnik köken, yaş, gelişmiş–az gelişmiş ülke ayırımı, hükümetin kriz yönetme becerisi gibi etmenlere göre biçimlemektedir.[18] Servet ve gelir adaletsizliğinin bir fonksiyonu olan yoksulluk ile sosyo-ekonomik statü, başka bir kavramlaştırmayla sınıfsal farklılığı belirten unsurlardır.

İklim değişikliği, yoksul ülkelerde ve yerlilerin yaşadığı bölgelerde, yoksulluğu daha da derinleştirici bir etkide bulunur. Kentte olsun, kırda olsun, kapitalizmin sermaye – emek ilişkisi çerçevesinde ücretli emeğe bağımlı yoksul hane halkları, iklimdeki değişikliğin kötüleştirdiği gıda güvensizliğinin ve artan gıda fiyatlarının cenderesine sıkışmışlardır. Yeni açlık bölgeleri oluşmaktadır.[19]

İklimin değişmesine bağlı olarak ürün miktarının düşmesi, ürünün tümüyle yitirilmesi, tarım sezonunun kısalması gibi nedenlerle milyonlarca insanın gıdaya erişimi zorlaşmaktadır. Isınmanın etkisiyle su sıkıntısının artmasıyla tarımsal ürün kayıplarından, zaten yetersiz beslenen Afrika ve Hindistan nüfuslarının en çok etkilendiği belirtilmektedir.[20] Geçimini tarımdan sağlayan yoksul kır emekçilerinin gelirleri de tehdit altındadır. Fiyat dalgalanmaları, krediye ve tarımsal girdilere erişim güçlükleri tarım emekçilerinin artan gıda fiyatlarından pay almasını engellemektedir. Kırsal nüfus, daha çok borçlanmak, çocuklarını okuldan alarak işçileştirmek, geçim kaynağı olan ekonomik varlıklarını satmak, göç etmek gibi yollarla yoksullaşma koşullarından kurtulma arayışına girmektedir.[21]

---

18 IPCC, Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability: Technical Summary, 2014, s. 6

19 Aynı kaynak, s. 26.

20 Committee on Understanding and Monitoring Abrupt Cimate Change and Its Impacts, Abrupt Impacts of Climate Change: Anticipating Surprises, the National Academies Press, Washington DC, 2013, s. 134-135.

21 Michael Renner, "İklim Değişikliği ve Yerinden Edilme", L. Stark (ed)

Küresel ısınmayla ilgili bulgulara yukarıda yer vermiştik. Küresel ısınmanın etkisiyle Afrika ve Latin Amerika'nın yüksek yerleşimlerinde yaşayanlar sıtma tehdidiyle karşı karşıyadırlar. Sivrisineklerin olmadığı görece soğuk yüksek bölgeler, yoksul toplulukların tarihsel olarak sıtmadan korunma alanlarıydı. Isınmayla birlikte, buralar sivrisineklerin yayılma alanı olabilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün tahminine göre, 2012 yılında sıtmadan ölenlerin sayısı 627 bin kişidir. Bunların çoğu Afrika'daki çocuklardır.[22]

İklim değişiminin hem sonucu hem de göstergesi olan sel, kuraklık, aşırısı soğuk ve sıcak hava dalgaları, kasırga, tayfun gibi aşırı hava olayları artmıştır. Aşırı hava olayları karşısında ülkeleri risklerine göre sıralayan bir araştırmada, 1993-2012 yılları arasında en çok etkilenen 10 ülke sırasıyla, Honduras, Mynmar, Haiti, Nikaragua, Bangladeş, Vietnam, Filipinler, Dominik Cumhuriyeti, Moğolistan, Tayland ve Guatemala'dır. Bunlar az gelişmiş ülkelerdir. Bu dönemde dünya genelinde gerçekleşen aşırı hava olaylarında, çoğunluğu yoksul ülkelerde olmak üzere, dolaylı ölümler hariç, 530 bin kişi yaşamını yitirmiştir.[23]

Aşırı hava olaylarından gelişmiş ülkelerde de yoksullar etkilenmektedir. Birleşik Krallık'ta her kış yaklaşık sekiz bin kişi ev içi ortamın soğuk olması nedeniyle yaşamını yitiriyor. Buna karşılık ülke ortalaması olarak ev içi ortam sıcaklığı 1970 yılına göre 4 C derece daha yüksektir.[24] Enerji satın alacak parası olanlar daha sıcak evlerde ve daha çok emisyona yol açarak otururken, yaşlılar, çocuklar, yoksullar gibi kırılganlık düzeyi yüksek binlerce insan evinde soğuktan ölmektedir.

Worldwatch Enstitüsü, Dünyanın Durumu 2013, çev. C.U. Ekiz ve Ç. Ekiz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, 485.

22 Rebecca Morelle "Malaria Spreading to New Altitutes", www.bbc.com/news/health-26470755, 7.3.2014.

23 S. Kreft ve D. Eckstein, Global Climate Risk Index 2014, Germanwatch, Bonn, 2013.

24 John Vidal, "UK Homes Kept 4C Warmer than in 1970, Report Shows", the Guardian, 28.1.2014.

Deniz seviyesinin yükselmesine koşut olarak kıyıların sular altında kalmasından ve toprak kaybından en çok, zaten yoksul olan doğu, güney-doğu ve güney Asya bölgeleri etkilenecektir.[25] Oxfam'ın yaptığı araştırmaya göre, her ne kadar bu kış İngiltere'deki sel, Thames Vadisi gibi görece refah düzeyi yüksek yerleri etkilemiş olsa da, son çeyrek yüzyıldaki sel olaylarının yoksul bölgeleri etkileme oranı zengin bölgelere kıyasla 3.5 kat daha çoktur. Başka bir anlatımla, zengin mahallelerindeki her 18 kişiden biri sele maruz kalırken yoksul mahallelerinde bu rakam her beş kişiden biridir.[26]

Benzer bulgular hava kirliliği ve zehirli kimyasallar bakımından da geçerlidir. Avustralya'da yapılan bir araştırma, hava kirliliğine maruz kalma ile eğitim, gelir ve istihdam düzeyleri arasındaki ilişkiyi saptamıştır. Arsenik, kurşun, sülfür dioksit, karbon dioksit gibi zehir saçan endüstriyel hava kirliliğinin yoğun olduğu alanlarda yaşayanlar, sıklıkla, istihdam olanakları sınırlı, gelir ve eğitim düzeyi düşük yoksul topluluklara ve Avustralyalı yerli halka mensuptur. Örneğin, yoksul Avustralyalı yerlilerin havası kirli yerleşimlerdeki oranı, kirliliğin olmadığı alanlarla karşılaştırıldığında neredeyse iki kat daha fazladır.[27] Açıktır ki, büyük ölçüde enerji santrallerinin ve fabrikaların yol açtığı endüstriyel hava kirliliği, iklim değişikliğiyle de doğrudan bağlantılıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırma da zehirli kimyasal tesislerin potansiyel risklerinin tehdidi altında olanları, siyahlar, Latinler ve yoksullar olarak saptamıştır.[28] Türkiye'de Dilovası, sermayedar için servet yaratılan ama üretimi gerçekleştiren emekçilerin hava kirliliğine ve kimyasallara maruz kaldığı, kanser oranları yüksek bir bölgedir.[29]

---

25 IPCC, Climate Change 2014: Impacts, ... s. 21.

26 Lucy Brinicombe, England's Most Deprived Areas Three Times More Likely to Have Been Flooded than Most Well-off, http://www.oxfam.org.uk/blogs/2014/03/englands-most-deprived-areas, 25.3.2014.

27 D. Green, J. Chakraborty, M.P. Taylor, "Australia's Dirty Secret: Who is Breathing Toxic Air?" The Conversation, 15.4.2014, http://the conversation.com/australias-dirty-secret-who-is-breathing-toxic-air-23237

28 Emily Atkin, Low-Income, Black, And Latino Americans Face Highest Risk Of Chemical Spills, http://thinkprogress.org/climate/2014/05/02/3433529/poor-black-latino-chemical-spills/ 2.5.2014

29 C.I. Yavuz ve F.A. Tanık (ed) Türk Tabipleri Birliği Dilovası Raporu, TTB

Servet sahibi olmayan, geliri düşük, toplumun sömürülen kesimlerinin kırılganlığını artıran ek unsurlar vardır. Bu kesimler, iklim değişikliğinin etkilerinden kurtulma yolunu ve araçlarını elde etme olanağına ve ekonomik kaynaklara da sahip değildir. Oysa kapitalist sınıflar bunu yapabilir. Örneğin, Çin'deki zengin azınlık hava kirliliğinden kurtulma yollarını satın alabiliyor. O kadar ki, Çin'de yeni bir göç olgusu belirmiştir. Emeğiyle geçinenler iş bulmak için CO_2 emisyon düzeyi yüksek, havası zehir saçan büyük kentlere gelirken, buralarda servet yapmış olanlar, ya Amerika, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve küçük Avrupa ülkelerine ya da Çin'in havası temiz küçük şehirlerine yerleşmektedirler.[30] İlginçtir ki, iklim değişiminin gerçek kurbanları olan emekçi sınıfların ya da yoksul kesimlerin iklimsel etkilerden kaçma taleplerine de karşı çıkılmaktadır. Yeni Zelanda'da mahkeme, deniz seviyesindeki yükselme nedeniyle sular altında kalmaya başladığı için Kiribati adasından bu ülkeye gelerek sığınma başvurusunda bulunan bir ailenin talebini ret etmiştir. Temyiz mahkemesi, değişen iklimin etkilerinin yol açtığı eziyeti, uluslararası hukuk bakımından siyasal bir sığınma gerekçesi saymamış ve ailenin sınır dışı edilmesine karar vermiştir.[31] Serveti olanlar ise istediği ülkeye yerleşebilmektedir.

İklim adaletsizliğini besleyen bir başka ek unsur, sağlık sistemiyle ilgilidir. Değişen iklime bağlı olarak gıda üretiminin daralmasının ağırlaştırdığı yetersiz beslenme, sıcak havaların ve yangınların yol açtığı yaralanmalar, hastalıklar ve ölümler, orantısız biçimde yoksul bölgeleri etkisi altına almaktadır.[32] Kuraklıkla birlikte kronikleşen temiz suya erişim sorunları nedeniyle bulaşıcı hastalıklara yakalanmada da benzer bir du-

Yayını, Ankara, 2011.

30 Ari Phillips, Wealthy Residents Depart Chinese Mainland in Search of Clean Air, http://thinkprogress.org, 4.3.2014.

31 Morgan Godfery, "New Zealand Refuses Climate Change Refugees", the Guardian, 12.5.2014, www.theguardian.com/commentisfree/2014/may/12/new-zealand-refuses-climate-change-refugees-mass-action-is-now-needed

32 IPCC, Climate Change 2014: Impacts, ... s. 24

rum söz konusudur. Tüm bunların sonucu olarak artan sağlık sorunları sağlık sistemine olan talebi artırmakta, buna karşılık sağlıktaki özelleştirme ve ticarileştirme, emekçilerin, güvencesiz işlerde çalışanların ya da herhangi bir sosyal güvenlik sisteminde yer alamayanların sağlık sorunlarını çözümsüz kılmaktadır. İklim değişimine en az katkıda bulunanlar, en çok etkiye maruz kaldıkları gibi, bu etkilerden ne göç edip kurtulma, ne de etkileri hafifletme ya da yol açtığı sağlık sorunlarına çare bulabilme fırsatına sahiptirler. Demek ki, iklim adaletsizliği de toplumsal adaletsizliği besleyen, ağırlaştırın sonuçlar yaratmaktadır.

Siyasal adaletsizlikler de, var olan siyasal düzende bu kesimleri rahatlatacak önlemlerin alınmasını engelleyerek iklim adaletsizliğini kemikleştirmektedir. Bunlar arasında, siyasal temsilde adaletsizlik, sermaye ile emek arasındaki siyasal güç eşitsizliği nedeniyle siyasal karar alma süreçlerini etkilemede adaletsizlik, katılım mekanizmalarına davet edilme ya da yer alabilme konusunda adaletsizlik, eğer yer alındıysa katılım masasında sonuca etkide bulunma bakımından adaletsizlik sayılabilir.[33] Farklı toplumsal kesimlerin siyasal karar alma sürecine etkisini, Amerikan örneğinde yirmi yıllık bir dönemi ele alarak inceleyen bir araştırmada, ekonomik elitlerin ve sermayeyi temsil eden çıkar gruplarının hükümet politikalarını tartışmasız biçimde etkilediği, buna karşılık demokratik kitle örgütlerinin ve ortalama yurttaşların hiç bir etkisinin olmadığı ya da ihmal edilebilir ölçüde küçük olduğu saptanmıştır.[34]

Burjuva demokrasisinin siyasal adaletsizlikleri, ayrıca, iklim değişmesini belirli bir düzeyde tutması beklenen acil ve radikal önlemlerin uluslararası düzeyde de kararlaştırılmasını zorlaştırmaktadır. Başkan George Bush'un, İklim Değişikliği Sözleşmesi'nin de imzaya açıldığı 1992 Rio Zirvesi'nde

---

33 Siyasal adaletsizlik konusunda ayrıntılı bir tartışma için bkz. Aykut Çoban, "Sınıfsal Açıdan Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açmazları ve Komünizm," Yaşayan Marksizm, Yıl 1, Sayı 1, 2013, s. 250-263.

34 M. Gilens ve B. I. Page, "Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens" Perspectives on Politics, Fall, 2014.

ABD'nin tutumunu özetleyen, "Amerikan yaşam tarzı müzakere edilemez" sözü buraya kadar tartıştığımız adaletsizliklerin süreceğinin habercisidir. Gerçekten de, o günden bugüne kadar Amerikan yönetimleri, uluslararası iklim rejimi bakımından sekter tavrını sürdürmektedir. Bu rejimin iklim sorununu çözüp çözmeyeceği olasılığından bağımsız olarak, iklim adaletsizliğine yol açan ülkeler, zayıf önlemleri bile benimsemeye yanaşmamaktadırlar. Servet ve emisyon adaletsizlikleri haritalarının baş köşesinde yer alan ABD, Sözleşmenin eki Kyoto Protokolü'ne taraf olmamış, benzer biçimde, Kanada, Protokolden ayrılmış, Rusya ve Japonya 2012 sonrasına işaret eden post-Kyoto'da emisyon indirim yükümlülüğü üstlenmeyeceklerini açıklamıştır.

Siyasal adaletsizliği de koşullayan başka bir unsur olarak iklim bilgisine erişimde adaletsizliğe de değinmek gerekir. İklim bilgisine halkın erişimi, iklim araştırmalarına mali desteği keserek, bulguların açıklanmasını yasaklayarak, medyaya sansür uygulayarak ya da çeşitli karartma yöntemleriyle engellenmektedir. Sermaye çalıştırdığı uzmanlardan ya da ilgili araştırma kurumlarına ihale ederek bilgiye kolayca erişebilirken, halkın zamanında ve doğru biçimde bilgilenememesi, iklim değişimini durdurmaya yönelik siyasal taleplerin ve muhalefetin oluşmasını zorlaştıran temel etmenlerden biridir. ABD'de, dünyaca ünlü iklim bilimci James Hansen ve çalıştığı kurum olan NASA, hükümet tarafından iklim bulgularını kamuoyuna açıklayamayacakları, bir Senato komitesi önünde yapacağı tanıklığın bile hükümet onayına bağlı olduğu yönünde uyarılmışlardır.[35] Kanada Hükümeti, kamuda çalışan meteorolojistlerin iklim değişikliği konusunda kamuoyuna açıklama yapmasını yasaklayabilmiştir. Hükümet, açıklamanın iklim bilimcilerin işi olduğu gerekçesine sığınmıştır. Bununla birlikte, iklim bilimciler üzerinde de devlet baskısı olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan bir araştırmada, Kanada'daki kamu emekçisi bilim insanlarının, bilimsel bulguları açıklamak konusunda ken-

[35] James Hansen, Küresel Isınmanın Kırılma Noktası, Çev. A.Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 2009.

dilerini özgür hissetmedikleri ve bulguların bilimsel olmayan gerekçelerle değiştirilmesi için hükümetten baskı gördükleri vurgulanmaktadır.[36]

Türkiye'de Onur Hamzaoğlu, Dilovası'nda ekolojik kirliliğin doğaya ve halka verdiği zararı ve riskleri yayımladığı için Kocaeli Büyükşehir ve Dilovası Belediye başkanları tarafından savcılığa şikayet edilmiştir. Halkın bilgilenmesini sağlayan bilim insanı, Kocaeli Üniversitesi tarafından disiplin cezasına çarptırılmıştır. Mahkeme bu işlemi hukuka aykırı bularak iptal etmiştir.[37] Türkiye, iklimsel sonucu olan CO_2 emisyonlarındaki artışla dünya rekorları kırdığı halde, iklim konuları Türkiye yerleşik medyasında neredeyse hiç yer almayacak ölçüde karartmaya uğratılmaktadır.

İklim gibi ekolojik konularda gerçeğin bilgisinin saklanması ya da karartılması ekolojik adaletsizliklerin sürmesi bakımından önemli bir işleve sahiptir. Gizleme, sansür, karartma, ekolojik zararın sorumlularıyla zarar arasında, Val Plumwood'un terimini ödünç alarak, "epistemik uzaklık" yaratır.[38] Böylece, üreticiler ve tüketiciler yarattıkları sorunun bilgisinden uzak tutularak, ekolojik varlıklara ve başka insanlara verdikleri zararın sorumluluğundan uzaklaştırılır. Zarardan etkilenenler de bilgi eksikliği nedeniyle ekolojik haklarını talep etmek bakımından siyasal olarak kötürümleştirilmiş olurlar. Kaldı ki, emisyon yaratıcıları olan Kuzey ülkeleriyle, bu emisyonların yol açtığı iklim değişiklinden yoğun olarak etkilenen Güney'in yoksulları coğrafi bir uzaklıkla da karşı karşıyadırlar. Etkileyenle etkileneni birbirinden ayıran coğrafi uzaklık koşullarında, bilgiye erişimin sağlanması daha da kilit bir rol üstlenir.

---

36 Emily Atkin, The Canadian Government Doesn't Let Its Meteorologists Talk About Climate Change, http://thinkprogress.org/climate/2014/05/28/3442208/meteorologists-climate-change/ 28.5.2014.

37 bkz. www.onurumuzusavunuyoruz.org

38 Bkz. Val Plumwood, Environmental Culture: The Ecological Crisis of Reason, Routledge, Londra ve New York, 2002, s. 81.

İklim Siyasetinde Stratejik Hatalar ve Etkisiz Çözümler

Adaletsizliklerle bezenmiş iklim sorunu karşısında benimsenen farklı stratejiler olabilir. Bunlardan biri, deve kuşu taklidi yapmaktır. Bu, iklim adaletsizliği bir yana, iklimin değişmesi gerçeğini reddeden ya da hafife alan bir stratejidir. Deve kuşu stratejisinin ABD'deki siyasi temsilciliğini yapan bazı cumhuriyetçi senatörler, yıllardır iklim bulgularını düzmecebilim olarak ilan etmekte, emisyonların kirletici ya da iklimi değiştirici bir etkisinin olmadığını iddia etmekte, bilim insanlarının kitaplarını satmak için abartılı değerlendirmeler yaptıklarından şikayet etmektedir. 1970'lerden bu yana değişen iklimin göstergelerine dikkat çekilmesine karşın, şu günlerde Senato'da Çevre ve Kamusal İşler Alt-Komitesi'nde tüm bu iddialar ve iklim bulgularının gerçekliği yeniden tartışmaya açılmıştır.[39] Ne kafalar kuma gömüldüğünde, ne de bulguların düzmece olduğu ileri sürüldüğünde, bir olgunun gerçekliği sona erer. Kaldı ki, iklimin değişmediği savı, gerçeği aramaktan çok, iktisadi, toplumsal ve siyasal statükoyu kırıntı düzeyinde bile olsa tehdit edebilecek herhangi bir çözüm çabasının önünü kesmeye yöneliktir. Ancak, böyle bir stratejiyle, iklim siyasalarının oluşturulması sekteye uğratıldığı için iklim değişmesi olgusunun toplum ve doğa bakımından yıkıcı etkilerinin yoğunlaşmasına neden olunur. Bu bakımdan, bu, bir çözümsüzlük stratejisidir.

İkinci strateji, CO_2 fetişizmidir. Erik Swyngedouw CO_2 fetişizmini şöyle açıklar: "çevresel düşlerimizin, arzularımızın, çekişmelerimizin ve siyasalarımızın onun çevresinde belirginleştiği bir şey olarak, fetişleştirilmiş bir yakarış olarak CO_2."[40] Bir başka deyişle, iklim sorunu, kendinde bir başlangıç ve son olarak emisyonlara indirgenir; kapitalist düzenle, ona özgü

---

[39] Kate Sheppard, "Republican Former EPA Chiefs try to Convince Senata GOP that Climate Change is Real", the Huffington Post, 18.6.2014, www.huffingtonpost.com/2014/06/18/epa-republicans-climate_n_5509048.html?utm_hp_ref=green&ir=Green

[40] Erik Swyngedouw, "Apocalyspe Now! Fear and Doomsday Pleasures", Capitalism, Nature, Socialism, Cilt 24, Sayı 1, 2013, s. 13.

sınıfsal ilişkilerle, toplumsal ve iklimsel adaletsizliklerle olan bağı göz ardı edilir ya da gizlenir. Ne toplumsal yapılar, ne de o yapılara gömülü şirketler, devletler, uluslararası örgütler gibi aktörler…, tartışmamız gereken tek şey emisyonlardır. Böyle olunca da CO_2 emisyonları olduğundan daha önemli, fetiş bir madde olarak görülür.

CO_2, yalnızca iklim değişimi biçiminde bir korkunun simgesi değildir, aynı zamanda bir değişim arzusuna da işaret eden bir fetiştir. Kyoto Protokolü'nde olduğu gibi, değişim isteği emisyon izinleri ticareti türünden pazar mekanizmalarıyla karşılanacaktır. Emisyonları azaltma arzusu, esneklik mekanizmaları gibi kimi muhasebe hilelerine, iklimsel etmenleri özelleştirmeye, ticarileştirmeye, metalaştırmaya yönelir. Böylece, Swyngedouw'un işaret ettiği gibi, iki katmanlı bir indirgemecilik belirir: ilk katmanda karmaşık bir sürecin nedensel bir şey gibi CO_2'ye indirgenmesi ve ikincisinde de CO_2'nin metalaşması olarak, sermaye birikimi ve piyasa süreçlerinde CO_2'nin bir metaya indirgenmesidir.[41] Buradaki açmaz, sorunu yaratan piyasa ilişkilerini çözümmüş gibi sunmak, okulda sürekli kavga çıkaran kişiyi sınıf başkanı seçerek ödüllendirmektir. CO_2 fetişizmine kilitlenmiş bir iklim siyasetinin sunduğu piyasa mekanizmaları, toplam etkisi bakımından emisyonları mutlak olarak azaltmaktan çok, azaltıyormuş gibi yapan, dolayısıyla önem atfettiği emisyonlar bakımından da çare üretemeyen önlemlerdir.

Üçüncü strateji, kıyametçi kehanettir. İklim kıyameti düşüncesi, bu gidişle toptan bir çöküşün yakın olduğu kehanetini ileri sürer. Bununla birlikte, yıkıma giden durumu yönetilebilir bir kriz olarak sunar. Yıkıma engel olmak üzere teknik-yönetsel acil eylemler uygulamaya konursa kıyametten sakınılabilir. Kıyamete engel olacak önlem önerileri, iklim dairesi, eşgüdüm kurulu, uyum fonu vb. yönetsel aygıtlardan emisyon ticaretine, karbon yakalama ve depolama projelerine, "zihni-sinir" benzeri yeryüzü mühendisliği (geoengineering) tekniklerine ve biyoyakıtlara kadar geniş bir yelpazeye uzanır.

---

41 Aynı kaynak.

Bu bir "kıyamet şimdi" düşüncesi değil, "kıyamet daima" stratejisidir; bütün insanlığı içeren, hiç kimseyi dışarda bırakmaması nedeniyle inananlar için bile cenneti değil yıkımı haber veren, hep bizi bekleyen, ama kriz yönetimi sayesinde gerçekleşmeyecek olan, daima ertelenmiş bir kıyamet. Bu strateji, kıyamet kabusunu kriz yönetimine çevirmekle kalmaz, kıyameti haber veren aktörü de kurtuluşu gerçekleştirecek peygamber olarak çözümün adresi kılar. O kadar ki, yönetsel-teknik kurtuluş reçetesiyle birlikte böyle bir kıyamet korkusunun beslenmesi, yurttaşları siyasallaşmaktan uzaklaştırır. Çünkü kıyamet korkusunun beslenmesi, kıyamete doğru yol aldığımız düşüncesini benimseyen liderlerin arkasından gitmeyi ve onların sundukları hazır kurtuluş reçetesi olarak kriz yönetimi önlemlerini desteklemeyi beraberinde getirir. Böylece, sorunu gerçekten çözecek başka bir yola, kapitalizm dışı bir iklim siyasetine gerek olmadığı sabitlenmiş olur. Siyasal değil teknik çözüm hazırdır, herkes gönül rahatlığıyla alışverişe devam edebilir. Bir yandan kıyamet senaryosu bir korku ekolojisi yaratırken, öte yandan halka, tekno-bilimsel elitlerin ve sosyo-ekonomik egemenlerin gerekli çözüm mekanizmalarına sahip oldukları güveni aşılandığı için, kapitalizmde gündelik yaşam olduğu gibi sürebilecektir.[42] Görülüyor ki, deve kuşu stratejisiyle kıyamet habercisi strateji, çıkış noktaları bambaşka olmakla birlikte, mevcut düzenin sürmesini hedeflemeleri nedeniyle sonuçları bakımından benzerdir.

İklim bulguları farklı biçimlerde kullanılıyor olabilir. Noam Chomsky, ekolojik bozulma kanıtlarının iki ayrı biçimde sunulmasının mümkün olduğunu belirtir. İklim senaryoları, az önce gördüğümüz üzere, bir kıyamet kehaneti ve düzenin berkitilmesi olarak kullanılabilir. Kıyamete doğru gidişin, kimileri için adamsendecilik, vurdumduymazlık, kalan ömrünü kayıtsızca yaşamak biçiminde bir etkisi de olabilir.[43] Bu, iklim siyasetini kötürümleştiren bir durum yaratır. Öte yandan, ikinci olarak iklim

---

42 Aynı kaynak, s. 10-11.

43 Anthony Giddens, The Politics of Climate Change, Polity, Cambridge, 2009, s. 34.

verileri, mevcut koşulların sürdürülmesinin olanaksızlığını göstermesi bakımından siyasal bir eylem çağrısı olarak kullanılabilir.[44] İklimle ilgili bulgular ve çözümlemeler, iklim siyasetinde köklü bir dönüşüm için toplumsal muhalefetin örgütlenmesine ve yükseltilmesine katkıda bulunacak biçimde halka anlatılabilir. İklim sorunu, böylece, kapitalist düzenle bağları kurularak kapitalizm karşıtı bir eksende siyasallaştırılabilir.

Ancak, iklimin siyasallaşması sürecinde, iklim matematiğinin kendiliğinden toplumsal muhalefet yaratacağını beklemek hatasına da düşülmemelidir. Altı dereceye kadar ısınma senaryolarının, emisyon istatistiklerinin, iklim modellemelerinin, toplumu kendiliğinden etkileme gücü abartıldığında, değişen iklimin göstergeleri, sanki toplumsal değişimin doğrudan dinamiğiymiş gibi bir siyasal güce büründürülür.[45] Senaryoların, rakamların, modellerin önemini kimse yadsıyamaz, bunlar sayesinde iklimin değişmekte olduğunu kavrıyoruz. Ama halkı harekete geçirmek ve iklimi siyasallaştırmak için iklim matematiği tek başına yeterli olmaz. Bilimle siyaset arasında bir açı olduğu gibi,[46] bilimsel bulguların siyasallaşması için örgütlenme, siyasi özne, ideoloji vb. gibi arayüzlere (interface) de gereksinme duyulur. İklimin değiştiğini gösteren bunca rakama ve bulguya karşın halkın neden hala isyan etmediği sorusunun yanıtlarından biri, burada bulunabilir.

Son olarak üzerinde durulabilecek bir strateji de, yenilenebilir enerji fanatizmidir. Fosil kapitalizmi, en son örneğini 2014 yılında Soma'daki maden cinayetlerinde yaşadığımız gibi, hem insana, hem doğaya kasteden bir düzendir. Fosil yakıt bağımlısı sermaye, ülke içi ve ülkeler arası toplumsal eşitsizlikler yaratmakla kalmaz, doğanın sömürüsüne ve emisyonlara yol

---

44 Noam Chomsky, "The Greening of Chomsky: A Conversation", A. Levy, C.Y. Gonick ve M. Lukacs'ın yaptığı söyleşi, Canadian Dimension, Cilt 48, Sayı 1, 2014, http://canadiandimension.com/articles/5874/

45 Anne Petermann, The System Will Not be Reformed, http://climateconnections.org/2012/07/24/three-responses-to-bill-mckibbens-new-article-global-warmings-terrifying-new-math/, 24.7.2012.

46 Bkz. R. Keleş, C. Hamamcı, A. Çoban, Çevre Politikası, İmge, 7. Baskı, Ankara, 2012, s. 83-86.

açarak yaşamı da tehdit eder. Fosil sermaye düzeninde yenilenebilir enerji kuşkusuz emisyon miktarlarını azaltıcı etki gösterecektir. Bu bakımdan yenilenebilir enerji fanatizmi iklim değişikliğini yavaşlatabilir, ama iklim sorununu çözemez. Çünkü CO_2 fetişizminde olduğu gibi, sorunu karbon emisyonlarından ibaret görür. Çözümü de, emisyon yaymayan yenilenebilir enerjiye tutkuyla sarılmakta bulur.

"Büyü ya da yok ol" ülküsünün geçerli olduğu kapitalizmde üretim ve tüketim sürekli olarak artma eğilimindedir. Üretim ve tüketimdeki artış döngüsü enerjiyle mümkündür. Enerji talebinin azalması için bu döngünün kırılması gerekir. Enerji talebi azalmadığı sürece yenilenebilir enerji olsa olsa iklim sorununa bir yama işlevi görebilir. Kaldı ki, güneş enerjisinden elektrik üretildiğinde, ne doğanın metalaştırılması ve doğanın kapitalist tahakkümü, ne de kapitalist toplumsal ilişkiler yok olur. Yukarıda tartıştığımız iklim adaletsizliğinin nedeni güneşten az yararlanılıyor olması değildir ki, güneşin enerji üretimindeki payı artırıldığında iklimsel ve toplumsal adalet beliriversin. Almanya'nın dünyada güneşten en çok yararlanan ülkelerden biri olmasına karşın, ev sahibi olduğu otomobil şirketlerinin baskısıyla Avrupa Birliği'nde trafiğe yeni çıkacak otomobillerin emisyon değerlerinin azaltılmasını sağlayacak düzenlemeyi yıllarca engellediği ve geciktirdiği unutulmasın. Yüzünü fosilden güneşe doğru da çevirse, kapitalizmde günün sonunda son söz, adaletsizliklerin yuvalandığı sermaye çıkarlarıyla şekillenir.

Toplumsal adalet çevresel yıkımı hızlandırır mı?

Toplumsal adaletsizliğin iklim adaletsizliğiyle etkileşiminin çeşitli yönleriyle ilgili buraya kadar olan tartışmamız, kapitalizmde, servetler, emisyonlar, iklim değişikliği ve etkileri bakımından adaletsizlikleri ortaya koydu. Toplumsal adalet sağlama çabası bir yönüyle ekonomik etkinliklerde artış anlamına gelebileceği için bu çabanın da iklimdeki değişmeyi hızlandırması söz konusu olur mu? Ekonomik açıdan adil bir toplumun extra-ekolojik ve iklimsel maliyeti var mıdır sorusuyla, bu çalışmanın iki tezini, bir de ters açıdan test etmiş olacağız.

Dünyadaki yoksulların yaşam koşullarının iyileşmesinin bir zorunluluk olduğu düşüncesine karşı çıkmak, insanlık kavrayışıyla bağdaşmaz. Kimi liberaller bu kadar ileri gitmezler, ama ölümü gösterip sıtmaya razı etme yöntemine başvururlar. Önerdikleri, kapitalist büyümenin yoksulların durumunu yavaş yavaş iyileştireceği teorisi, daha önce ele alındığı üzere bir safsatadır. Yoksulların durumunun iyileştirilmesi gündeme geldiğinde, bunun yol açacağı emisyon artışı ve iklim değişikliği gerekçelerini öne sürenler de olabilir. Eldeki hesaplamalar dikkate alındığında, bu da doğru değildir, çünkü olası emisyon artışı devede kulak sayılabilir. Günümüzde çoğu Asya'da ve Afrika'da olmak üzere, 1.3 milyar insan elektriksiz bir yaşam sürmektedir.[47] Dünyadaki tüm elektriksiz insanlara elektrik sağlamanın getireceği ek emisyon, toplam emisyonların yalnızca yüzde 1'idir.[48] Dünyada bir milyar kişi yetersiz beslenmektedir. Buna karşılık, yalnızca ABD'de dağıtım sürecinde bozulduğu ve tüketim sürecinde israf edildiği, yenebilecek olandan daha fazlası satın alındığı için atığa dönüşen gıda miktarı, bir milyar aç insanın beslenmesini sağlayacak düzeydedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sera gazı emisyonlarının yüzde 10'u, üretildiği halde tüketilmeden, çoğu zaman kutusu bile açılmadan atığa dönüşen gıdayla ilgilidir.[49] Bu atığa engel olunması bile emisyonlarda kayda değer bir azalma sağlayabilir.

Adalet talebinin ek iklim yükü doğurup doğurmadığını incelemek üzere alçakgönüllü bir karşılaştırma yapabiliriz. Kapitalizmdeki toplumsal ve iklimsel adaletsizliğin simgesi olarak ABD ile insan gereksinmelerinin karşılanmasını temel alan siyasalarıyla sosyalist Küba örneği incelenebilir. Küba, 1990'ların başında sosyalist bloğun dağılmasından sonra Sovyetler Birliği'yle ticari ilişkilerinin zayıflamasına ve Amerikan başkanları Bush'un ve Clinton'ın başkanlık dönemlerinde iyice ağırlaştırdıkları ambargo ve yalıtma politikalarına karşın, insani gelişme bakımından çok önemli başarılar elde etmiştir.

---

47 International Energy Agency, World Energy Outlook 2012, OECD ve International Energy Agency, Paris, 2012, s. 529.

48 Raworht, a.g.m., s. 44.

49 UN's Think Eat Save Programme, Fast Facts: Uncovering the Global Food Scandal, http://thinkeatsave.org, 20.10.2013.

	Milli Gelir Kişi başı $	Enerji Kul. Petrol eşd. Kişi b. ton	CO_2 Emisyonu* Kişi b. ton	Yaşam Beklentisi Yıl	Obezlik %	Doktor Sayısı 1000 kişiye	Bebek Ölüm Oran 1000 doğ.
Küba	6,106	0.99	2.5	79	11.8	6.7	5
ABD	47,882	7.02	16.9	78	35.7	2.5	6.5
Türkiye	10,524	1.52	3.9	74	30.3	1.7	19.9
Dünya		1.88	4.5	68	12	1.5	37

* Yalnızca yakıtlardan kaynaklanan emisyon.
Kaynak: International Energy Agency, 2013; Murphy ve Morgan, 2013, s. 474-78; the World Bank, 2014; UN DESA, 2013; http://thsk.saglik.gov.tr/obezite-sismanlik/772-türkiye-de-görülme-sıklığı.html erişim 4.6.2014.

Çizelge 4: Kapitalist Büyüme ve İnsani Göstergeler

Çizelge 4'ün gösterdiği gibi, Küba'nın milli geliri, enerji kullanımı ve karbon emisyonları ABD'nin altı-yedi kat gerisindedir; dolayısıyla, iklime olan etkisi ve ekosisteme verdiği zarar da aynı oranda küçüktür. Buna karşılık, insani göstergeler bakımından ABD'den daha iyi durumdadır. Dünyada "Amerikan yaşam tarzı" ile bilenen ABD'de yaşam beklentisi, Küba'dan bir yıl kısadır. Yapılan başka bir araştırmada da, çeşitli ülkeler karşılaştırıldığında, milli gelir arttıkça emisyon düzeyinin yükseldiği, ama ortalama yaşam beklentisinin artmadığı sonucuna ulaşılmıştır.[50] Yüksek milli gelir = daha uzun yaşam beklentisi denklemi, bir şehir efsanesidir.

Yaşam, bir yılda yaratılan milli gelirle karşılaştırılamayacak ölçüde karmaşık bir süreçtir. Sağlık ve eğitim hizmetlerinin, tüm yurttaşlara ücretsiz olarak sağlandığı Küba'da, her bin bebekten 5'i, ABD'de ise 6.5'i yaşamını yitirmektedir. Küba, bin kişiye düşen 6.7 doktor sayısıyla dünya birincisidir. Bu rakam, ABD'de 2.5, Türkiye'de ise ancak dünya ortalaması düzeyindedir. Obezlik Küba'da dünya ortalamasının altındadır. Oysa ABD'de nüfusun üçte biri obezdir. Türkiye ise aşırı şişmanlık

[50] University of East Anglia, Press Release, Research into Links Between Carbon Emissions, Income and Life Expectancy, 22.1.2012, http://www.uea.ac.uk/mac/comm/media/press/2012/january/carbon-emissions-research

konusunda "küçük Amerika" olma yolundadır. Gıda sektörünün, tüketilmeden atığa dönüşen ürünleriyle ve tarımda, enerjide, ulaşımda emisyonlara yol açan yapısıyla iklim üzerindeki, ürün fazlasının bedende depolanması olarak da yorumlanacak obezliğin ise beden ve toplumsal yaşam üzerindeki olumsuz etkileri çarpıcıdır.

Açıktır ki, Türkiye ne ABD gibi hoyrat bir kapitalist büyüme, ne de Küba gibi insani gelişme gösterebilmiş, bir bakıma arafta kalmış bir ülkedir. ABD, devasa bir milli gelir yaratmış, ama bunu, OECD içinde dördüncü olacak ölçüde çok adaletsiz biçimde dağıtmış, dünyada kişi başına en yüksek emisyona yol açan ülkeler arasında yer alarak yapmış; tüm bu bedellere karşın, sözü edilen insani göstergeler bakımından Küba'nın çok gerisinde kalmıştır. Küba, yeryüzündeki yoksul insanlara ve tüm varlıklara bu bedelleri ödetmeden, ABD'den daha iyi insani gelişmişlik düzeyi yakalamanın olanaklı olduğunu bildiren bir örnektir. Küba toplumu ekonomik etkinliklerini sürdürürken, dünya ortalamasının altında enerji kullanıp, dünya ortalamasının altında emisyondan sorumlu olması bakımından iklim adaletini de ihlal etmemiştir. Toplumsal ve iklimsel adaletsizlikte olduğu gibi, en azından burada işaret edilen göstergeler bakımından toplumsal ve iklimsel adalet de karşılıklı ilişki içindedir.

Ütopik ve Gerçekçi İki Çözüm Yolu

Değişen iklimin yıkıcı etkilerinin toplumsal ve coğrafi olarak eşitsiz dağılımı sorununu gidermek için herkesin zarar görmede eşitlenmesi, diyelim herkesin sele maruz kalması, böylece ekolojik ve toplumsal etkilerin adil paylaşımını ileri süren bir öneri, uygulanması söz konusu olmayan deli saçması bir öneridir. Bununla birlikte, bu yaklaşım, sınıf, etnik köken, gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin herkesin iklim değişikliğinden etkilendiğini ileri süren görüşle ikiz kardeştir. Benzer biçimde, emisyonlardan sorumlu olanların toplumsal ve bölgesel dağılımının eşitsiz oluşundan hareketle, yoksul toplumlar kapitalist büyüme yolunu, yoksul yurttaşlar da Amerikalı bireyin yolu-

nu izlerlerse, daha çok sera gazı emisyonu yaratmış olurlar, böylece dünyaya zarar vermek bakımından eşitlikçi bir durum oluşur, düşüncesi de savunulamaz. İklimi değiştirme bahasına kirletici etkinliklerde bir eşitlik arayışı ekolojik adalete sığmaz. Bu saçma yaklaşım da, Çin'in, ABD'deki kişi başına düşen otomobil sayısına ulaşmasını iklimsel bir felaket olarak gören bir düşünceyle, özü bakımından ikiz kardeştir. Çin sorgulanmadan önce ABD'nin sorgulanması adil bir bakışı sergiler, tersi değil.

Bu saçma önerileri bir yana bırakırsak, buraya kadar elde edilen bulguların işaret ettiği toplumsal ve iklimsel adaletsizlik kısır döngüsü nasıl kırılabilir? Bu yazının bağlamına ve tartıştığı tezlere uygun olarak iki çözüm yolu incelenmeye değer. Bunlardan ilki, Keynesçi adil bölüşüm önerisi, ikincisi ise düzen değişikliği siyasetidir.

Adil ekonomik bölüşüm, zenginden alıp yoksula vererek ve zenginin daha da zenginleşmesine engel olarak toplumdaki gelir ve servet makasını küçültmektir. Adil bölüşüm, hem ekonomik adaletsizliği törpüleyecek, hem de zenginliğin iklim ve çevre üzerindeki baskısının azaltılmasına katkıda bulunacaktır.

Gelir dağılımının iyileştirilmesi, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının abecesi olan 1987 tarihli *Ortak Geleceğimiz* raporunda, toplumsal adalet ve çevrenin korunması ilişkisinin önemli bir boyutu olarak vurgulanmıştır.[51] Adil ekonomik bölüşüm, Thomas Piketty'nin, *21. Yüzyılda Sermaye* adlı kitabıyla yeniden güncel bir konu oldu. Bu kitapta ve genel olarak ekonomik adalet söz konusu olduğunda başlıca mali araç vergidir.[52] Buna sağlık ve eğitim harcamalarının artırılması gibi öneriler eklenir.

---

51 The World Commission on Environment and Development, Our Common Future, Oxford University Press, Oxford, 1987, s. 50-51.

52 Verginin kapitalist sömürü bağlamında eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Mustafa Durmuş, "Devlet, Sosyal Sınıflar ve Bütçe İlişkileri Bağlamında 2014 Bütçesine İlişkin Bir Çözümleme", Yaşayan Marksizm, Yıl 2, Sayı 2, 2014, s. 139-143.

Kuşkusuz, adil bölüşüm önemli bir taleptir ve kulağa hoş gelen bir yoldur. Ancak kapitalist üretim tarzı varlığını sürdürürken Thomas Piketty'nin üzerinde durduğu gibi sermaye kesimlerine yüzde 80'e varan vergi koyarak adaletsizliği gidermek önerisi ütopik bir niteliğe sahiptir. Karbon vergisi önerisi de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Ütopik olması vergi oranının yüksek olmasıyla ilgili değildir; tersine yüksek vergi bir zorunluluktur. Kapitalizmin ekonomik ve siyasi yapısını değiştirmeden, sermayenin karşı çıkma direncini kıracak mekanizmalar oluşturmadan bu öneriye bel bağlamak, bir ütopyadır.[53] Adil bölüşüm bir yana, kapitalist büyüme modelinde ekonomik önceliklerin yoksul ve emekçi kesime göre belirlenmesi bile söz konusu olmaz. Örneğin, Brezilya'da Başkan Lula döneminde başlayan yoksula aylık 60 dolar gelir uygulaması ve emekçiler için sağlanan ücret artışı yoksulluk sorununu gidermemiştir. Hal böyleyken, miras aldığı neo-liberal rejimden kopmayan İşçi Partisi'nin pragmatizmi, Lula'nın Brezilya'yı küresel bir güç yapma hevesiyle birleşerek 2014 Dünya Kupası Şampiyonası'na ev sahipliğini Brezilya'ya getirmiş, ekonomik kaynaklar, her şeyin önüne geçen stat yapımına ayrılmıştır. Yoksul halk, gereksinmelerinin karşılanmamasına toplumsal eylemlerle tepki gösterince, rejim, polis zoruyla gösterileri bastırma yolunu seçmiştir.[54] Adil bölüşüm önerileri ütopiktir, çünkü kapitalist yapıları kırmadan, kapitalizmin ekonomik ve siyasal aktörleriyle kavga etmeden bölüşümü adil biçimde yeniden yapmak olanaklı değildir. Nitekim, *Ortak Geleceğimiz* adlı rapordan bu yana ve sürdürülebilir kalkınma stratejilerinde, şimdilerde yeşil ekonomi yaklaşımlarında toplumsal adalet ve yoksulluğun giderilmesi vurgusu yapılmış olsa da, bir fersah yol alınamamıştır.

Bunun yanında, adil bölüşüm toplum-içi bir konu olduğu kadar, iklim değişimi ve çevresel adalet bakımından ulusla-

---

53 Slovaj Zizek, Comments on Thomas Piketty's 'Le Capital au XXIe siéclé,' http://simongros.com/text/articles/slavoj-zizek/comments-thomas-pikettys-le-capital-au-xxie-siecle/ erişim 30.5.2014.

54 James Petras, "Brezilya: İşçilerin Mücadelesi Spor Etkinliklerini Gölgede Bırakıyor", Çev. Ö.Dede, BirGün Fikir, 15.6.2014, s.17-18.

rarası da bir sorundur. Uluslararası iklim rejimi belgeleri ve sürmekte olan görüşmeleri göstermektedir ki gelişmiş kapitalist blok, yoksul ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadelesinde gereksinme duyduğu mali kaynakları, fonları ve araçları sağlamaya yanaşmamaktadır. 1800'lerden bu yana biriken biçimde emisyon yaratan gelişmiş ülkelerin tarihsel sorumluluklarına denk gelen biçimde mali fon oluşturmasını önermek de, yukarıdakine benzer bir ütopya olarak kalacaktır.

Dünya gezegeni yaşam ortamı olarak düşünüldüğünde, değişen iklim göstergeleri de dikkate alındığında, yoksulların toprak, su, gıda, enerji, ulaşım vb. taleplerini karşılamak için, bunu iklim ve çevre bakımından denkleştirmek üzere, zenginlerin toprak, su, gıda, enerji, ulaşım vb. tüketimi azaltılmalıdır. En yoksulların ve emekçi kesimlerin yaşam kalitesinde bir iyileştirme olabilmesi için pastanın yeniden ve hakça bölüşülmesi yetmeyebilir, özellikle az gelişmiş ülkelerde pastanın büyütülmesine de gereksinme duyulur. Yaşam kalitesini artıran sektörlerde büyümenin yol açacağı emisyonları denkleştirmek içinse sermaye sınıflarının arzularını karşılamaya yönelik üretim yapılan sektörlerde, yani zenginliğin yarattığı emisyonun azaltılması gerekecektir. Özellikle gelişmiş ülkelerde küçülme, ekolojik ve iklimsel etkilerin azalması için kaçınılmazdır. Kapitalist büyüme yerine küçülme sayesinde, sermaye birikiminin oluşturduğu iklim ve çevre yüklerinin yoksullar üzerine yüklenmesi de bir ölçüde dizginlenebilecektir. Ancak bunu gerçekleştirmek, bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeylerde kapitalizmin birikim yasalarına ve yapısal engellerine ve sermayenin ve devletin engellemelerine takılacağı için, kapitalist yapılarla ve aktörlerle kavga etmeden mümkün değildir.

Yukarıda kısaca sıralanan gerekçelerle, uluslararası bildirilerde ve sokak eylemlerinde kullanılan "iklimi değil düzeni değiştir" (system change not climate change) sloganı, hedefi özetleyen bir berraklığa sahiptir. Düzen-içi bir iklim siyaseti ütopya iken, kapitalist düzen-dışı, eşitlikçi ve ekolojik bir toplumu hedefleyen bir siyasal strateji, sanıldığının tersine bir ütopya değildir. İklim sorununun toplumsal bağlamı dikkate

alındığında, sorunu çözecek gerçekçi çözüm, toplumsal ve iklimsel adaletsizlik döngüsünü kıracak, düzen-dışına çıkacak bir alternatifte yatar.

Çeşitli örgütlerin imzasıyla yayımlanan, "iklimi değil düzeni değiştir" talebinin vurgulandığı bir bildiride, iklim değişikliği sorununu gerçekten çözebilmek için doğa ve halk üzerindeki sömürünün sona erdirilmesi gerektiği belirtilir. Bunu gerçekleştirmeyi sağlayacak araçlar arasında şunlar sayılır: fosil yakıt rezervlerinin üçte ikisini toprak altında bırakmak; petrol, katran kumu, kaya gazı, kömür, uranyum için yeni araştırmaları ve kullanımı yasaklamak; ihracata dayalı endüstriyel gıda üretimini sona erdirmek, küçük çiftçi üretimini ve gıda egemenliğini sağlayan bir tarım sistemini desteklemek; topluluk katılımı, hakçalık ve doğal kaynakların korunmasını temel alan yerel ekonomilerin gelişmesini desteklemek; savaş endüstrisini ve askeri altyapıyı tasfiye etmek; çalışma saatlerini azaltmak ve doğayı onaracak istihdam olanakları yaratmak; ve şirket yanlısı ticaret ve yatırım anlaşmalarını ortadan kaldırmak. Ayrıca, "iklimi değil düzeni değiştir", Dünya Ticaret Örgütü'nün, uluslararası şirketlerin ve bankaların tahakkümünü yıkmayı da gerektirir.[55] Açıktır ki, tüm bunlar, kapitalist birikim rejiminde, sermaye hegemonyasında, kapitalist devletin varlığı koşullarında yaşama geçirilemez. Bunlar yaşama geçirildiğinde de ona kapitalizm denmez. Kapitalizm içinde bunlar gerçekleştirilemeyeceğine göre, düzen değişikliği ütopik değil, gerçekçi yoldur.

Sonuç

Yazı boyunca elde edilen bulguları toparlamak gerekirse, yoksul ülkelerle karşılaştırıldığında, büyük servetlerin daha çok yığıldığı gelişmiş ülkelerin karbon emisyonları da yük-

[55] There Will Be No Going Back from the Climate Chaos If We Don't Halt Polluting Corporations and Change the System, http://climatespace2013.wordpress.com/2014/06/09/there-will-be-no-going-back-from-the-climate-chaos-if-we-dont-halt-polluting-corporations-and-change-the-system/ 9.6.2014.

sektir. Milli gelir düzeyi yüksek, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki ekonomik büyüme, dünyanın iklimini değiştirme bahasına gerçekleşiyor. Ayrıca, emisyonların sınıfsal bir karakteri var, yani emisyonlardan asıl olarak servet sahibi, zengin kesimler sorumludur. Ekonomik büyüme ve servet yığılması yoksulların durumunda bir iyileşme yaratmadığı gibi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoksulların payına düşen, değişen iklimle ilişkili örneklerini yukarıda ele aldığımız yıkıcı ekolojik etkilerdir. Böylece, kapitalist birikim rejimi-emisyon artışı-iklim değişikliği-yoksulların iklimdeki değişmenin etkilerine maruz kalması biçiminde bir sıralamayla oluşmuş olan süreci yaşıyoruz. Bu sıralamanın tarihsel bir zorunluluk olmadığını gösteren bir örnek olarak sosyalist Küba, kapitalizmin ağababası ABD'ye, yedi kat daha az emisyon düzeyiyle daha adil ve sağlıklı bir toplum yaratma dersi vermektedir.

Bir felaket riskinin varlığından ya da yaklaşmakta olan felaketten söz edilebilirse de, felaketi felaket kılan şey, o olayın felaket olarak gerçekleşmiş olmasıdır. Yaklaşan felaketi durdurma şansı her zaman vardır, ama felaketin gerçekleşmesi, bu şansın cahilce ya da savsaklamayla harcandığı anlamına gelir.[56] Toplumsal ve iklimsel adaletsizlikler dikkate alındığında, bir felaket ya da Swyngedouw'un kavramıyla "kıyamet şimdi" durumu yaşandığı söylenebilir. Aç olarak uyumaya çalışan bir milyardan fazla insan için bu bir felaket değilse ya da aşırı hava olaylarına bağlı olarak ölen, hastalanan, geçimini sağladığı toprağı, üretim araçlarını, mahsulünü, yurdunu yitiren yüzbinlerce insan için bu bir kıyamet değilse nedir?

Stratejik hatalar ve etkisiz çözümler, bu felaketin tüm yoksullar ve emekçiler için gerçekleşmesi anlamına gelecektir. CO_2'yi metalaştıran fetişist strateji, yönetsel-teknik dar görüşlülüğe sıkışmış "daima kıyamet" stratejisi ve yenilenebilir enerji fanatizmi, iklim sorununun toplumsal bağlamını görmezden gelirler. Adil bölüşüm önerisi ise, kapitalizmde gerçekleşmeyecek bir ütopyadır. Bu stratejiler, kapitalizmi sürdürmeye

[56] Bauman, a.g.m., s. 73-75.

çalışırken kapitalizmde sömürülen kesimlerden henüz felaket boyutunda iklimsel etkileri yaşamamış olanlar için yaklaşan felaketi önleme şansının da yitirilmesine yol açarlar.

Elde edilen bulgular ve sürdürülen tartışmalar, toplumsal ve iklimsel adaletsizliğin etkileşim içinde olduğunu göstermiştir. Bu etkileşim nedeniyledir ki, toplumsal adaletsizlik giderilmeden iklim sorunu çözülemez. Bu demektir ki, iklim sorununun gerçek çözümü, adaletsizlik üreten ve adaletsizlik sayesinde varlığını koruyan kapitalist düzenden kurtulmakla mümkündür.

Düzeni değiştirene kadar çok geç olabilir diyenler çıkacaktır. Düzen değişikliğinin de altyapısını oluşturacak bir siyasal mücadele örgütlemek bir zorunluluktur. Bir başka deyişle, aşağıdaki unsurlar, eşitlikçi ve ekolojik yeni bir toplumsal düzen için siyasal mücadele amacı ekseninde biçimlendirilmiş bir hazırlık sürecinin araçları olarak işe yarayacaktır. Doğanın bozulmasını yavaşlatmak ve emek üzerindeki sömürüyü hafifletmek için:

- eğitimin, sağlığın, suyun ve yayla, mera, orman, yeşil alan, park, bostan gibi ortak kullanılan ekolojik varlıkların özelleştirilmesine, metalaştırılmasına ve ticarileştirilmesine karşı çıkmak ve engel olmak.
- Ücretsiz, güvenli, yaygın, dakik toplu taşıma sistemi ve ulaşım hakkı talebini, toplantılarda, mahalle meclislerinde, muhtarlıklarda, belediye meclislerinde, kent konseylerinde, millet meclisinde daha gür biçimde seslendirmek.
- İklim konusunda bilgilenme hakkını elde etmek amacıyla medya üzerinde yoğun baskı ve talep oluşturmak.
- Sermeyenin, devletin ve hükümetin halka ve ekolojik varlıklara karşı düşmanca tavır güden iklim siyasalarına ve enerji siyasalarına karşı sokak muhalefetini yükseltmek. Gezi isyanı, HES, termik karşıtı ve benzeri pratikleri çoğaltmak ve yaygınlaştırmak.

- Düzeni değiştirmek üzere iktidara yürüyecek siyasi özneyi kurmak, genişletmek, toplumsal kesimlerle, muhalefet odaklarıyla ve toplumsal hareketlerle buluşturup büyütmek.

- Gelişmiş ülkelere karşı toplumsal ve iklimsel adalet talebiyle hareket eden uluslararası toplumsal hareketlerin parçası olmak.

Bu öneriler çoğaltılabilir, kaldı ki, hiç biri özgün de değildir. Asıl vurgulanması gereken, bunların birer istasyon olduğunu kavramaktır; gidilecek yere ulaşırken her istasyonda durmak gerekmeyebilir. Önemli olan, katarı raydan çıkarmadan ve giderek hızlanarak, eşitsizlikçi ve yıkıcı kapitalist büyümeye değil, toplumsal ve ekolojik adalete dayanan, eşitlik ve ekolojik ussallık ilkelerinin belirlediği bir toplum hedefine doğru yol alan siyasal mücadeleyi örgütlemektir.

KAYNAKÇA

Atkin, Emily, The Canadian Government Doesn't Let Its Meteorologists Talk About Climate Change, http://thinkprogress.org/climate/2014/05/28/3442208/meteorologists-climate-change/, 28.5.2014

Atkin, Emily, Low-Income, Black, And Latino Americans Face Highest Risk Of Chemical Spills, http://thinkprogress.org/climate/2014/05/02/3433529/poor-black-latino-chemical-spills/, 2.5.2014

Bauman, Zygmunt, *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?* Çev. H. Keser, Ayrıntı, İstanbul, 2014.

Brinicombe, Lucy, England's Most Deprived Areas Three Times More Likely to Have Been Flooded than Most Well-off, http://www.oxfam.org.uk/blogs/2014/03/englands-most-deprived-areas, 25.3.2014.

Chomsky, Noam, "The Greening of Chomsky: A Conversation", A. Levy, C.Y. Gonick ve M. Lukacs'ın yaptığı söyleşi, *Canadian Dimension*, Cilt 48, Sayı 1, 2014, http://canadiandimension.com/articles/5874/

CIA, The World Factbook 2013, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2205.html, erişim 4.6.2014.

Committee on Understanding and Monitoring Abrupt Cimate Change and Its Impacts, *Abrupt Impacts of Climate Change: Anticipating Surprises*, the National Academies Press, Washington DC, 2013.

Credit Suisse Research Institute, *Global Wealth Databook 2013*, Credit Suisse, Zürih, 2013.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevresel Göstergeler 2012, Ankara, 2012.

Çoban, Aykut, "Sınıfsal Açıdan Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açmazları ve Komünizm," *Yaşayan Marksizm*, Yıl 1, Sayı 1, 2013, 243-282.

Durmuş, Mustafa, "Devlet, Sosyal Sınıflar ve Bütçe İlişkileri Bağlamında 2014 Bütçesine İlişkin Bir Çözümleme", *Yaşayan Marksizm*, Yıl 2, Sayı 2, 2014, 109-164.

Giddens, Anthony, *The Politics of Climate Change*, Polity, Cambridge, 2009.

Gilens, M. ve B. I. Page, "Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens" *Perspectives on Politics*, Fall, 2014.

Godfery, Morgan, "New Zealand Refuses Climate Change Refugees", *the Guardian*, 12.5.2014, www.theguardian.com/commentisfree/2014/may/12/new-zealand-refuses-climate-change-refugees-mass-action-is-now-needed

Green, D., J. Chakraborty, M.P. Taylor, "Australia's Dirty Secret: Who is Breathing Toxic Air?" *the Conversation*, 15.4.2014, http://the conversation.com/australias-dirty-secret-who-is-breathing-toxic-air-23237

Hansen, James, *Küresel Isınmanın Kırılma Noktası*, Çev. A.Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 2009.

http://thsk.saglik.gov.tr/obezite-sismanlik/772-türkiye-de-görülmesıklığı.html, erişim 4.6.2014.

International Energy Agency, *Key World Energy Statistics*, Paris, 2013.

International Energy Agency, *World Energy Outlook 2012*, OECD ve International Energy Agency, Paris, 2012

IPCC, *Climate Change 2013: Physical Science Basis*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

IPCC, *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability: Technical Summary*, 2014, http://www.ipcc.ch/report/ar5/wg2/, erişim 5.6.2014

Kalkınma Bakanlığı, *2014 Yılı Programı*, Ankara, 2014.

Keleş, R., C. Hamamcı, A. Çoban, Çevre Politikası, İmge, 7. Baskı, Ankara, 2012.

Kemph, Hervé, *Zenginler Dünyamızı Nasıl Mahvediyor?* Çev. İ. Kılınç, Ankara, Epos, 2010.

Kılıç, Cem, "Gelir Dağılımında Uçurum Büyüyor. Türkiye İlk 3'te!" *Milliyet*, 24.6.2014, http://ekonomi.milliyet.com.tr/gelir-dagiliminda-ucurum/ekonomi/ydetay/1901730/default.htm

Kreft, S. ve D. Eckstein, *Global Climate Risk Index 2014*, Germanwatch, Bonn, 2013.

Morelle, Rebecca, Malaria Spreading to New Altitutes, www.bbc.com/news/health-26470755, 7.3.2014.

Murphy, Pat ve Faith Morgan, "Küba: Zoraki Bir Düşüşten Elde Edilen Dersler", L. Stark (ed) *Worldwatch Enstitüsü, Dünyanın Durumu 2013*, Çev. C.U. Ekiz ve Ç. Ekiz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, 465-480.

National Climatic Data Center (ABD), State of the Climate: Global Analysis for Annual 2013, http://www.ncdc.noaa.gov/sotc/global/2013/13, erişim 2.2.2014.

Petermann, Anne, The System Will Not be Reformed, http://climate-connections.org/2012/07/24/three-responses-to-bill-mckibbens-new-article-global-warmings-terrifying-new-math/, 24.7.2012

Petras, James, "Brezilya: İşçilerin Mücadelesi Spor Etkinliklerini Gölgede Bırakıyor", Çev. Ö.Dede, *BirGün Fikir*, 15.6.2014, 17-18.

Phillips, Ari, Wealthy Residents Depart Chinese Mainland in Search of Clean Air, http://thinkprogress.org, 4.3.2014.

Piketty, Thomas, *Capital in the Twenty-First Century*, Belknap/Harvard Universitesi Yayınları, İng. Çev. A. Goldhammer, Cambridge, 2014.

Plumwood, Val, *Environmental Culture: The Ecological Crisis of Reason*, Routledge, Londra ve New York, 2002

Raworht, Kate "İnsanlık İçin Güvenli ve Adil Bir Alan Tanımlamak", L. Stark (ed) *Worldwatch Enstitüsü, Dünyanın Durumu 2013*, Çev. C.U. Ekiz ve Ç. Ekiz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, 39-53.

Renner, Michael "İklim Değişikliği ve Yerinden Edilme", L. Stark (ed) *Worldwatch Enstitüsü, Dünyanın Durumu 2013*, çev. C.U. Ekiz ve Ç. Ekiz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, 481-494.

Samson, J, D. Berteaux, B. J. McGill ve M. M. Humphries, "Geographic Disparities and Moral Hazards in the Predicted Impacts of Climate Change on Human Populations," *Global Ecology and Biogeography*, Cilt 20, Sayı 4, 2011, 532-544.

Sheppard, Kate, "Republican Former EPA Chiefs try to Convince Senata GOP that Climate Change is Real", *the Huffington Post*, 18.6.2014, www.huffingtonpost.com/2014/06/18/epa-republicans-climate_n_5509048.html?utm_hp_ref=green&ir=Green

Sönmez, Mustafa, İşçinin İliğini Sömürdüler, http://mustafasonmez.net/?p=4273, 19.5.2014.

Nicholas Stern, "Ethics, Equity and the Economic of Climate Change: Paper 2: Economic and Politics," Center for Climate Change Economics and Policy, Working Paper No.97b, 2013, s.43, Çizelge 2.

Swyngedouw, Erik, "Apocalyspe Now! Fear and Doomsday Pleasures", *Capitalism, Nature, Socialism*, Cilt 24, Sayı 1, 2013, 9-18.

There Will Be No Going Back from the Climate Chaos If We Don't Halt Polluting Corporations and Change the System, http://climatespace2013.wordpress.com/2014/06/09/there-will-be-no-going-back-from-the-climate-chaos-if-we-dont-halt-polluting-corporations-and-change-the-system/ 9.6.2014.

Toker, Brian, "Movements for Climate Action: Towards Utopia or Apocalypse?" *Communalism*, Sayı 1, 2009,

http://www.communalism.net/index.php?option=com_content&view=article&id=204:movements-for-climate-action-towards-utopia-or-apocalypse&catid=72:tv&Itemid=53

TÜİK, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2012", *Haber Bülteni*, Sayı 13594, 23.9.2013, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13594

UN DESA (Department of Economic and Social Affairs, Statistics Devisi-on) *World Statistics Pocketbook 2013 Edition*, United Nations, New York, 2013.

UN's Think Eat Save Programme, Fast Facts: Uncovering the Global Food Scandal, http://thinkeatsave.org, 20.10.2013

University of East Anglia, Press Release, Research into Links Between Carbon Emissions, Income and Life Expectancy, 22.1.2012, http://www.uea.ac.uk/mac/comm/media/press/2012/january/carbon-emissions-research

Vidal, John "UK Homes Kept 4C Warmer than in 1970, Report Shows", *the Guardian*, 28.1.2014.

the World Bank, World Development Indicators 2014, http://wdi.worldbank.org/table/2.15

the World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford, 1987.

www.onurumuzusavunuyoruz.org

www.skepticalscience.com/carbon-the-huge-overlooked-fossil-fuel-subsidy.html, 11.7.2012.

Yavuz, C.I. ve F.A. Tanık (ed) *Türk Tabipleri Birliği Dilovası Raporu*, TTB Yayını, Ankara, 2011.

Zizek, Slovaj (2014) Comments on Thomas Piketty's 'Le Capital au XXIe siéclé,' http://simongros.com/text/articles/slavoj-zizek/comments-thomas-pikettys-le-capital-au-xxie-siecle/, erişim 30.5.2014.

TOLGA ŞİRİN

Tolga Şirin 1984 yılında İzmir'de doğmuştur. Hukuk alanındaki lisans ve lisansüstü eğitimini Marmara Üniversitesinde 2012 yılında tamamlamıştır. Birkbeck ve Köln üniversitelerinde misafir araştırmacı olarak bulunmuştur. Anayasa Hukuku Araştırmaları Derneği yönetim kurulu üyesi ve Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi (Siyasal Hak ve Özgürlükler) çalışma grubu üyesidir. Milliyetçilik, İHAM, anayasa yargısı ve ekolojik anayasacılık çalışma alanlarından bazılarıdır.

GELECEK KUŞAKLARDAN DOĞANIN HAKLARINA: BOLİVYA VE EKVADOR ANAYASALARI

Tolga Şirin

Özet: *Yeni Bolivya ve Ekvador anayasaları çevre hakkı ve doğanın haklarına ilişkin son derece önemli hükümler içermektedir. İnsan merkezci özellikler taşıyan Bolivya Anayasası'nın aksine Ekvador Anayasası çevre merkezcidir ve bu anayasada doğanın haklarına yer verilmiştir.*

Anahtar sözcükler: *Doğanın hakları, And anayasacılığı, Bolivya, Ekvador*

Abstract: *The new constitutions of Bolivia and Ecuador include very important provision on environmental rights and the rights of nature. While the Constitution of Pluranational State of Bolivia is anthropocentric, Ecuador adopts rights of nature in her eco-centric Constitution.*

Keywords: *Rights of nature, Andean constitutionalism, Bolivia, Ecuador*

Giriş

Bugün benden "doğanın hakları" bakımından Bolivya ve Ekvador Anayasaları örneklerine değinmem istendi. Benden bu konu hakkında tebliğ istenmesinin sebebi, büyük ihtimalle bun-

dan bir buçuk sene önce, Ekoloji Kolektifi'nin takdire şayan çabasıyla Bolivya Anayasası hakkında bir kitap[1] çıkarmış olmamız...

Konu başlığı, aramızdaki önyargılılar için çok uzak ve romantik görünüyor olabilir. Ancak gerçeklik öyle değil. Çevre tahribatı ve bu anayasalar bağlamında süren tartışmalar çok kritik ve çok önemli, ayrıca bu anayasalardan öğreneceklerimiz var. Bunları birazdan anlatacağım. Ancak ondan önce bir not düşmek istiyorum: Türkiye'de, özellikle sosyal bilimlerde, ABD ve Avrupa dışında bir dünya yokmuş gibi davranıldığı için, bunlar dışındaki ülkelerdeki gelişmeler genelde küçümseniyor. Oysa paradoksal biçimde Batıda, farklı ülke tecrübeleri çok önemseniyor. Örneğin Profesör Kaboğlu'nun dikkatimi çekmesi üzerine, mutluluk hakkı gibi bir hakka yer veren ve ülkenin en az % 60'ının ormanlık arazi olması gerekliliğini maddi anlamda değiştirilemez bir hüküm olarak anayasasına koyan Butan Anayasasını araştırmaya giriştiğimde, sadece Almanya'da bile çok sayıda kaynakla[2] karşılaştım ve bu beni kendi adıma şaşırttı, Türkiye adına üzdü. Bilmeliyiz ki en az mukayeseli çalışma, dışa kapalı ülkelerde olur. Türkiye hâlâ dışa kapalı bir ülke ve açılması gerekiyor. Bu bakımdan TBB'nin çevreyle ilgili bir kongrede Bolivya ve Ekvador anayasalarının farkında olması umut verici ve önemlidir.

Bolivya ve Ekvador Anayasaları 400 küsürer maddeden oluşuyor.[3] İki koca anayasayı çevresel haklar bakımından da olsa anlatmak, gelecek kuşak ve doğanın hakları konularını tüketmek veya irdelemek, bana tanınan 25 dakika içinde çok mümkün görünmüyor. Oto kontrolünü kaybedebilen bir insanım ve süreyi biraz aşabilirim. Ancak abartmamak için elimdeki metni takip edeceğim. Fakat günün son toplantısı olduğunu

---

1 Fevzi Özlüer/Ilgın Özkaya-Özlüer/Tolga Şirin/Nazım-Sinan Odabaşı (ed.), Bolivya Anayasası: Hukuk, Demokrasi, Özerklik, Ankara: Phoenix Yay., 2013.

2 Örn. bkz. Ramon Kathrein, Bhutan: Politische, wirtschaftliche und soziale Entwicklung in ihrer Wechselwirkung mit der internationalen Entwicklungszusammenarbeit, Hamburg: Diplomatische Verlag, 2013.

3 Bu Türkiye'deki son dönemde yaygınlaşan çerçeve anayasa fetişizmine zıt bir pratiktir. Tıpkı yeni dönem Avrupa anayasalarında olduğu gibi. Örneğin 1999 tarihli İsviçre Anayasası 200 maddeye yakındır.

dikkate alarak, sıkılmamanız için yanımda getirdiğim slaytlarla anlatımımı renklendirmeye çalışacağım.

Ben çevre hukukçusu değilim, anayasa hukukçusuyum. Çevre meselesiyle ilgilenen bir anayasa hukukçusu... Hemen buradan başlayım. Çevre, anayasa hukukunun konusu mudur? Bu soruya herkesin vereceği cevap "evet" olacaktır. Çünkü 1982 Anayasası'nın 56'ncı maddesinde özel olarak ve doğrudan, diğer bazı maddeleri dolaylı şekilde çevresel haklardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla düz bir mantıkla çevreyle ilgili maddeler anayasada yer aldığı için, çevre de anayasa hukukunun konusudur denebilir.

Ancak ben bu soruya, yine hukuksal, ancak böyle antroposentrist (yani insan merkezci) yaklaşımın ötesine geçerek cevap vermek istiyorum. Hukukta devlet, Alman hukukçu Jellinek'ten bu yana üç öğe öğretisi ile (*Almanlar "Drei-Elemente-Lehre" diyorlar*) açıklanır.[4] Kuşkusuz biliyorsunuz ama ben hatırlatayım. Bu açıklamaya göre öncelikle sınırları belli bir *ülke* olacak, o ülkenin üzerinde *insan topluluğu* olacak, bu ülke ve insan topluluğu üzerinde kurumsallaşmış bir *siyasal iktidar* (egemenlik) söz konusu olacak. Geleneksel olarak anayasa öğretisi, ilk olarak "siyasal iktidar" ve bunun yasama, yürütme ve yargı şeklindeki tezahürüyle, ikinci olarak da insan öğesinin hakları, yani "insan hakları" ile ilgilenmiştir. Üçüncü ve aslında temel öğe olan "ülke öğesi" daha çok vatan ve millet terimlerinin hamasi söylemine konu olmuştur. Oysa ülke dediğimiz öğeden, ona yüklenen *ulusal* anlam veya ona yüklenen *mülkler topluluğu olma* anlamı çıkarıldığında, geriye saf olarak *çevre* kalmaktadır. Çevre, bu bakımdan anayasa hukukunun da konusudur.

İşte bu gerçeğin farkında olan ve bu gerçeği toplumsal bir mücadele pratiği ve tecrübesiyle öğrenen Latin Amerika'nın anayasa hareketlerinde "çevreye" hak ettiği asgari önem verilmiştir.[5] Büyük ölçüde yeni sol'a dayanan (BM Latin Ameri-

---

4 Georg Jellinek, Allgemeine Staatslehre, (Berlin: Verlag von Julius Springer, 1929), s.183.

5 René Kuppe, 'Die neue Verfassung Boliviens – Ausdruck des neuen lateinamerikanischen Konstitutionalismus', Juridikum – Zeitschrift im

ka ve Karayipler Ekonomik Komisyonu'nun ifadesiyle "ilerici hükümetlerin" öncülüğünde gelişen[6]) bu hareketler, kimilerince "dördüncü anayasacılık dalgasının Latin Amerika ayağı"[7], kimilerince de "And Anayasacılığı"[8] olarak anılmaktadır. Bu konuda çarpıcı iki örnek Bolivya ve Ekvador'dur.[9]

Aslında, çevre hakkı ve çevresel haklar açısından önem taşıyan bu iki anayasa arasında dikkate değer farklar bulunuyor. Bu bağlamda da çok önemli tartışmalar süregeliyor. Fakat süremin darlığından dolayı ben, dediğim gibi, bu iki anayasayı genel hatlarıyla ve doğa hakları/çevresel haklar ikiliği temelinde bazı farklara dikkat çekerek tanıtacağım. Eğer zamanım kalırsa da doğanın haklarına ilişkin yakın zaman önce tecrübe edilen iki vakayı sizinle paylaşacağım.

I. Bolivya ve Ekvador Anayasalarının Çevre Konusundaki Genel Görünümleri

Son yıllarda alternatif hareketlerin en çok dikkatini çeken anayasalar, Bolivya ve Ekvador anayasaları oldu. Bu iki anayasanın dikkat çekmesinin üç önemli nedeni var:

Birincisi bu anayasalarda, çoğul-milliyet gibi bir önermede bulunuldu. Bu gelişme, zaten süregelen çok kültürlülük ve çok kültürcülük tartışmaları açısından özgün bir anlam taşıyordu.[10]

Rechtsstaat 2009, C.9, S.4, ss.194-197. Alberto Acosta, 'Das Buen Vivir. Die Schaffung einer Utopie', Almut Schilling-Vacaflor (trans.), Juridikum, 2009, C.9, S.4, s.221.

6 Thomas Fatheuer, Buen Vivir: Eine kurze Einführung in Lateinamerikas neue Konzepte zum guten Leben und zu den Rechten der Natur, Heinrich Böll Stiftung Schriften zur Ökologie, Band 17, 2011.

7 Donna Lee van Cott, The Liquidation of the Past: The Politics of Diversity in Latin America, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2000.

8 Illan Rua Wall, Constituent Power and the Question of Andean Constitutionalism, in J. Montaño (ed) Revolución en Democracia Quito: IAEN Press, Forthcoming.

9 Diğer Lain Amerika anayasaları hakkında bkz. Deflet Nolte/Almut Schilling-Vacaflo (ed.), New Constitutionalism in Latin America: Promises and Practices, Fernham: Ashgate, 2012.

10 Fatheuer, s. 14.

İkincisi bu anayasalar, klasik modern, Avrupa-merkezci hak anlayışına alternatif olacak bir hakkı veya hak benzerini, yani *vivir bien* denilen (iyi yaşama hakkını) güvence altına almıştı. Bir tür paradigma değişiminin tetikleyicisi olarak ifade edilen bu hak, "*sağlıklı bir çevrede yaşamayı, nitelikli yemek yemeyi, bir yaşam alanına sahip olmayı, durumuna uygun bir eğitimi, sağlığı, insanın kendini gerçekleştirmesi için ihtiyaç duyduğu ve insan olmasından kaynaklanan ve aynı zamanda gelecek kuşakların yaşamını temin eden bütün unsurları*" kapsayan özgün bir anlam taşımaktadır ve neo-liberalizme karşı bir duruşu ifade etmektedir.[11]

Üçüncüsü ise doğa bu anayasalarda özel bir yere sahiptir. İlk ikisini ayrıca konuşabiliriz. Fakat meseleyi dağıtmamak adına hemen üçüncü noktadan başlayacağım.

Evet, doğa bu anayasaların ikisinde de düzenlenmiş durumda. Fakat metinlere baktığımızda ikisi arasında bariz bir farklılık göze çarpmaktadır. Doğanın haklarına açıkla yer vermeyen Bolivya Anayasası, Ekvador Anayasası'na göre daha insan merkezci ve kalkınmacıdır. Ama bu insan merkezcilik dar kalıplara hapsolmamıştır. Ayrıca bu anayasada da insanın mutlak bir şekilde doğaya tercih edildiğinden bahsedilemez. Mesela Anayasa'nın üçte birinin çevre meselesine özgülenmiş olması dahi bu Anayasa hakkında indirgemeci tahliller yapmamıza engel olmaktadır.

Bolivya Anayasası'nda devlet örgütlenmesi ve ekonomik yapıya ilişkin bölümlerde fosil yakıt ve minareler gibi farklı doğal kaynaklara, enerjiye ve biyo-çeşitliliğin korunmasına yer verilmiş, bu konular es geçilmemiştir. Çevresel haklar geleneğine uygun şekilde çevre koruma ödevi, devlet dışı öznelere de, örneğin tüm iktisadi kuruluşlara da (md.312) teşmil edilmiştir.

Öte yandan ısrarla gelecek kuşakların haklarından bahsediliyor olması, geleneksel insan merkezciliğin sınırlarının belli

---

11 Ibid.; Eduardo Gudynas, 'Buen Vivir: Today's Tomorrow', Devolopment, 2011, C.54, S.4, ss. 441-447. Acosta, s. 219.

ölçüde zorlandığını göstermektedir. Örneğin devletin amaçlarının düzenlendiği 9. maddede *"çevreyi şimdiki ve gelecek kuşakların refahı için korumaktan"* bahsedilmektedir, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını düzenleyen 33'üncü maddede bu hakkın "*şimdiki ve gelecek kuşaklara mensup bireyler ve topluluklar ile diğer canlıların normal ve sürdürülebilir şekilde gelişmelerine uygun"* olarak kullanılabileceği, yerli haklarını düzenleyen 34'üncü maddede, yerli toplulukların sağlıklı yaşama hakları, *"uygun ve ekosistemi muhafaza eden bir çevrede yaşama"* teminatıyla düzenlenmiştir. Yine bu hakkı besleyecek şekilde su hakkı gibi doğanın unsurları da, özelleştirmeye konu edilme yasağı gibi, dikkat çekici kayıtlarla güvence altına alınmıştır.

Bunların dışında hepimizin malumu olduğu üzere, dava edilebilirlik olmadan hakların anlamı değersizleşir. Bu Anayasa'da dava edilebilirlik açısından 34'üncü maddede; herkesin, bireysel olarak veya bir topluluk adına, çevreye yapılan saldırılar karşısında, kamu kuruluşlarına önceden başvuru zorunluluğu da olmaksızın, re'sen çevresel hakların korunması için dava açma hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Buna uygun olarak anayasal düzeyde "tarım-çevre mahkemesi" isminde bir organ, yüksek mahkeme olarak düzenlenmiş ve bu mahkemenin su, fauna, flora ve ekosistemle ilgili spesifik konularda, sosyal yardım, bütünlük, doğrudanlık, sürdürülebilirlik ve kültürlerarasılık gibi ilkelerle yönetileceği açıkça ifade edilmiştir.[12]

Yani antroposentrist olsa da Bolivya Anayasası, azımsanmayacak çevresel güvenceler içermektedir. Fakat bu güvenceler, Anayasa'nın kendi içindeki, geleneksel, modernitenin kalkınmacılık yoluyla yeniden üretimine denk düşen bazı çelişkilerini ortadan kaldırmamaktadır.[13] Şöyle ki bu Anayasa'da sıklıkla

---

12 Tolga Şirin, 'Bolivya Anayasası Üzerine Notlar', in Özlüer/Özkaya-Özlüer/Şirin/Odabaşı, ss. 17 vd. Ekvador için bkz. Mary Elizabeth Whittemore, 'The Problem of Enforcing Nature's Rights under Ecuador's Constitution: Why the 2008 Environmental Amendments Have No Bite', Pacific Rim Law & Policy Journal, 2011, C.20, S.3, s.671-679.

13 Buna karşın Ekvador Anayasasındaki Sumak Kawsay denen ve kökleri yerli kültürüne dayanan ilkenin yeni bir kalkınmacılık modeli önerdiği

doğal kaynakların endüstrileştirilmesinden bahsedilmektedir. 355'inci maddede bu, açıkça devletin önceliği olarak ifade edilmiştir. Keza az önce değindiğim, sağlıklı çevrede yaşam hakkını gelecek kuşaklara atıfla güvence altına alan maddenin devam eden fıkralarında bile, doğal kaynakların endüstrileştirilmesinden bahsedilmiş, ancak devletin bunu, kalkınma ve ilerleme yoluyla ve üretken temelde yapması gerektiği kaydına yer verilmiştir.

Sözün özü: Bolivya anayasası çok önemli gelişmeleri beraberinde getirmiş olsa da, geleneksel kalkınmacı perspektiften gerçek bir kopuşa cesaret edememektedir. Anayasa, çevrenin korunmasını ekonomik amaçlara tâbi kılmaktan kendini alıkoyamamıştır. Bu bakımdan Bolivya Anayasası, Latin Amerika Anayasacılığı veya Türkiye Anayasası da dâhil olmak üzere, çevresel hakları içeren anayasaların geleneksel kaygılarını veya kalkınmacı basıncını bünyesinde taşımaktadır.[14]

Buna karşın Ekvador Anayasası, süregelen gelenekte açılan bir gedik veya bir kopmanın başlangıcı olarak görülebilir. Bu Anayasa'da da tıpkı Bolivya gibi çevre, çok fazla maddede doğrudan veya dolaylı olarak kendisine yer bulmuştur. Ekvador Anayasası'nda kalkınma rejimi ve iyi yaşam arasında bir dengeye işaret eden ve sağlıklı bir çevreyi de içeren *buen vivir* haklarına yer verilmiştir. Tıpkı Bolivya gibi sağlıklı çevre hakkına değinilmiş, halkın sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevrede yaşama hakkı güvence altına alınmış, çevrenin korunması ve muhafazası bir kamu yararı olarak tanınmıştır. Fakat Ekvador'u farklı kılan bu noktalar değil, Anayasanın ayrı bir bölümünde doğanın haklarına yer verilmiş olmasıdır. Siyasal ekolojist Eduardo Gudynas'ın da dikkat çektiği gibi Ekvador Anayasası, çevrenin, üzerinde yaşayan organizmalar için veya ekosistemin bütünlüğü için değil, insanlar için korunmasını

ileri sürülmektedir. Eduardo Gudynas 'Politische Ökologie: Natur in den Verfassungen von Bolivien und Ecuador', Almut Schilling-Vacaflor (trans.), Juridikum, 2009, C.9, S.4, ss. 214-215. Gudynas, 'Buen Vivir: Today's Tomorrow', ss.444-445.

14 Ibid., s. 215.

ifade eden 3'üncü kuşak hak mantığından ayrılmıştır.[15] Doğaya hak tanıyan anayasa hükümleri, *etik* açıdan insan olmayan varlıkları hak öznesi olarak meşrulaştırmakta, *moral* açıdan biyo çeşitliliğin korunması gibi ödevler türetmekte ve *politik* açıdan yasalar için antroposentrizm dışı yeni bir çerçeve çizmektedir.[16] Bolivya Anayasası "doğal kaynaklardan" ve icabında onları endüstrileştirmekten bahsederken, Ekvador Anayasası pasif değil, aktif şekilde doğadan, (bizdeki tabiat ana kelimesine denk düşecek şekilde *pachamama* diyorlar) bahsetmektedir.

II. Ekvador Anayasasında Doğanın Hakları

Ekvador Anayasası'nın 10'uncu maddesi çok nettir. Bu maddeye göre "*doğa, Anayasanın ve yasanın tanıdığı hakların öznesidir.*" Ayrıca Anayasa'nın 7'nci bölümü "Doğanın Hakları" başlığını taşımakta ve bu bölümde doğaya bir takım haklar tanınmaktadır. İnsanlık tarihi açısından bir ilk olan bu anayasal hükümlerde şunlar söyleniyor:

Madde 71: Yaşamın yeniden üretildiği ve gerçekleştirildiği doğa veya Pachamama (yani tabiat ana), varlığının ve yaşam döngüsünün, yapısının, işlevinin ve evrim sürecinin bütüncül şekilde mevcudiyetine, devam etmesine, korunmasına ve yeniden oluşmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.

Her kişi, topluluk, halk veya ulus, kamu organlarının önünde doğanın haklarının tanınmasını talep edebilir. Bu hakların uygulaması ve yorumunda, Anayasa'nın öngördüğü ilgili ilkeler izlenir.

Devlet, gerçek ve tüzel kişiler ile kolektifleri, doğayı korumaları için teşvik eder, ekosistemi meydana getiren tüm unsurlara saygıyı geliştirir.

Madde 72: Doğa, restorasyon hakkına sahiptir. Bu restorasyon devletin ve gerçek veya tüzel kişilerin, doğal alanlarda ya-

15 Loc. cit.
16 Loc. cit.

şayan birey veya kolektiflerin zararlarını tazmin etme ödevinden bağımsızdır.

Ciddi ve kalıcı çevresel etkilerde –ki bunlara yenilenemeyen doğal kaynakların sömürüsü de dahildir- devlet, restorasyon için en etkili olan mekanizmaları kurar ve zararlı çevresel sonuçların ortadan kaldırılması ve giderilmesi için uygun tedbirleri alır.

Madde 73: Devlet, canlı türlerinin yok olmasına, ekosistemin tahribatına ve doğal döngünün kalıcı olarak değişimine neden olacak faaliyetlere karşı önlem almak veya sınırlama getirmekle yükümlüdür.

Ulusal genetik mirasa geri dönüşü olmayan bir biçimde zarar verecek organik ve organik olmayan madde ve canlıların ülkeye girişi yasaktır.

Madde 74: Kişilerin, toplulukların, halkların ve milletlerin, iyi bir yaşam sürdürebilmeleri için, çevre ve doğal kaynaklardan faydalanma hakları vardır.

Doğal kaynaklara el konulamaz. Bu kaynakların üretimi, kiralanması ve kullanımı devletin denetimine tabidir.

Görüldüğü üzere Bolivya Anayasası'nda doğal kaynakların endüstrileştirilmesinin devletin öncelikli amacı olduğu ifade edilebilmişken, Ekvador Anayasası'nda doğa, bağımsız bir hak öznesi olarak düzenlenmiştir. Buna göre birçok ekolojistin de ifade ettiği gibi birinci tercih kalkınmacılık yoluyla modernite fikrinin yeniden üretilmesine denk düşerken, ikincisi bu fikirde bir gedik açmaktadır.[17]

Peki, doğaya böyle haklar tanınması sadece bir "hoşluk" mudur? Yoksa bunun pozitif hukukta bir karşılığı var mıdır? Aslında bu tartışma Ekvador ile başlamış değildir. Genel olarak hak öznesi olma konusu, hukuktaki kişilik kavramı üzerine süren tartışmalar kadar eskidir. Kişilik kelimesi Batı dillerinde

[17] Ibid., s. 217.

person olarak ifade edilir. Etimolojik kökeni antik Yunancadaki *maskedir*.[18] Antik Yunan'da bir aktörün sahnede rol alabilmesi için bir maskeye sahip olması gerekir. Bu etimolojik analojiye dayanan T. Hobbes'tan alıntı yaparak ifade edecek olursak kişilik, hukuk sahnesinde rol alabilmek için ihtiyaç duyulan ve yine hukuk düzenince verilen bir maskedir.[19] Ancak tarihte, bu maskeye herkes sahip olamamıştır. Bizim de hukukumuzun dayandığı Roma Hukuku'nda belli bir aileye mensubiyet veya vatandaşlık şartı mevcuttur. Yine kadınlara ve çocuklara bu maske kolayca verilmemiştir. Çabuk unutuyoruz ama "hür dünyada" bile yakın zamana kadar kölelere bu maske verilmemiş, kölelerin insan oldukları kabul edilmekle beraber, onların kişi oldukları benimsenmemiştir. Ancak aynı hukuk düzeni, aslında var olmayan, tüzel kişi denen fiktif yapılara veya dünyada olmayan müstakbel veya esbak yaşam formlarına da kişilik tanımıştır veya tanımaktadır: Birçok ülkede ceninlerin hak ehliyeti ve ölülere ilişkin postmortem koruma mevcuttur. Dolayısıyla pozitivist bir yaklaşımla, hukuk düzeninin kişilik tanıdığı herhangi bir şey, hak öznesi olabilmektedir.[20] Bu tespit doğa için de geçerlidir.

Aslında doğanın hakları çok fazla zamandır filozoflar ve teologlarca oldukça derin biçimde tartışılmaktadır. Hukukçuların bu tartışmaya dâhil olması nispeten yenidir. Bu bakımdan çevre hareketinin patladığı 70'li yıllarda ABD'li Christopher Stone'un *"Ağaçlar duruşmaya katılma hakkına sahip olmalı mıdır?"* makalesinin[21] ve K.M. Meyer-Abich'in, Almanya'da Yeşil hareketinin istikrarlı bir güce eriştiği 80'li yıllarda kaleme aldığı

---

18 Volker Schurmann 'Person/Persönlichkeit', Behinderung und Anerkennung, Markus Dederich/ Wolfgang Jantzen (Hrsg.), Stuttgart: Kohlhammer GmbH, 2009, ss. 145-146.

19 Thomas Hobbes, 'Leviathan', Classics of Moral and Political Theory, Michael L. Morgan (ed.), Indianapolis: Hacket Publishing, 2011, s.631.

20 Jorn Ipsen, Staatsrecht II: Grundrechte, (Köln/München: Carl Heymanns Verlag, 2008, s. 17.

21 Christopher D. Stone, 'Should Trees have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects', Southern California Law Review, 1972, S. 45, ss. 3-54.

"*Doğayla Barış Yolunda"* kitabının[22], bu tartışmaya değinirken, tetikleyici niteliği itibariyle özellikle zikredilmesi gerekiyor. Bu çalışmalarda doğanın hak ehliyeti savunulmuş, insan dışı varlıkların "taraf ehliyeti" denen dava açma ve davayı sürdürme yetisine sahip olamayacağı itirazı, basit bir mantıkla, ceninin, derneklerin, bir bebeğin veya tamamen felçli bir yetişkinin durumundan hareketle çürütülmüştür. Malumunuz, bu sayılan kişiler de dava açamamaktadır, ancak bunların hak sahibi olmaları konusunda en ufak bir tereddüt bulunmamaktadır. İlle de bir tartışma yapılacak ise bu tartışma, onların adına kimin dava açıp yürüteceğidir[23].

İşte akademik camiada süregelen bu tartışma, neo-liberal yıkıma karşı bir duruşu ifade eden mücadeleyle ve 2000'li yılların başlarında bu mücadelenin ürünü olan Latin Amerika Anayasacılığı'yla buluşmuştur. Haliyle şu kaçınılmaz soru, değindiğim tartışmanın billurlaşmış örneği olan Ekvador Anayasası'nın hazırlık sürecinde de gündeme gelmiştir: Eğer hayvanlar ve bitkiler gibi insan olmayan yaşam formları da hak sahibi olacaksa, onları kim veya ne temsil edecektir?

Tartışmalarda, Ekvador hukuk sisteminde insan dışı organizmalara uygun bir hukuk yolu olmadığı için, yeni bir temsilcilik, dava vekilliği ve hukuk yolu kurmanın gerekli olduğu noktasında genel bir ön kabul oluşmuştur. Keza, çevre konusunda çıkartılacak müstakbel yasalara dair tartışmalar da hep bu konu etrafında sürmüş ve prensip olarak iki pozisyon ön plana çıkmıştır. Birinci görüş, anayasanın biyosentrik bir temsilcisi olması gerektiğini savunmuş, ikinci görüş ise bu temsilciyi asgari düzeye indirerek, meselenin yurttaşların üçüncü kuşak hakları temelinde çözülmesi gerektiğini ileri sürmüştür.[24] Bu tartışma neticesinde az önce değindiğim gibi

---

22 Klaus Michael Meyer-Abich, Wege zum Frieden mit der Natur: Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik, (München: Carl Hanser Verlag, 1984.

23 Susan Emmenegger/Axel Tschentscher, 'Taking Nature's Rights Seriously: The Long Way to Biocentrism in Environmental Law', Georgetown International Environmental Law Review, 1994, C.4, S.3, ss.586-588.

24 Gudynas, s. 216.

herkesin her türlü kamu erki önünde, doğanın haklarının korunmasını talep edebileceği, anayasal bir hüküm haline gelmiştir. Fakat aradan azımsanmayacak bir zaman geçmesine rağmen konuyla ilgili yasal düzenleme yapılmamıştır.[25] Buna rağmen yargı, anayasanın açık hükmüne kayıtsız kalmamıştır. 2011 yılında dünya tarihinde ilk kez, doğanın haklarını tanıyan ve uyuşmazlığı buna göre çözümleyen bir mahkeme kararı verilmiştir.[26]

III. Doğanın Haklarının Korunması Konusunda İlk Pratik: Vilcabamba Nehri'nin Korunması

Dava konusu olay Vilcabamba nehrinin kenarında mülke sahip iki kişinin Loja bölgesel yönetimi ile olan anlaşmazlığına dayanmaktadır. Bu kişiler, satın aldıkları mülklerinde, iyi komşuluk ilişkilerine, işbirliğine dayanan doğayla barışık bir yaşamın mümkün olduğunu göstermek için "cennet bahçesi" isimli bir proje yürütmektedirler.[27]

Bu süreçte bölgesel yönetim, nehir kenarında bulunan bir otobanı genişletme çalışmasına girişmiştir. Başvurucular, çevre bakanlığına başvurup durumun tespit edilmesini istediklerinde Bakanlık, faaliyetin gerektiği gibi bir ÇED raporu olmadan yürütüldüğünü, konuyla ilgili lisansın alınmadığını içeren ve çalışmanın ne şekilde uygun hale getirilebileceği konusunda tavsiyelerde bulunan bir rapor hazırlamıştır.[28]

Başvurucular bu çalışmalar sırasında yol kenarındaki kayaların nehre kaydığını, ayrıca molozların nehir yatağına yığılmasının nehrin akışına etki ettiğini ileri sürmüş ve yerel mahkemeden bunun kendi mülklerine zarar verdiğinin tespit

---

25 Loc. cit.

26 Sofía Suárez, Defending Nature: Challenges and Obstacles in Defending the Rights of Nature Case Study of the Vilcabamba River, CEDA/ Friedrich Ebert Stiftung, 2013, s.3.

27 Projeye şu internet sitesinden ulaşılabilmektedir: http://www.gardenofparadise.net

28 Suárez, ss. 5-6.

edilmesini istemiştir. Ancak yol genişletme çalışmasının başvuruculara mülkiyetine zarar vermediği yönündeki bilirkişi raporuna dayanan yerel mahkeme bu talebi reddetmiştir.

Başvurucular bunun üzerine, tazminat isteminden de vazgeçerek, avukatlarının da yol göstermesi üzerine, kendileri için olmasa da, Anayasal güvencelere sahip Vilcabamba nehri için bir dava açmaya karar vermişlerdir.

Başvurucular, her mahkemede bunu ileri sürebilecek olsalar da, Ekvador Anayasası'nın 88'inci maddesinin, anayasal hakların korunması için öngördüğü "koruyucu davanın" buna daha uygun olduğuna kanaat getirmişlerdir.[29] Başvurucular az önce değindiğim maddelerin yanında, Anayasa'nın başlangıç kısmında yer alan "yurttaşların doğayla bir arada yaşayacaklarına" yönelik ifadelere, *buen vivir* hakkının doğa ile uyumu gerektirdiğine ilişkin hükmüne (md. 175/3) ve suyu doğanın kritik unsuru olarak tanıyan 318'inci maddesine atıf yaparak Vilcabamba nehrinin haklarının korunmasını talep etmişlerdir. İlk derece mahkemesi ise davayı teknik olarak ehliyet meselesine boğarak reddetmiştir. Karar temyiz edildiğinde ise Temyiz Mahkemesi doğanın haklarını tanımıştır. Bu öncü Mahkeme kararında dikkat çeken beş önemli tespit vardır.[30]

Birincisi Mahkeme, doğanın hakları ile diğer hakların çatışması durumunda doğanın haklarının üstün olduğuna ilişkin bir yönelim ortaya koymuştur. Mahkeme'ye göre, "*söz konusu anayasal hükümlerin işlevsellik ve etkililik kazanması, çevresel zararların giderilmesiyle mümkündür. Bu giderim, doğanın yok sayılamaz, temel ve öncelikli önemine odaklanarak gerçekleşebilir.*" Ayrıca Mahkeme'ye göre "*sağlıklı bir çevre hakkı, diğer herhangi bir haktan daha önemlidir.*"

---

[29] Ibid., s. 6-7. İlk düşünülen ihtimal anayasa şikayeti olmuştur ancak bu usuldeki mağdur olma şartı doğanın haklarının korunması açısından sorun yaratabilmektedir. Whittemore, s.667. Konuyla ilgili teknik ayrıntılar için ibid, ss. 682 vd.

[30] Ibid., s. 7. Erin Daly, The Ecuadorian Exemplar: The First Ever Vindications of Constitutional Rights of Nature, Review of European Community and International Environmental Law, 2012, C.21, S.1, s. 64.

İkincisi Mahkeme, Türkiye'de de karşılaştığımız "adamlar yiyor ama çalışıyor", veya "çevrecilere kalsa hiçbir şey yapılmaz" basitliği ve manipülasyonuna karşı pozisyon almıştır. Mahkeme'ye göre *"Bölgesel yönetimce ileri sürülen, halkın yeni yollara ihtiyaç duyduğu yönündeki argüman olaya uygun değildir. Çünkü halkın anayasal haklarına ilişkin bir uyuşmazlık bulunmadığı gibi bu haklar yok sayılmamaktadır. Mesele Vilcabamba-Quinara yolunun genişletilmesi değil, doğanın haklarının korunmasıdır."*

Üçüncüsü kararda ihtiyatlılık ilkesi kullanılarak doğanın sadece kesin tahribatlara karşı değil, tahribat olasılığına karşı da korunduğu tespit edilmiş ve yargıçlara kritik bir ödev yüklenmiştir. Mahkeme'ye göre *"kirlilik veya çevresel zarar yaratmayacağı taahhüt edilen bir proje, eğer belli bir tehlike ihtimalini bünyesinde taşıyorsa, bu tehlikenin objektif olarak ortaya konması zaman alabilir. Anayasal yargıçlar, ihtiyatlılık ilkesine dayanarak, kirliliği önlemek adına yapılması gerekenleri ortaya koymalı, bu bakımdan yakın bir koruma göstermeli ve doğanın haklarının hukuki vasisi olmalıdırlar."*

Dördüncüsü ispat kuralları bakımından davacı bireyler ile bilgiye ve kamu gücüne sahip davalı arasındaki dengesizlik dikkate alınmış ve ispat yükü doğa lehine çevrilmiştir. Mahkeme'ye göre *"Davacı, zararın varlığını ispatlamak zorunda değildir. Bilakis bu zorunluluk, icrai yetkilere sahip idarede yani Loja bölgesel yönetimindedir. Davalı Loja bölgesel yönetimi yol genişletmenin çevreye zarar vermediğini ispatlama yükümlülüğü altındadır."*

Beşincisi doğanın hakları gelecek kuşakların haklarından bağımsız olarak ele alınmamıştır. Mahkeme'ye göre *"Doğanın öneminin tanınması, doğaya yönelik zararların, kuşaksal zarar olduğunun da tespit edilmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan doğal tahribatlar, sadece şimdiki nesil için değil, gelecekteki kuşaklar üzerinde de etki göstermektedir."* Bu tespit, kararın icrası için yapılması gerekenlere dair teknikte de karşılık bulmuştur.

Şöyle ki mahkeme Doğa'nın haklarını tespit ettikten sonra;

1. Bölgesel hükümetin 30 gün içinde, çevresel makamların tavsiyelerine uygun şekilde, çalışmadan çıkan moloz ve

kaymadan etkilenen halkın ve nehrin iyileştirilmesi ve eski hale getirilmesi planı sunmasına,

2. Akaryakıt tankları ve makinelerden toprağa karışan akışkanlara karşı güvenlik seti yapılması, mevcut kirlenmenin temizlenmesi, yol kenarındaki işaret sisteminin elverişli malzemelerle yapılması ve çalışmalardan çıkan moloz ve atıkların toplanması için bir alan hazırlanması gibi onarıcı edimlerde bulunulmasına,

3. Şirketin, Çevre Bakanlığı'nın her bir tavsiyesine harfiyen uymasına,

4. Bakanlık bölge müdürlüğü ile Ombudmanlık mensuplarından oluşan bir heyet kurulup, bu heyetin yol yapım sürecinde kurallara uygunluk denetimi yapmasına karar vermiştir.[31]

Tüm bunların dışında ilginçtir ki *"gerekli çevre ruhsatı olmadan yol çalışmasına başlandığı ve doğaya tahribat yapıldığı için yerel bir gazetede, kamusal özür metni yayımlanmasına"* karar verilmiştir. İnsan Hakları Amerikalılararası Mahkemesi pratiklerinde de rastladığımız bu *restitutio in integrum* pratiği[32], kamuoyunun bilgilenme ve hakikati öğrenme hakkı[33] bakımından önem taşıyor. Bunun yanında doğanın haklarının ihlalinin gelecek kuşakların haklarına müdahale anlamı dikkate alındığında, böyle bir kararın, gelecek kuşaklara yönelik tarihe kamusal bir not düşme anlamı taşıdığı göz ardı edilmemelidir.

***

31 Daly, ss.64-65; Suárez, ss.7-9. Natalia Greene, 'The First Successful Case of the Rights of Nature implementation in Ecuador', in Global Alliance for the Rights of Nature, http://therightsofnature.org/first-ron-case-ecuador/

32 Bkz. Tolga Şirin, 'İnsan Hakkı İhlalinin Onarılmasını İsteme Hakkı', Güncel Hukuk, 2012, S.5/115, ss. 6 vd. Türkiye AYM'sinin buna benzer kararlar vermesi için anayasa şikâyeti yargılamasında bu tartışma sürdürülebilir. Bkz Tolga Şirin, Türkiye'de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru), İstanbul: XII Levha, İstanbul, 2013, ss.652-653.

33 Bkz. Yasmin Naqvi, The Right to the Truth in International Law: Fact or Fiction?, International Review of the Red Cross, 2006, S. 88:862 ss. 245-273.

Doğanın hakları meselesi bu karar kadar yankı uyandırmasa da sonraki bir vakada daha gündeme gelmiştir. Yine Ekvador'un San Lorenzo ve Eloy Alfaro bölgelerinde kaçak altın madenciliği yapılmaktadır. Bu faaliyetlere karşı Ekvador hukuk sisteminin olağan prosedürüyle bir takım gelişmeler yaşanmıştır. İçişleri Bakanı 2011 yılının mart ayında bu konuyla ilgili *injuction* denilen bir tür suç duyurusunda bulunmuş ve doğanın haklarının ihlâl edildiğini ileri sürmüştür. İki ay sonra da yerel mahkeme bu bölgedeki madencilik faaliyetinin son bulmasına, Ekvador silahlı kuvvetleri ve polisinin yasadışı madenciliğin önlenmesi için işbirliği yaparak, madencilikte kullanılan bütün araç, alet ve edevatlara, doğa için ağır tehlike yarattıkları ve bu faaliyetin yapıldığı çevreye ciddi zarar verdikleri gerekçesiyle el konulmasına karar vermiştir. Bu karardan iki gün sonra 580 askeri birlik, adı geçen maden alanına girmiş, maden işletmesine ait 120 kadar ters kepçe ve diğer makinelere el koymuştur. Bu faaliyet, kamuoyunda önemli bir tartışma başlatmış ancak hükümet yetkilileri, konuyla ilgili eleştirilere karşı, doğanın haklarının mülkiyet hakkından daha üstün olduğunu vurgulamıştır.[34]

Şüphesiz bu vurgu, klasik liberal algının mülkiyet hakkını mutlak biçimde kutsallaştıran mantığına ters gelebilir. Ancak çağımızın en özgürlükçü mahkemelerinden olan İHAM'ın da - evinin bahçesindeki ağaçları kestiği için ilgili mevzuat gereği cezalandırılan bir kişi tarafından açılan- *Hamer v. Belçika*[35] kararında da görüldüğü gibi- mülkiyet hakkı da dâhil olmak üzere diğer kişisel yararlara nazaran çevresel kaygılara öncelik tanıdığı dikkatten kaçmamalıdır.[36]

---

34 Daly, ss.65-66.

35 ECtHR, Hamer v. Belgium, 27 November 2007, 21861/03. Çevre ile ilgili İHAM içtihatları için bkz. Nükhet Yılmaz Turgut, 'The European Court of Human Rights and the Rights to the Environment', Ankara Law Review, 2007, C.4, S.11, ss.1-24. Daniel García San José, Environmental Protection and the European Convention on Human Rights, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2005. Güncel ve Fransızca kararlar için bkz. Erkan Duymaz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", İÜSBFD, 2012, S.47 ss. 121-160.

36 Bu ve bazı ulusal yüksek mahkemelerin kararları için bkz. Daly, s.66.

Sonuç

Ekvador örneği göstermektedir ki doğanın haklarına ilişkin süregelen tartışma, bir düzey daha ileri taşınmıştır. Vilcabamba nehri kararı ise bu hakka, romantik bir temenninin ötesinde bir anlam vermiştir. Bu karar, doğanın haklarının mahkemeler önünde ileri sürülebilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu karar sayesinde konuyla ilgili süregelen taraf ehliyeti, ispat yükü ve kararın icrasına ilişkin tartışma ve tezler de sınanmış ve bu tartışmadaki doğa lehine tezler daha ilk pratik deneyimde karşılık bulmuştur. Doğa'nın geri dönülemez tahribatına karşı bu pratik son derece ciddi bir önem taşımaktadır.

Bu deneyim sadece Ekvador'da değil, dünyanın herhangi bir başka yeri için örneğin Türkiye için de son derece önemlidir. 5 Haziran 2014'de, yani Dünya Çevre gününde Türkiye'deki gazetelere baktığımızda Soma'daki facianın ve ölümlerin hâlâ güncel olduğunu, Amasya'da ağaçlık bir alanın akaryakıt istasyonuna çevrilmek istendiğini, Rize İkizdere'deki HES projelerinin dereleri kuruttuğunu, buna karşı tahribattan etkilenen ahalinin hem sosyal hem de hukuki mücadele sürdürdüğünü görüyoruz. Bu tür mücadele ve davaların bir kısmı başarıya ulaşıyor, bir kısmı ise prosedürel nedenlerle başarısız kalıyor. Başarısız davalara baktığımızda ise mahkemelerin, geri dönülemez ağır çevre tahribatlarına, basit usulî sebeplerle göz yummak zorunda kaldığını görüyoruz. Diğer bazı vakalarda ise tahribattan doğrudan etkilenen ahalinin duyarsızlığından dolayı etkin bir mücadele söz konusu olamıyor. Oysa doğanın korunması, basit yargılama usullerine veya tahribat ile bağlantılı kişilerin keyfiliğine bırakılamayacak kadar önemli bir meseledir. Doğa'nın anayasal hakları ve çevre yargısı bu nedenle kritik öneme sahiptir.

Türkiye'de yeni anayasa tartışmaları, ağır aksak da olsa süregeliyor. Bu tartışmada çevrecilerin doğanın haklarının anayasal düzeyde tanınması ve doğanın haklarının niteliklerine uygun özel bir çevre yargısı ve/veya yargılama usulü talebinde bulunması gerekmektedir. Yeni Bolivya ve Ekvador anayasaları ve aktartılan yargı pratiği bu talepte bulunanların elini güçlendirmektedir.

KAYNAKÇA

Acosta, Alberto; 'Das Buen Vivir. Die Schaffung einer Utopie', Almut Schilling-Vacaflor (trans.), *Juridikum*, 2009, C.9, S.4.

Daly, Erin; *The Ecuadorian Exemplar: The First Ever Vindications of Constitutional Rights of Nature*, Review of European Community and International Environmental Law, 2012, C.21, S.1

Duymaz, Erkan; "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", *İÜSBFD*, 2012, S.47.

Emmenegger, Susan/Axel Tschentscher, 'Taking Nature's Rights Seriously: The Long Way to Biocentrism in Environmental Law', *Georgetown International Environmental Law Review*, 1994, C.4, S.3.

Fatheuer, Thomas; *Buen Vivir: Eine kurze Einführung in Lateinamerikas neue Konzepte zum guten Leben und zu den Rechten der Natur*, Heinrich Böll Stiftung Schriften zur Ökologie, Band 17, 2011.

Greene, Natalia; 'The First Successful Case of the Rights of Nature implementation in Ecuador', in Global Alliance for the Rights of Nature, http://therightsofnature.org/first-ron-case-ecuador/

Gudynas, Eduardo; 'Buen Vivir: Today's Tomorrow', *Devolopment*, 2011, C.54, S.4.

Gudynas, Eduardo; 'Politische Ökologie: Natur in den Verfassungen von Bolivien und Ecuador', Almut Schilling-Vacaflor (trans.), *Juridikum*, 2009, C.9, S.4.

Hobbes, Thomas; 'Leviathan', *Classics of Moral and Political Theory*, Michael L. Morgan (ed.), Indianapolis: Hacket Publishing, 2011.

Ipsen, Jorn; *Staatsrecht II: Grundrechte*, (Köln/München: Carl Heymanns Verlag, 2008.

Jellinek, Georg; *Allgemeine Staatslehre*, Berlin: Verlag von Julius Springer, 1929.

Kathrein, Ramon; *Bhutan: Politische, wirtschaftliche und soziale Entwicklung in ihrer Wechselwirkung mit der internationalen Entwicklungszusammenarbeit*, Hamburg: Diplomatische Verlag, 2013.

Kuppe, René; 'Die neue Verfassung Boliviens – Ausdruck des neuen lateinamerikanischen Konstitutionalismus', *Juridikum – Zeitschrift im Rechtsstaat* 2009, C.9, S.4.

Meyer-Abich, Klaus Michael; *Wege zum Frieden mit der Natur: Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik*, (München: Carl Hanser Verlag, 1984.

Naqvi, Yasmin; The Right to the Truth in International Law: Fact or Fiction?, *International Review of the Red Cross*, 2006, S. 88:862.

Nolte, Deflet/Almut Schilling-Vacaflo (ed.), *New Constitutionalism in Latin America: Promises and Practices*, Fernham: Ashgate, 2012.

Özlüer, Fevzi/Ilgın Özkaya-Özlüer/Tolga Şirin/Nazım-Sinan Odabaşı (ed.), *Bolivya Anayasası: Hukuk, Demokrasi, Özerklik*, Ankara: Phoenix Yay., 2013.

San José, Daniel García, *Environmental Protection and the European Convention on Human Rights*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2005.

Schurmann, Volker; 'Person/Persönlichkeit', *Behinderung und Anerkennung*, Markus Dederich/ Wolfgang Jantzen (Hrsg.), Stuttgart: Kohlhammer GmbH, 2009.

Stone, Christopher D.; 'Should Trees have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects', *Southern California Law Review*, 1972, S. 45.

Suárez, Sofía; *Defending Nature: Challenges and Obstacles in Defending the Rights of Nature Case Study of the Vilcabamba River*, (CEDA/ Friedrich Ebert Stiftung, 2013.

Şirin, Tolga; 'Bolivya Anayasası Üzerine Notlar', *Bolivya Anayasası: Hukuk, Demokrasi, Özerklik*, Ankara: Phoenix Yay., 2013.

Şirin, Tolga; 'İnsan Hakkı İhlalinin Onarılmasını İsteme Hakkı', *Güncel Hukuk*, 2012, S.5/115.

Şirin, Tolga, *Türkiye'de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru)*, İstanbul: XII Levha, İstanbul, 2013.

Van Cott, Donna Lee; *The Liquidation of the Past: The Politics of Diversity in Latin America,* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2000.

Wall, Illan Rua; *Constituent Power and the Question of Andean Constitutionalism,* in J. Montaño (ed) Revolución en Democracia Quito: IAEN Press, Forthcoming.

Whittemore, Mary Elizabeth; 'The Problem of Enforcing Nature's Rights under Ecuador's Constitution: Why the 2008 Environmental Amendments Have No Bite', *Pacific Rim Law & Policy Journal*, 2011, C.20, S.3.

Yılmaz Turgut, Nükhet, 'The European Court of Human Rights and the Rights to the Environment', *Ankara Law Review*, 2007, C.4, S.11.

AV. HANDE ATAY

Hande Atay, öğretmen bir anne ve esnaf bir babanın ilk çocuğu olarak 1987 yılında Gaziantep'te doğdu. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi bölümünden 2009 yılında mezun oldu. 2009 yılından bu yana İzmir Barosu'na bağlı olarak avukatlık yapmakta olup, Ekoloji Kolektifi ile Ege Çevre ve Kültür Platformu üyesi olarak faaliyet göstermektedir. Aynı zamanda Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Kamu Hukuku bölümünde "İklim Adaleti" konulu yüksek lisans tez çalışmasını sürdürmektedir.

EKOLOJİK KRİZ KARŞISINDA YENİ BİR HUKUK ARAYIŞI: ULUSLARARASI SUÇ ÖNERİSİ OLARAK EKOKIRIM

PURSUIT OF A NEW LAW IN THE FACE OF ECOLOGICAL CRISIS: ECOCIDE AS PROPOSAL OF INTERNATIONAL CRIME

Hande Atay

Özet: *Bu bildiride öncelikle, çevrenin barış ve savaş dönemlerinde uluslararası hukuk tarafından korunması incelenecektir. Ardından çevresel zararların yaptırımlarına UCM görevi kapsamında değinilecek; soykırım suçunun maddi unsuru olarak ekokırım incelenecektir. Son olarak, beşinci suç önerisi olarak BM Hukuk Komisyonu'na sunulan ve "dünyanın bir bölümünün öldürülmesi" olarak tanımlanan ekokırım suçunun temel özelliklerine değinilecektir.*

Anahtar Kelimeler : *Çevrenin korunması, çevresel zarar, uluslararası ceza sorumluluğu, doğanın hakları, ekokırım.*

Abstract : *In this announcement, environmental protection will first be considered in periods of peace and war by international law. Then enforcements of environmental damages will be referred to as part of jurisdiction of ICC; ecocide will be examined as material element of genocide. Finally, it will be referred to the basic features of ecocide submitted to UN Law Commission as fifth crime proposal and defined as "the killing of a part of world".*

Keywords : *Environmental protection, environmental damage, international criminal responsibility, rights of nature, ecocide.*

GİRİŞ

Sanayileşme ile birlikte doğanın değiştirilmesi ve yeniden üretilmesi, birey-doğa ilişkilerini sınırsız bir tüketim anlayışı doğrultusunda şekillendirmiş ve insanlar parçası oldukları doğadan koparak doğayı nesne, kendilerini ise doğaya egemen özne olarak konumlandırmışlardır. Öte yandan kapitalist üre-

tim tarzı doğayı sınırsız bir hammadde kaynağı olarak kullanmaya devam ederken doğa varlıklarını doğal kaynaklara dönüştürmüş, havanın, suyun ve toprağın özel mülkiyete geçirildiği son yüzyılla birlikte tüm insanlığı çevreleyen ekolojik krizin eşiğine gelinmiştir.

Doğanın, *"ne pahasına olursa olsun kâr"* anlayışı doğrultusunda sömürülmesi, doğanın kendisini yenileyebilme potansiyelini fazlasıyla aşınca yaşam alanlarını bir bütün olarak kurtarma gerekliliği doğmuş, bu da birey-doğa ilişkilerine birtakım sınırlar çizmeyi şart kılmıştır. İnsan-doğa ilişkilerine çizilecek olan sınırlar içinse hukuksal düzleme inmek gerekmiştir. Ve çevre bir hak olma iddiasıyla haklar ve özgürlükler cephesinde yerini aldığı gibi hakkın ihlali halinde de sorumluluk ve ceza mekanizmalarıyla çevre hakkının öznesi olan doğanın haklarının da güvence altına alınması için yalnızca ulusal ya da bölgesel değil uluslararası girişimler de başlamıştır.

Bu gelişmelerden hareketle bu çalışmada, çevrenin uluslararası hukuk tarafından korunması barış ve savaş dönemleri üzerinden iki ayrı hukuksal düzlemde incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle çevre hakkının uluslararası alanda somutlaşma aşamalarına sıkıştırılmış olduğu *"sürdürülebilir kalkınma"* kavramı ile birlikte değinilecek ardından çevrenin savaş sırasında korunması, silahlı çatışma sırasında düşmanca amaçlarla kullanılması ile savaş sırasında kullanılan yöntemlerin çevreye verdiği zararlar üzerinden incelenecektir.

Daha sonra ise çevreye verilen zararların sonuçları ve eylemlerin yaptırımları uluslararası hukuk ve uluslararası ceza sorumluluğu bağlamında kısaca incelenmeye çalışılacaktır. Ardından çevresel zararların yaptırımları UCM görevi kapsamında incelenecek; bu anlamda *"dünyanın bir bölümünün öldürülmesi"* olarak tanımlanan ekokırım suçu, öncelikle soykırım suçunun maddi unsuru olarak ele alınacaktır. Son olarak ise UCM görevi kapsamında beşinci suç önerisi olarak BM Hukuk Komisyonu'na sunulan ekokırım suçunun temel özelliklerine değinilecektir.

I – ÇEVRENİN ULUSLARARASI HUKUK TARAFINDAN KORUNMASI

A. Barış Sırasında Çevrenin Korunması

Günümüzde küreselleşmenin getirdiği teknolojik sıçramaların etkisiyle birlikte, sermayenin genişleme eğilimi doğrultusunda daha fazla kâr elde amacıyla doğayı bir hammadde kaynağı olarak kullanması, çevresel bozulmadaki tırmanışın hala en önemli nedenidir. Bugün iklim değişikliği ve küresel ısınma, ozon tabakasının incelmesi, tropik ormanların tahribi, hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan gıda ve su yetersizliği, biyolojik çeşitliliğin yok olması gibi dünya çapında etkili olan çevre sorunlarıyla; asit yağmurları, çölleşme, toksik atıklar, denizlerin kirlenmesi ve nükleer tehlikeler gibi geniş bölgeleri etkileyen ve uluslararası düzeyde önem kazanan çevresel sorunlar, sınır ve ulus tanımayan bir nitelik kazanmıştır.

Sorunların gerçekliği, bir bakıma yeryüzünde görülen kuraklık, kirlenme ve *"hammadde"* bunalımının ekonomik, toplumsal ve siyasal düzeyde de sarsıntıya yol açmasıyla kanıtlanmıştır[1]. Doğanın sınırları karşısında kapitalist üretim tarzının doğa varlıklarını özel mülkiyetine geçirmesi sonucu ortaya çıkan ve gittikçe derinleşen ekolojik kriz, sorunun muhataplarını ve yaratıcılarını çözüm arayışlarına yöneltmiştir. Ve çevre sorunlarına çözüm arayışları, öncelikle varolan sorunların olumsuz etkilerinin yok edilmesi ya da en aza indirilmesi amacıyla *"giderici"* ya da *"tedavi edici"* yaklaşım ile böyle sorunların bir daha ortaya çıkmasına engel olunması amacıyla *"önleyici"* yaklaşım noktalarında yoğunlaşmıştır. Çevre sorunlarının evrensellik, çok yönlülük, kalıcı etkiler bırakma olasılığı, birbirine bağımlılık ve gelecek kuşaklara da uzanma tehlikesi çevre sorunları doğrultusunda oluşturulacak çevre politikalarının da bütüncül bir anlayış taşıma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır[2].

---

1 Can Hamamcı, "Çevre ve Hukuk", Prof. Dr. Fehmi Yavuz'a Armağan, Ankara, 1983, s.239.

2 Nükhet Turgut, "Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan Olanaklar", AÜHFD, C.45, S.1-4, Ankara, 1996, s.104

Bu kadar çok yönlü ve boyutlu bir konu doğaldır ki hukuk ve hukuk bilimiyle de yakından bağlantılı olacaktır. Çünkü hukuk düzeni, insan ve insan toplumu için önem taşıyan bütün sorunların çözümünde en önde gelen araçlardan birisidir. Çevre sorununu çözmek için, insanla çevre arasındaki ilişkilerde birtakım *"davranış kuralları"* koymak gerekecekse, bunlar, kuşkusuz, *"hukuk kuralları"* biçiminde konacaktır. Devletler veya diğer kamu güçleri, çevre sorunu konusunda birtakım görevler üstlenecek ya da yetkilerle donatılacaksa, bunların hukuksal kalıpları da yine hukuksal normlar doğrultusunda olacaktır. Nitekim çevreyi korumak, çevreye verilecek zararları gidermek, bunların gerektirdiği mali kaynakları belirlemek, cezaları ve öteki yaptırımları göstermek hep hukukun işlevine giren konulardır[3]. Çevre sorunsalının temelinde *"büyü ya da öl"* algısının yatması gerçeği karşısında çözüm olacak hukuk ise bu bağlamda, *"hem bir çerçeve, hem bir politika hem de bir mücadele aracıdır"*[4].

Çevre, fiziksel etkenler açısından değerlendirilirse, su ve hava gibi çevrebilimsel öğelerin herhangi bir ülkenin sınırlarına bağlı olmaksızın nitelik değiştirdikleri kolayca gözlenir. Ayrıca bu ortamlarda yaşayan kuşlar, balıklar, memeliler, yani hayvan topluluğunu oluşturan tüm canlı türleri insanların çizdiği yasal sınırlardan habersizdir[5]. Bu yüzden çevre sorunun asıl çıkış kaynağı, yerel olsa da çözümü ancak ekolojinin öz yapısı gereği bütüncül bir yaklaşımla küresel düzeyde olabilir. Ve çevre sorunlarının yerellikten çıkarak uluslararası bir alana yayılması, bu noktada çevre hakkının devletlerarası düzenlemelerle de somutlaşmasını gerekli kılmıştır. Böylelikle ülkeler arasında çevre sorunlarına çözüm bulma girişimleri,*"uluslararası çevre hukuku"* adında yeni bir hukuk dalı doğmasına yol açmıştır[6]. Bu nedenle uluslararası hukuk, çeşitli sorunların çözü-

---

3 Aydın Aybay, "Çevre ve Hukuk", İnsan, Çevre, Toplum, Ed. Ruşen KELEŞ, Ankara, 1997, s. 311.

4 Turgut, "Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan Olanaklar", s. 106.

5 Hamamcı, Can, "Çevrenin Uluslararası Boyutları", İnsan, Çevre, Toplum, s. 395 vd.

6 Selim Kılıç, "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir Dene-

münde işlevsel metotlar ve teknikler geliştirmeye çalışmakta ve bu konuda mücadele etme eğilimindedir.

Sağlıklı ve dengeli bir çevreden yararlanabilme hakkı, aynı zamanda yaşam hakkının da temellerini oluşturmaktadır. Yeryüzü kaynaklarının kirletilmesi gibi çevreye zararlı çeşitli etkinliklerin sonuçlarının, mutlaka yeryüzünde yaşayan bütün insanların sağlığını tehlikeye atmaktadır. O yüzdendir ki çevre hakkının sağlık hakkı ile yakından ilgisinin varlığı, çevre hakkının özgül bir hak niteliğine kavuşmadan önce sağlık hakkının bir uzantısı olarak düzenlenmesiyle görülmektedir.

1946'da kabul edilmiş olan ***Dünya Sağlık Örgütü Anayasası***, *"sağlıklı olmanın ırk, din, siyasal inanç, ekonomik ya da toplumsal konum ayrımı gözetilmeksizin her insanın temel hakkı"* olduğunu ilan etmişti. WHO Anayasası'nın temelini oluşturan sağlık hakkı, *"çevre sağlığı"* başlığı altında çevre hakkını da kapsar biçimde kullanılmaktaydı. 1966'da New York'ta kabul edilen Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 12. maddesi ile çevre hakkı; *"sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı"* ile ilgili olan ikinci fıkrada, *"çevre ve endüstri sağlığının tüm yönlerden iyileştirilmesi"* hükmüyle sağlık hakkı kapsamında düzenlenmiştir[7].

Ancak çevre hakkı ile sağlık hakkı arasında birbirini bütünleyen bu yakın ilişkiye rağmen, sağlık hakkının bireysel ve sosyal bir hak, çevre hakkınınsa bireyler, toplumlar ve devletlerce ileri sürülebilecek hem bireysel hem kolektif bir hak olması nedeniyle, bu iki hak bazı temel farklılıklar göstermektedir. Zira çevre hakkının kolektif boyutu, çevrenin *"insanlığın ortak malı"* niteliğinin de zorunlu bir sonucudur[8]. Bu farklılıklar doğrultusunda, çevre hakkının bağımsız olarak gelişme ihtiyacı doğmuş ve zamanla çevre hakkı ayrı düzenlemelerde ve anayasalarda özgül bir niteliğe kavuşmuştur.

---

me", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 2, S. 2, s. 131.

7 Keleş/Ertan, Çevre Hukukuna Giriş, İstanbul, 2002, s. 78.

8 Özdek, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, s. 99.

Bütün bu gelişmeler ve çelişkilerin toplum üzerinde yarattığı bilinçlenmeyle birlikte çevre sorunları karşısında uluslararası ittifakın kurulması da zorunlu olmuştur. Bu ittifakın öncüsü şüphesiz ki Birleşmiş Milletler örgütü olarak sahnede yerini almıştır. Ve çevre hakkı, ilk kez 1972 yılında Stockholm'de Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı'nda yayınlanan bildiride tanınmıştır. ***Stockholm Bildirgesi***, devletlerin, daha iyi bir çevre için insanların azusunu yansıtacak ya da bu arzuların gereklerini yerine getirecek olan ayrıntılı düzenlemelere yer vermek yerine, siyasal ve ahlaki açıdan söz vermelerini yansıtan; bağlayıcı olmayan ilkeler bildirgesi niteliğini taşısa dahi, uluslararası çevre hukukunun da temeli olarak kabul edilmektedir[9]. Nitekim Stockholm Konferansı, insanın doğa karşısındaki tutum ve davranışlarının değişmesi gerektiğini belgelemek bakımından büyük önem taşımıştır.

Bölgesel nitelikli olan 1981 tarihli ***Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı*** ise, çevre hakkının öğelerini, diğer haklarla olan ilişkilerini dayanışma hakları kapsamı yönünden belirleme, boyutlarını ulusal, bölgesel ve uluslararası olmak üzere vurgulaması bakımından önem taşımıştır[10]. Şart'ın getirmiş olduğu diğer bir yenilik ise, halkların haklarına ilişkin olarak içerdiği hükümlerdir[11].

Stockholm Bildirgesiyle insan hakkı olarak tanınan çevre hakkı, daha sonra 28 Ekim 1982 tarihli ***Dünya Doğa Şartı***, devletlerin ve bireylerin genel eylem ilkelerini belirleme açısından diğer bir çabayı oluşturmuştur ancak şart genellikle doğal kaynakların kullanılması ve korumacılıkla ilgili olduğundan Stockholm Bildirgesi'nden daha büyük bir hukuksal etki de yaratamamıştır. Üstelik BM Genel Kurulu, *"Şarttaki ilkelerin uluslararası düzeyde olduğu kadar her ülkenin hukuk yapısına ve uy-*

---

9 Marc Pallemaerts, "Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı?", Çev. Bülent Duru, Prof. Dr. Cemal Mıhçıoğlu'na Armağan, AÜSBFD, C. 52, Ankara, Ocak-Aralık, 1997, s. 614.

10 İbrahim Ö. Kaboğlu, Çevre Hakkı, Ankara, 1996, s. 136.

11 Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, Ankara, 2001, s. 239.

gulamalarına da yansıtılması" gerektiğini belirtmesine rağmen, Şart, bunu ancak bireylerin ödev ve tutumlarını açıkça ortaya koyamayan ve sorumluluklarını açık bir biçimde belirleyemeyen devletlerinki kadar vurgulayabilmiştir[12].

1983'te yine BM Genel Kurulu çerçevesinde oluşturulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca ele alınan çevre sorunu, 1987'de ***"Ortak Geleceğimiz"*** raporuyla da ele alınmıştır. Bu raporun önemi ise, temelleri Stockholm Konferansıyla atılan *"sürdürülebilir kalkınma"* anlayışının açık ve net bir biçimde ortaya konulmuş olmasıdır. Bir başka deyişle raporun temel kaygısı *"çevre ile kalkınma arasında varolan uyumsuzlukların giderilmesi"*dir[13].

1969'da imzalanan ***Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi***'nin, 1988 tarihli Ek Protokol'ün 11. maddesinde *"sağlıklı çevre hakkı"* tanınmıştır. Böylelikle de çevre hakkı, ilk kez bir uluslararası anlaşma çerçevesinde düzenlenmiştir.

43 ülkeden çevre hukukçuları ve ve 20 çevre hukuku derneğinin katılımıyla 1990 tarihinde yapılan Çevre Hukuk Dernekleri Dünya Toplantısı neticesinde, 16.11.1990 tarihli ***Limoges Bildirgesi***, çevre hukukunda araştırma ve eğitim gibi kavramları ele aldığından çevre ve hukuk üzerine önemli bir katkıda bulunmuştur.

1992 tarihinde, Rio de Janerio'da yapılan ***Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı (Çevre Dünya Zirvesi)*** neticesinde ise malesef ki Limoges Bildirgesi'nde öngörülen ve tavsiye edilen hususlar, yaptırım mekanizmaları da içeren bağlayıcı bir Çevre sözleşmesi ile sonuçlanamamıştır[14]. Bununla birlikte; Biyoçeşitlilik Sözleşmesi, Atmosfer ve İklimin Isınmasına İlişkin Sözleşme, Rio Bildirgesi, Orman İlkeleri, nihayetinde de 21. yüzyıl için eylem planı niteliğindeki Gündem 21'le birlikte beş önemli belge imza edilmiştir. Ancak Bildirge'deki ilkelerin

---

12 Pallemaerts, s. 615.

13 Ethem Torunoğlu, Ötekilerin "Çevre"si, Ankara, 2006, s. 27

14 Kaboğlu, Çevre Hakkı, s. 150-152.

bir kısmı doğayı ikincil bir konuma sokmakla kalmamış aynı zamanda insanı da üretimin bir nesnesi olarak yansıtmıştır; bir başka deyişle üretkenliği sağlamak için sağlıklı ve doğayla uyumlu bir biçimde yaşamak artık bütün insanlar için zorunlu hale gelmiştir[15].

Temelleri, 1972 Stockholm Konferansı sürecinde gündeme gelen *"Büyümenin Sınırları"* adlı raporda atılan, 1987 Ortak Geleceğimiz Raporu ile geniş ve ideolojik bir çerçeve kazanan *"sürdürülebilir kalkınma"* kavramı, 1992 Rio Zirvesi ardından 1995 GATT Uruguay Raundu ve Dünya Bankası, IMF ve OECD politikaları, 2002 Johannesburg Konferansı (BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi) ile küreselleşme tartışmalarının odağına yerleşmiştir. Ancak dünyanın zenginleri ile yoksulları arasındaki uçurumun ve eşitsizliğin giderek arttığı bir uluslararası ekonomik düzende; yoksullar açısından sürdürülebilir kalkınmanın nesnel temelleri olup olmayacağı sorusuna olumlu yanıt vermek ne teorik olarak ne de güncel pratikler anlamında pek mümkün görünmemektedir.

Bütün bu gelişmelerin ötesinde, ***İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*** ve ***Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi***'nde çevre hakkı yer almamaktadır. Ayrıca 1996 tarihli ***Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi***'nde de böyle bir haktan bahsedilmemiştir. Bu sözleşmelerde çevre hakkına yaşama hakkı ve sağlık hakkı gibi bazı hakların geniş yorumlanmasıyla ulaşılabilmiştir. Ayrıca 1989'da Greenpeace Fransa Seksiyonunun çevre hakkını, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne 31. madde olarak ilave etme önerisinde bulundukları hüküm ise şöyledir: *"Bütün insanlar, yaşadıkları çevrelerinde, diğer yaşayan canlılar, hayvanlar, yerler, alanlar ve onların sürekliliklerini de kapsayan ekolojik dengenin korunması hakkına sahiptirler."*[16]

AİHM içtihatlarında da, çevre hakkının *"özel hayatın ve ailenin korunması"* başlıklı AİHS 8. madde kapsamında değerlendi-

15 Pallemaerts, s. 621 vd.

16 Özdek, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, TODAİE, Ankara, 1993, s. 77.

rildiği görülmektedir. İngiltere'ye karşı *Powell ve Rayner (Powell ve Raynor/İngiltere, 21.2.1990)* ile İspanya'ya karşı *Lopez Ostra (Lopez-Ostra/İspanya, 9.12.1994)* kararlarında, AİHS m.8'in aşırı kirlilik ve gürültüye karşı da bir koruma sağladığını vurgulanmıştır[17]. Aynı doğrultuda İtalya'da kimyevi maddeler üreten bir fabrikanın arzettiği kaza tehlikeleri konusunda halka bilgi verilmemesi *(Guerra ve Diğerleri/İtalya, 19.2.1998)*, nükleer denemelere ilişkin bilgiler içeren resmi evrakın kişilerce incelenmesine izin verilmemesi *(McGiley ve Egan/İngiltere, 9.6.1998)* olayları da konut dokunulmazlığı iddiasıyla m.8 doğrultusunda şikayete konu olmuştur[18]. Son olarak *Taşkın ve diğerleri (Taşkın ve Diğerleri/Türkiye, 10.11.2004)* kararında da, Bergama'da yaşayan yöre sakinlerinin bir şirketin zararlı madde kullanarak altın arama operasyonunu mahkeme kararlarına rağmen sürdürülmesinde yetkililerin ihmalinin m.8'i ihlal ettiğine hükmedilmiştir. Bu davanın önemli taraflarından biri, çevre ile ilgili sorunlarla, konuta, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı arasında bağlantı kurma imkânının tanınmış olmasıdır[19].

Doğrudan çevreye ilişkin uluslararası metinler bakımından ise en yeni ve olumlu gelişme, 1998 yılında imzaya açılan ve Ekim 2001'de yürürlüğe girmiş olan bu sözleşmenin tam adı ***"Çevresel konularda Bilgi ve Belge Edinme, Karar Alınmasına Katılım ve Adalete Erişme"*** şeklindedir. Kısa adıyla ***Aarhus Sözleşmesi***, 1. maddesinde sözleşme konusu hakların " *(...) şimdiki ve gelecek kuşakların her mensubunun sağlık ve refahına elverişli bir çevrede yaşama hakkının korunmasına katkıda bulunmak için garanti altına alınması gerektiğini*" düzenlemiştir[20]. Türkiye ise bu sözleşmeyi hala imzalamamıştır.

---

17 Tezcan/Erdem/Sancakdar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Ankara, 2004, s. 402.

18 Gölcüklü/Gözübüyük, A. Şeref, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Ankara, 2004, s. 341.

19 Özdek, Yasemin, Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye, TODAİE, Ankara, 2004, s. 229.

20 Turgut, Çevre Hukuku, Ankara, 2001, s. 146; Turgut, "Çevre Hakkının Gerçekleştirilmesi İçin Atılması Zorunlu Adımlar", IV. Çevre Şurası Tebliğleri, 6-8 Kasım 2000, İzmir, s. 107.

Görüldüğü gibi 1972 Stockholm Konferansı ile başlayan süreçte günümüze kadar çevre hakkını nihai olarak koruyacak uluslararası bir mekanizmanın bağlayıcı kuralları inşa edilememiştir. Bunun en önemli nedeni, az gelişmiş-gelişmiş ülke çatışması, Kuzey-Güney bakış açısı farklılığı olmuştur. Nitekim çevresel sorunların esas sorumlusu olan sanayileşmiş devletler yaratıcısı oldukları sorunların çözümü için büyümeden taviz vermelerini gerektirecek *"fedakârlıklar"dan* kaçındıkları gibi sorunun mağdurları olan gelişmemiş ülke halklarından da *"fedakârlık"* taahhütleri bekleyerek esasen *"sıfır büyüme"* teklifleriyle çevre tartışmasını kalkınma tartışmasına dönüştürmüşlerdir. Ve böylece çevre-kalkınma çelişkisinin *"sürdürülebilir kalkınma"* temelinde ele alınması, kalkınmanın büyümeyle eş anlamlı olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda yalnızca çevre değil, barınma olanakları, sağlık ve eğitim hizmetleri, insan hakları gibi göstergeler de kalkınma kavramı içerisinde düşünülmüş ve bu kavram, sadece ekonomik değil sosyal ve siyasal boyutları da olan bir süreç olarak ortaya çıkmıştır.

Uluslararası alanda alınamayan somut sonuçlara rağmen, yapılan toplantılar sonucu çevre sorunu yine de ülkelerin iç hukukuna girmeyi başarabilmiş ve pek çok ülke gerek anayasalarında gerekse özel düzenlemelerle çevre hakkı için gerekli adımları atmıştır. 1970'li yıllardan başlayarak anayasalarda çevrenin doğrudan düzenleme konusu yapıldığına tanık olunmaktadır[21]. Ancak çevre hakkı iç hukukta da genelde dayanışma hakları kapsamında değil de hala ekonomik, sosyal ve kültürel haklar içerisinde düzenlenmiştir. Kaldı ki böylesi küresel bir ekolojik kriz karşısında çevre hakkının sadece iç hukukta düzenlenmiş olması hakka gerekli güvenceleri sağlamaktan uzaktır.

Ayrıca kalkınma çabaları ve çevre hakkı arasındaki çatışma hala çözüme kavuşturulabilmiş değildir; süregelen yanlış ise,

---

[21] Hamamcı, "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler" , İnsan Hakları Yıllığı, C.5-6, Ankara, 1983-1984, s. 176; Engin Ural, Muhtelif Anayasalarda Çevre Hükümleri, Ankara, 1980.

çevre ve kalkınmanın birbirine alternatif olarak ileri sürülüyor olmasıdır; oysa toplumsal yarar ve zarar birarada düşünülmelidir ki böyle bir yaklaşımın dayanışma hakları felsefesiyle de uyumlu olacağı muhakkaktır[22].

Yine de çevre hakkı zamanla, insanlığın geleceğini yansıtan bir içerik kazanmış ve yeni değerlerle donanmıştır. O kadar ki, çevre hakkı toplumun genel çıkarlarını belirlediği ölçüde mülkiyet gibi bazı diğer hakların, bu amaçla sınırlandırılmasına yol açmıştır. Ekonomik düzen içerisindeki serbest piyasa devlet müdahalesini dışlıyor olsa da çevre müdahalesi ve çevre hakkının baskısı her daim vardır. Bu anlamda çevrenin gerekli evrensel hukuk mekanizmalarıyla korunması aynı zamanda yaşam hakkının korunması için de öncelikli ve elzemdir. Çünkü "*tüm insan haklarına en önemli sınırlama doğanın koyduğu sınırlardır.*"[23]

B. Savaş Sırasında Çevrenin Korunması

Silahlı çatışma kaynaklı çevresel tahribatlar, temelde doğal yaşam alanlarının yok edilmesi, doğanın ölçüsüzce tüketilmesi ve kirlilik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Canlı ve cansız tüm varlıkların ekosistemin bir parçası olması karşısında birinin sorundan etkilenmesi tüm ekosistemin etkilenmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda silahlı çatışmaların neden olduğu çevresel zararlar geniş anlamda nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların üretimi olarak savaş endüstrisi; silahların depolanması sürecinde toksik ve kimyasal atıkların oluşması ile askeri düzenlemeler uyarınca çevre planlamasının yeniden ele alınarak verimli arazilerin yok edilmesi ya da ağaçların kesilmesi çatışma öncesi süreçte ortaya çıkan sorunlardır[24]. Yine çatışma sırasında ağır silahların ve savaş yöntemlerinin kullanılmasıyla insanlar ve doğa üzerinde yaratılan telafisi imkânsız zararlar

---

22 Hamamcı, "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler", s. 175.

23 İ. Güneş Gürseler, "İnsan Hakları, Çevre, Anayasa", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Y.21, S.75, 2008, s. 201.

24 A. Hamdi Topal, "Silahlı Çatışmalarda Doğal Çevrenin Korunması", MHB, C. 29, 2009, s. 212 vd.

ile Hiroşima ve Nagazaki gibi savaştan sonra da gelecek nesiller ve ekosistem üzerinde etkisini birikimli olarak gösteren çatışma sonrası zararlar da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Konusu itibariyle savaş ve silahlı çatışma sırasında da insan onurunun korunabilmesi amacıyla savaş esirlerine, hasta ve yaralılara, sivillere yönelik olarak koruma getiren uluslararası hukuk kuralları, savaşın yıkıcılığını önlemek amacıyla insanlığın kültürel mirasının ve doğal dengenin korunmasına yönelik olarak da bir dizi kurallar öngörmüştür. Bu doğrultuda öncelikle savaşın ya da silahlı çatışmaların çevre üzerindeki etkilerini çevrenin doğrudan düşmanca bir amaçlarla bir savaş aracı olarak kullanılması ile savaş sırasında kullanılan silahların çevreye zarar vermesi şeklinde ikili bir ayrıma gitmek mümkündür.

Gelişen teknolojiyle birlikte atmosfer koşullarının değiştirilmesi suretiyle sis, yoğun yağmur, yıldırım, fırtına, kasırga yaratılması; denizlerde ve okyanuslarda kuvvetli dalgalar yaratılması, gel-git olaylarına müdahale edilmesi; yapay yollarla deprem oluşturulması; iklim koşullarının değiştirilmesi suretiyle çok sıcak ya da soğuk iklimler oluşturulması, kuraklık yaratılması gibi doğrudan doğayı etkileyen tekniklerle birlikte ormanların yakılması; barajların açılarak su kanallarının doldurulması gibi dolaylı teknikler bu anlamda ilk gruba dahil edilmektedir[25]. Nitekim Körfez Savaşı sırasında Irak'ın kasıtlı olarak petrolü karaya ve denize boşaltması ve petrol kuyularını yakmasının *"çevreye verilen zarar dahil"* neden olduğu doğrudan zararlar nedeniyle sorumlu tutulmasını gerektirip gerektirmediği tartışma konusu yapılmıştı.

Kitle yok edici silahların ya da konvansiyonel silahların kullanılması sonucu bütün canlılar ile flora ve faunayı yok eden ya da ekosistemi bozan teknikler ise ikinci grup kapsamında zikredilmektedir. Bu doğrultuda düşmanca amaçlara konu edilen kültürel mirasın ve çevrenin korunmasına ilişkin çeşitli

[25] Pazarcı, "Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması", AÜSBFD, C. 47, S. 1-2, s. 104 vd.

koruma anlaşmaları oluşturulmaya başlandı. 1899 ve 1907 La Haye Sözleşmeleri, 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 Ek Protokolleriyle de kültürel ve doğal çevrenin korunmasına ilişkin çeşitli hükümler getirildi.

Bu bağlamda 1977 Askeri Amaçlarla ya da Daha Başka Düşmanca Amaçlarla Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Kullanılmasına İlişkin Sözleşme (ENMOD) ile sözleşmeye taraf devletler bakımından yasak ve yükümlülükler öngörmüş, Uzmanlar Danışma Komitesi'ne ve BM Güvenlik Konseyi'ne şikâyet hakkı tanımıştır.

Nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların kitle yok edici silahlar olarak yasaklanması da *1907 IV. La Haye Sözleşmesi Eki Kara Savaşı Yasalarına ve Yapılagelişlerine İlişkin Yönetmeliğin 23/a maddesi; Boğucu, Zehirli Gazlar ya da Benzer Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanımasının Yasaklanmasına İlişkin 1925 Cenevre Protokolü; 1949 Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına Dair Cenevre Sözleşmesi 1977 tarihli Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Zarar Gören Kişilerin Korunmasına İlişkin Ek I. Protokolü* aracılığıyla uluslararası alanda somutlaştırılmıştır.

Konvansiyel silahların kullanımının düzenlenmesine ilişkin anlaşmalarda da doğrudan çevrenin korunmasına yönelik olmasa da birtakım düzenlemeler görülmektedir. Bugün için savaş sırasında çevrenin genel korunmasına ilişkin doğrudan hüküm içeren tek anlaşma ***1977 tarihli 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Cenevre I. Protokolü***'dür. Nitekim Protokolün m. 35/3'üncü fıkrası *"Doğal çevrede yaygın, uzun süreli ve ağır zararlara neden olan ya da neden olması beklenen savaş yöntemlerinin ya da araçlarının kullanılması yasaktır"* hükmünü getirmiştir. Ancak bu düzenleme uyarınca meydana gelen ya da gelmesi muhtemel zararın ağır olamsı şartı aranmaktadır.

Protokolün 54/2. maddesi de sivil halkın varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan *"gıda maddeleri ve bunları yetiştiren tarım alanları ile ürünler, besi hayvanları, içilebilir su tesis ve depoları ve sulama tesisleri"* gibi öğelere saldırılmasını, yok edilmesini ya da kullanım dışı bırakılmasını yasaklamaktadır. Yine m. 55'te

"*doğal çevreye zararlara neden olan ya da neden olması beklenen, böylece toplumun sağlığını ve varlığını sürdürmesini tehlikeye düşüren savaş yöntemleri ve araçlarının*" kullanılmasında dikkat ve özen yükümlülüğü getirilmiş, maddenin ikinci fıkrasında ise "*doğal çevreye karşı zararla karşılık vermek amacıyla saldırılar*" yasaklanmıştır. 56. maddede ise baraj, su kanalları, nükleer santraller gibi tehlikeli güçleri barındıran tesislere ve yapılara askeri hedef içerseler bile saldırı yasaklanmak suretiyle çevrenin korunması sonucu da sağlanmaktadır.

Uluslararası teamüller uyarınca da La Haye Sözleşmesi başlangıç bölümünde yer alan Martens Kaydı ile 1977 Cenevre I. Protokolü'nün genel ilkeler ve uygulama alanı başlıklı bölümü uyarınca da silahlı çatışma ve savaşlar sırasında çevrenin korunacağı konusunda tartışma kalmamıştır.

II – ÇEVRENİN KORUNMASINDA ULUSLARARASI SORUMLULUK

A. Uluslararası Hukuk Sorumluluğu

Uluslararası hukukun çevre konusundaki gelişimi üç konuda uluslararası toplumun anlayışında ortaya çıkan değişikliklerin sonucu olarak ilerlemiştir[26]:

- Uluslararası sorumluluk
- Uluslararası alanların rejimlerine ilişkin düzenlemeler
- Devletlerin kendi ülkelerindeki çevrenin öteki devletler ülkelerinin çevresi ile bağımlılığı.

XX. yüzyıldan itibaren, devletlerin münhasır egemenlikleri kapsamında yürüttükleri faaliyetlerden diğer devletler aleyhine doğan zararlardan sorumluluğunun devletin kusuruna bağlı olması anlayışı, kusur aranmaksızın sorumluluk doğuran "*risk kuramı*" olarak değişmiştir.

---

[26] Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, s. 468.

Uluslararası sorumluluk halleri de bu doğrultuda uluslararası anlaşma ile örf ve adetten doğan yükümlülüklerin ihlali halinde fiilin hukuka aykırı olmadığı hallerde de kusursuz sorumluluk olarak gündeme gelebilmektedir. Nitekim nükleer maddelerin taşınmasına ilişkin 25 Mayıs 1962 Brüksel ve 19 Mayıs 1963 Viyana Sözleşmeleri; uydu fırlatılmasından doğan zararlardan sorumluluğu öngören 27 Ocak ve 29 Mart 1973 Anlaşmaları, denizde yakıt kirletmesinin yol açtığı zararlardan sorumluluğa ilişkin 29 Kasım 1969 Brüksel Sözleşmesi gibi sözleşmeler uyarınca özen ve dikkat yükümlülüğüne aykırı olarak meydana gelen ihlallerde devletlere bir tür objektif sorumluluk hali yüklenmiştir[27].

"İyi komşuluk ilkesi" olarak ifade edilen anlayışın kabulüyle Kanada'da bulunan ABD sınırına yakın bir fabrikanın havayı kirleterek ABD ülkesinde neden olduğu zararların sorumluluğunu Kanada devletine yükleyen *Trail Smelter Davası* ile başlayan bu süreçte, ilk kez bir devletin ülkesinden yararlanırken öteki devletlere zarar vermemesi gerektiği yolunda bir kural kabul edilmiş oldu. Bu kural daha sonra *Korfu Boğazı Davası*'nda karasularında yerleştirilmiş olan mayınların İngiliz gemilerine verdiği zarardan mayınları kendisinin yerleştirmediğini ve böyle bir olaydan haberi olmadığını ileri süren Arnavutluğun Uluslararası Adalet Divanı'nca sorumlu kabul edilmesiyle yerleşmiş oldu. *Lanoux Gölü Davası*'nda ise bir devlet ülkesine giren suların bir komşu devletçe kirletilmesi söz konusu olduğu takdirde, buna neden olan devletin sorumluluğunun doğacağı ilke olarak kabul edilmişti[28].

İkinci gelişme, devletlerin egemenlik alanına girmeyen alanların korunamaması konusunda, bu alanların korunması uluslararası düzenlemelerle mümkün kılınması yönünde olmuştur. Bu düzenlemelerden ilkini oluşturan 12.5.1954 tarihli açık denizlerin korunmasına dair *Deniz Sularının Hidrokarbür-*

---

27 Melda Sur, Uluslararası Hukukun Genel Esasları, İstanbul, 2006, s. 236 vd.

28 Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, s. 469 vd.

lerle Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Londra Sözleşmesi hala önemini korumaktadır. Yine bu alandaki çok taraflı anlaşmalar yoluyla kirlenme ve ekolojik dengenin korunması amacıyla *1960 Nükleer Enerji Sahasında Hukuksal Sorumluluk Sözleşmesi, 1963 Atmosferde, Uzayda ve Su Altında Nükleer Silah Denemelerini Yasaklayan Anlaşma, 1972 Atıkların ve Öteki Maddelerin Boşaltılmasından Kaynaklanan Kirlenmenin Önlenmesi Londra Sözleşmesi, 1973 MARPOL Sözleşmesi, 1979 Barselona Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi 1989 Basel Zararlı Atıkların Sınıraşan Hareketlerinin Denetlenmesi Sözleşmesi, 1991 Sınıraşan Ortamda Çevre Değerlendirmesi Sözleşmesi* gibi çeşitli sözleşmeler mevcuttur.

Bu konudaki son gelişmeyi ise ülkelerin, çevre sorunlarının diğer ülkelerinkilerle bir bütün olduğunu anlaması ve dolayısıyla üyesi oldukları uluslararası örgütlerde ortak kurallar ve standartlar koyma çabaları oluşturmaktadır. Nitekim günümüzde de bunun en ileri örneğini, Avrupa Topluluklarının çevre konusunda kabul ettikleri mevzuat oluşturmaktadır. Ancak uluslararası alandaki bu süreç genellikle devletler açısından ahlaki söz verme niteliğinden ileri gidememekte, devletlerin egemenlik yetkilerinin münhasır niteliği karşısında çekinceler ve uzlaşmazlıklar nedeniyle bağlayıcı kurallar oluşturulamamaktadır.

Öte yandan devletlerin kusursuz sorumluluğunun kabulü halinde bile sorumluluğun sonuçları eski hale iade ile tazminat seçeneklerinden biriyle zararın giderilmesi şeklinde vücut bulabilmektedir. Oysa çevresel zararların tamamen giderilmesi fiziken mümkün olmamakla birlikte, zarar kısmen ya da tamamen giderilse bile o an farkına varılamayan kalıcı etkileri birikimli olarak ekosistemler ve gelecek kuşaklar üzerinde ilerleyebilmektedir. Yine savaş sırasında çevrenin korunmasına ilişkin insancıl hukuk kuralları ise yalnızca yaygın, uzun süreli, tehlikeli etkiler taşıyan düşmanca amaçları kapsamakta söz konusu hükümler barış zamanında uygulanamadığı gibi aykırılık halinde sorumluluğun belirlenmesi kimi zaman imkânsız

olmaktadır[29]. Öyle ki bugüne kadar savaş sırasında çevre korumasına yönelik olarak bir devletin uluslararası sorumluluğu bulunduğunu açıkça kabul eden tek uluslararası belge Körfez Savaşı sırasında Irak'ın *"çevresel zararlar dahil"* neden olduğu zararlardan dolayı sorumlu olduğu bildirilen 03.04.1991 tarihli ve 687 sayılı Güvenlik Konseyi kararıdır[30].

Ayrıca devletlerin sorumluluğu ancak çevresel zarar meydana geldikten sonra gündeme geleceği için çevresel zarar henüz meydana gelmeden *"önleyici"* ya da *"caydırıcı"* bir mekanizma kurmak da devletlerin sorumluluğu anlamında mümkün olmamaktadır.

B. Uluslararası Cezaî Sorumluluk

Çevre hakkı, doğayı sömürerek yaşam alanlarını daraltanlara karşı zaman ve mekânda insanlar arasında dayanışma görünümüyle belirginleşen bir haktır; geleceğin hakları, gelecek kuşakların hakları denilmesinin sebebi de tam olarak budur[31]. Aynı doğrultuda doğayı, *"ancak hakların konusu olabilir"* genel kabulünden, ahlaki ödevlerle korunması inancından kurtarma konusunda, günümüz insanları ve gelecek kuşaklar için canlı ve cansız varlıkların, çevrenin korunması, bozulmaktan kurtarılması temel sorunken, canlı ve cansız varlıkların hak sahipliğinin kabul edilmesi de bir çözüm olarak önerilmektedir[32].

Gerçekten de 2000'li yıllarla birlikte ekonomik ve ekolojik krizin derinleşmesi, yoksul Ekvador, Bolivya, Venezüella gibi Latin Amerika ülkeleri ve Kenya, Somali, Durban gibi Güney Afrika ülkelerinde doğanın kendisini yenileyemeyecek biçimde sömürüsüne karşı 1990'lı yıllarda başlayan toplumsal dö-

---

29 Şule Özsoy, "İnsancıl Hukukun Gelişimi", İnsan Hakları Yıllığı, C. 19-20, 1997-98, s. 118 vd.

30 Pazarcı, "Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması", s. 113-114.

31 Kaboğlu, Çevre Hakkı, s. 57.

32 Metin Topçuoğlu, Çevre Hakkı ve Yargı, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1998, s. 98.

nüşümle birlikte oluşturulan yeni anayasalarda ise çevre hakkı bağlamında doğa, bir insan hakkı nesnesi olmaktan çıkarılarak yavaş yavaş hakkın öznesi haline de getirilmeye başlanmıştır.

Nitekim 2008 tarihli Ekvador Anayasası'nın Haklar başlıklı II. Kısmında çevre hakkı, ***"İyi Yaşama Hakları"*** kapsamında 14. maddede "*Sağlıklı Çevre*" başlığı altında "*Halkın sağlıklı ve doğal (ekolojik) dengelere uygun bir ortamda sürdürülebilir ve iyi bir yaşam sürme hakkı vardır. Çevrenin ve ekosistemin korunması, biyoçeşitlilik, ülkenin genetik bütünlüğü, çevresel zararların engellenmesi ve tahrip edilmiş doğal alanların geri kazandırılması kamu yararı olarak tanımlanır*" şeklinde düzenlenmiştir[33]. Aynı bölümde çevre hakkının su ve gıda hakkıyla birlikte iyi yaşama hakkı eksenli olarak düzenlenmesine karşılık, Anayasa'nın ***"Doğa Hakları"*** başlıklı Yedinci Bölüm'ünde doğanın varolma haklarının yerine getirilmesi sorumluluğunun herkese yüklenmiş olması, çevre hakkının öznesinin pratik dönüşümüne dair önemli bir ipucu niteliğini taşımaktadır.

Dünya'da adı Su Savaşları olarak anılan Cochabamba Halk Mücadelesi'nden sonra 2006'da kurulan Bolivya Kurucu Meclisi'nin hazırladığı 411 maddelik yerli haklarına geniş yer veren ve referandumla 2009 yılında yürürlüğe giren Bolivya Anayasası da çevre hakkına ek olarak ***"Doğa Ana Hakları"***nı ayrı bir bölümde düzenlemiştir.

Yine benzer şekilde 2010'da kabul edilen Kenya Anayasası'nın 42. maddesinde çevre hakkı "*Herkesin temiz ve sağlıklı bir çevreye hakkı vardır, bu hak çevrenin şimdi ve gelecek nesiller için kanun koyucular ve diğer önlemler aracılığıyla korunması hakkını da içerir*" şeklinde düzenlenmiş, 69. maddede ise devlet, ülkenin en az %10'unu ağaçlandırmak yanında doğayı ve biyoçeşitliliği korumak için halkın katılımı mekanizmalarını kurmakla da yükümlü tutulmuştur[34].

---

33 Kolektif Ekososyalist Dergi, S. 9, Y. 2010, Ekvador Anayasası Eki.

34 Jay Wall, "Kenya Enshrines The Environment in Its Constitution: This Should Be Our Future", 03.01.2011,http://www.alternet.org/story/149401/vision%3Akenyaenshrinestheenvironmentinitsconstitution--this_should_be_our_future.

Mevcut liberal hukuk sistemiyle bağlantılı olarak doğaya insanmerkezci yaklaşımın da bir sonucu olarak, doğanın yalnızca insan haklarının nesnesi görülmesine karşılık, son dönemde oluşturulan yeni anayasalarda *"doğa hakları"*nı da koruyacak düzenlemeler göze çarpmaktadır. Böylelikle çevre sorunlarının yaşam alanları üzerindeki yıkıcılığının bir getirisi olarak yeni yüzyılda, gelecek kuşakların da hak sahibi olmasından hareketle çevre hakkının öznesinin bireylerden doğaya doğru bir genişleme gösterdiğini söylemek mümkündür.

Bu anlayışla birlikte doğal çevre, kentsel çevre, tarihsel çevrenin küreselleşen çevre sorunları karşısında artan tehdit ile karşı karşıya olunan son yıllarda kamunun ve ceza hukukunun müdahalesi giderek yoğunlaşmıştır. Önceleri idare hukuku ile özel hukuk aygıtları temel hukuki korumayı oluştururken, zamanla doğanın kendisini yenileyemeyecek boyutta tahribatıyla yaşanan ekolojik felaketler hukuki nitelendirmelerde de farklılıklara sebep olmuştur. Öte yandan, idarenin idari yaptırımları uygulamakta yeterince kararlı davranmaması da bu alanda ceza hukuku aygıtlarına yönelme nedenlerinden bir başkasını oluşturmuştur[35]. Ceza hukukunun son çare olma niteliği karşısında çevrenin korunması da öncelikle idari yaptırımlara ve özel hukuk mekanizmalarına tabi kılınmış; ceza hukukunun insanlar dışında ekosistemi oluşturan başkaca kolektif varlıklar bakımından sağladığı koruma ise, doğanın, çevre hakkının nesnesinden öznesine dönüşen süreçle uyumlu olarak doğal çevre açısından sahneye biraz gecikerek çıkmıştır[36]. Bunun bir nedeni de çevreye ilişkin suçlarda ceza hukukunun zarar gerçekleştikten sonra ortaya çıkması sebebiyle ceza sorumluluğunun tespitindeki zorluklardır. Örneğin, tüzel kişiler sorumlu tutulabilecek midir; sanık ile mağduru tespit edebilmek her zaman mümkün olabilecek midir, suda bulunan atıklara diğer atıkların eklenmesi ve yoğunluğun ancak böyle söz konusu olabildiği durumda nedensellik bağı bulunacak mıdır; aynı

---

35 Turgut, Çevre Hukuku, s. 619.

36 Nevzat Toroslu, Ceza Hukuku ve Çevre, Ankara: Türkiye Çevre Sorunu Vakfı Yayınları, 1982, s. 9.

türden atığın birden fazla kişilerce ayrı ayrı dökülmesi sonucunda yoğunlukta zarara ancak ulaşılabildiğinde her bir kişinin sorumluluğuna gidilebilecek midir?[37]

Bu sorunlardan en önemlilerinden biri, birden çok etkenin kirlenme sonucunu oluşturmaya katkıda bulunduğu ve bu katkıların farklı olduğu durumlarda nedensellik bağının tespitidir. Çok defa her bir katkının tipik neticenin gerçekleşmesindeki nedenini belirlemek mümkün değildir[38]. Bu sorun karşısında Ceza Hukuku doktrini, ya atılan her bir kirletici maddeyi, kirlenme neticesinin nedeni olarak dikkate alarak, kirletici madde atanların sayısınca bağımsız sorumluluğu kabul etmekte ya da ortak bir sübjektif unsura dayanarak iştirak hali durumuna göre sorumluluğa gidilmesi çözümlerini öngörmektedir[39].

Bu doğrultuda uluslararası ceza hukuku bakımından bir diğer sorun soykırım suçu anlamında zikredilen belirli bir grubun kim olacağı noktasında da yoğunlaşmaktadır. Ancak Sözleşme ve Statü'de tanımlanan dört grup dışında gruplara karşı da suçun işlenebileceğinin kabulü Mahkemece kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesinin ihlali olarak görülmekte ve yorum ile başka grupların uluslararası ceza hukuku kapsamına dahil edilmesi mümkün görülmemektedir.

Yine de gelişmiş kapitalist ülkeler arasında ABD ve AB ülkelerinde çevre koruma amacıyla benimsenmiş para cezaları, ruhsat iptali gibi zengin ve çeşitli idari yaptırım kataloglarının mevcudiyetinin yanı sıra ceza ve ceza muhakemesi hukuku aygıtlarından da etkin biçimde yararlanıldığına dikkat çekilmektedir[40]. Bugün dünyada genel eğilim çevrenin korunmasında

---

37 Köksal Bayraktar, "Çevrenin Korunması ve Türk Hukuku", Seha L. Meray'a Armağan, C. 1, s. 76.

38 Ali Ulusoy, "Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış", AÜHFD, C. 43, S. 1-4, s. 129 vd.

39 Toroslu, s. 23.

40 Turgut Katoğlu, "Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar", Mülkiye, C. 29, S. 246, s. 134 vd.

ceza hukukundan yararlanılması, mevcut ceza müeyyidelerinin ağırlaştırılması, daha da ileri giderek tüzel kişilerin ceza sorumluluğunun kabul edilmesi yolundadır. Nitekim 2005 yılından itibaren yürürlüğe giren TCK'da da "*Çevreye Karşı Suçlar*" başlığı altında m. 181 ve m. 185 arasında çevrenin kasten kirletilmesi, çevrenin taksirle kirletilmesi, çevrenin taksirle kirletilmesi, gürültüye neden olma, imar kirliliğine neden olma suçları ayrı ayrı düzenlenmiş ve TCK m. 60 uyarınca tüzel kişilere özgü güvenlik tedbirleri yaptırımıyla sorumluluk öngörülmüştür. Bu alanda gerekli ulusal ve uluslararası hukuksal düzenlemelerin yapılmasını öneren ya da taraf devletlere yükleyen farklı niteliklerde uluslararası metinler bulunmaktadır[41].

Ancak bugün uluslararası hukuk açısından savaş ya da silahlı çatışma sırasında çevreye zarar verilmesi nedeniyle kişilerin ceza sorumluluğunu öngören ve taraf devletler açısından bağlayıcı olan tek anlaşma 1977 Cenevre Ek I. Protokolü'dür. Protokolün 85/3-c bendi uyarınca, tehlikeli güçleri barındıran tesislere ya da yapılara, insanlara ve çevreye zarar vereceğini bilerek yapılan saldırılar Protokol hükümlerinin ağır biçimde çiğnenmesi olarak kabul edilmekte ve m. 85/5 uyarınca savaş suçu sayılmaktadır. Bu anlamda yalnızca savaş zamanında değil barış zamanında da çevresel yıkımları ahlâken kınanabilir yapacak temel unsur, onu önemsiz bir uluslararası ihlalden uluslararası bir suç haline getirmekten geçmektedir[42].

C. Uluslararası Ceza Mahkemesi Kapsamında Sorumluluk

1. Soykırım Suçu ve "Ekokırım"

1977 Cenevre Ek I. Protokolü düzenlemesiyle birlikte savaş suçu kapsamında zikredilen çevresel kıyım ve yıkımlar, çevre savaş suçları altında zikredilmeye başlandı. Bu konuda birta-

---

41 Turgut, Çevre Hukuku, s. 614 vd.; Ersan Şen, Çevre Ceza Hukuku, Ceza Hukuku Açısından Sağlıklı ve Düzenli Bir Çevrede Yaşama Hakkı, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 1994, s. 137 vd.

42 M. A. Gray, "The International Crime of Ecocide", California International Law Journal, Vol. 26, 1996, p. 217.

kım yerel girişimler olsa da çok taraflı girişim çabalarının devam etmesi gerekliliği doğrultusunda bölgesel ve uluslararası mekanizmaların eşzamanlı çalışması gerekmektedir. Bu anlamda bugün, savaş suçu dışında kalan çevre suçlarının da kovuşturulabilmesi amacıyla Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisini genişletmesi gerektiği savunulmaktadır. Toprak, hava, su, hayvan ve bitki yaşamına önemli ölçüde zarar veren faaliyetler ile ölüm, ciddi yaralanma gibi riskleri olan tehlikeli atıkların taşınması gibi örnekler karşısında ise taksirle ya da kasıtlı olarak çevreye verilen zararların bir suç olarak tanımlanması ihtiyacı doğmuştur. Bu doğrultuda kurulacak olan caydırıcı mekanizmayla çevresel değişiklikler aracılığıyla güvensiz bir ortam yaratan şirketler ve devletlerin bu politikalarının düzenlenmesi öngörülmüştür.

Bu anlamda dünyanın bir bölümünü *"öldürmek"* suretiyle soykırıma eşteş bir suç tanımlaması yapılmış ve söz konusu suç *"geoside"* veya *"ecoside"* adıyla anılmaya başlanmıştır. ***Ekokırım*** suçu, bu sebeple genel olarak çevrenin kabul edilemez bir şekilde bozulması veya ekosistemin ayrılmaz bir parçasının önemli bir biçimde yok edildiği durumlarda gündeme gelmektedir[43].

Ekokırım terimi ilk olarak, yaklaşık kırk yıl önce özellikle Güneydoğu Asya'da yaprakları döken kimyasal ilaçların kullanımıyla savaş sırasında kapsamlı ve kitlesel çevresel yıkımların gerçekleştiği zaman kategorize edilmiştir. Terim yeni olsa da, terimin içeriğini dolduran yöntemler çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim tarih boyu egemenler isyanları bastırmak ya da isyancıların teslim olmalarını sağlamak amacıyla onların su, gıda ve barınaklarına saldırmış ya da bir karşı isyan önlemi olarak peşinen temel fiziki şartlarından yoksun bırakmıştır. Bugün modern dünyada da geçmişi çok eskilere dayanan ekokırım, nükleer atıklar, denizlerdeki telafisi imkânsız petrol sızıntıları, hava kirliliği ve küresel ısınmaya rağmen uluslara-

[43] H. W. Pettigrew, "A Constitutional Right of Freedom from Ecocide", Environmental Law, Winter 1971, p. 1.

rası hukukun ilgi alanına çok az girebilmektedir. Bu anlamda *"radikal"* bir suç tanımının yapılması gerekliliği bir aciliyet olarak tartışılmaktadır[44].

Ekokırım suçu bu bağlamda öncelikle, soykırım suçundan türemiş olması ve dahi suçun seçimlik maddi unsurlarından biri olması bakımından soykırım suçu kapsamında karşımıza çıkar. Ancak soykırım suçu bağlamında ekokırım bir grubun yok edilmesi amacıyla grubun fiziksel koşullarının kasten değiştirilmesi kapsamında dolaylı olarak gündeme gelebilmektedir.

Bu anlamda UCM'nin görev alanına giren dört suçtan ilki olan soykırım suçunun tanımlanması ilk olarak 1944 yılında Lemkin tarafından İşgal Altındaki Avrupa'da Nazi Suçları kitabında türetilmiş ve izleyen yıllarda soykırım terimi Nüremberg savcıları tarafından kabul edilerek 1946 yılında BM Genel Kurulu'nca suç olarak ilan edilmiştir[45]. Nüremberg ve Tokyo yargılamalarından sonra ise BM'nin insanlığa karşı suçlar, toplu katliamlar, soykırım suçu ve önlenmesine ilişkin yasa oluşturma süreci 1946'dan 1948'e kadar sürmüştür. 1948 yılında Genel Kurul'da kabul edilen ***Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi*** ile soykırım artık; her ülkenin hukukuna göre de ayrı ayrı suç kabul edilen ve cezalandırılabilen fiillerden oluşan birleşik bir uluslararası suç olarak kabul edilmiş ve 2 yıl sonra da yürürlüğe girmiştir. Böylece devletlerin hükümetlerinin vatandaşlarına karşı uluslararası sorumlulukları da temelden değişmiştir[46]. Nitekim Sözleşmenin uluslar arası alanda temel metin haline gelmesiyle birlikte 1. maddede yer alan *"ister barış zamanında ister savaş zamanında işlensin"* ifadesiyle getirdiği en önemli yaklaşım, soykırım suçlarının hem barış zamanında hem de savaş zamanında cezalandırılabilme-

---

44 L. A. Teclaff, "Beyond Restoration – The Case of Ecocide", Naturel Resources Journal, Vol. 34, Fall 1994, p. 934.

45 W. A. Schabas, Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne Giriş, Çev. Gülay ARSLAN, İstanbul, 2004, s. 54.

46 Rapheal Lemkin, "Genocide As A Crime Under International Law", op.cit., p. 148 aktaran Töner Şen, Semin, Uluslararası Hukukta Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı, İstanbul, 2010, s. 33.

sini mümkün kılması olmuştur[47]. Sözleşmenin bir başka getirisi ise soykırım suçunu yargılamaya yetkili kalıcı bir uluslar arası ceza mahkemesinin kurulmasını öngörmesi olmuştur. Bu doğrultuda m. 6 hükmü UCM kurulmasına yönelik çalışmaların başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir.

Bugün soykırım suçu, insanlığa karşı suçların en ağır şeklini oluşturmaktadır. Raunda için UCM de soykırımı suçların suçu olarak nitelendirmiştir. Roma Statüsü'nün 6. maddesi de Sözleşme'deki tanım doğrultusunda;

"Ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirilen;

a) grup üyelerinin öldürülmesi,

b) grup üyelerine ciddi bedensel ya da ruhsal zarar verilmesi

c) grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi

d) grup içinde doğumları önlemeye yönelik tedbirlerin alınması

e) gruba mensup çocukların zorla bir gruba nakledilmesi" eylemlerini soykırım suçu olarak tanımlamıştır.

Öncelikle soykırım suçuyla ***korunan hukuksal yarar***, söz konusu gruba mensup bireylerin maddi ve manevi varlıkları, yaşama hakları, insan onuru, vücut bütünlüğü, kişi özgürlüğü, cinsel özgürlüğü ve en önemlisi de bizatihi grubun bir grup olarak varolma hakkıdır. Soykırım suçu açısından ***fail*** herkes olabildiği gibi ***mağdur***un belirli bir ulusal, etnik, ırki veya dinsel gruba mensup olması gerekmektedir. Böylelikle mağdur birey özelinde suçun yöneltildiği grup olmaktadır. Bu anlamda söz konusu grubun kendisini ortak özellikleriyle tanımlarken "öteki"lerden ayrılması ve bu gruba mensup olmayanlar grubun varlığından haberdar olunması gerektiği ifade edilmektedir. Önemle belirtmek gerekir ki Statü bakımından

[47] Orçun Ulusoy, Uluslararası Ceza Mahkemesi, İzmir, 2008, s. 17.

adı geçen gruplar tahdidi sayılmış olup örneğin eşcinseller ya da engelliler gibi grupların topluca öldürülmesi soykırım suçu kapsamında değerlendirilemeyecektir. Ancak Darfur olaylarını soruşturmak için kurulan Komisyon raporunda herhangi bir istikrarlı ve sürekli grubun koruma altında olduğu ve bu genişletici yorumun örfi niteliğe ulaştığı söylenmişse de, bu görüşü destekleyen tek içtihat örneği Akayesu kararı olarak ifade edilmektedir[48]. Söz konusu kararda ulusal grup *"karşılıklı hak ve görevlerle bir araya gelen ve ortak vatandaşlığa dayalı bir yasal bağı paylaştığına ilişkin algıya sahip olan insan topluluğu"* olarak tanımlanmıştır[49]. Bunun sebebi ise Darfur olaylarında mağdurları bir gruba dahil etmenin zorluğu olarak gösterilmektedir.

Yine de 1948 Soykırım Sözleşmesi'nde yer almamakla birlikte BM Genel Kurulu 96 (I) sayılı kararı uyarınca yerleşik ve kalıcı gruplar, siyasi gruplar, ekonomik ve sosyal gruplar, dilsel gruplar, cinsel gruplar ve tüm bu grup kategorilerine girmeyen herhangi bir grup başlığı altında toplanabilen *"diğer gruplar"* başlığı altında her insan grubuna soykırım uygulanabileceği kabul edilmektedir[50].

Hem Soykırım Sözleşmesi m. 2 hem de Roma Statüsü m. 6 uyarınca soykırım suçunun ***maddi unsuru*** ise yine tahdidi olarak sayılan beş eylemden oluşmaktadır.

Yine soykırım suçu açısından maddi unsurda belirtilen eylemlerin ulusal, etnik, ırki veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen yok etmek saikiyle bilerek ve isteyerek yani kasten işlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda suçun ***manevi unsuru*** özel kasttır. Nitekim soykırım suçuna özelliğini veren ve insanlığa karşı suçlar ile savaş suçlarından ayıran özelliği de söz konusu özel kast olarak vücut bulmaktadır.

---

48 Tezcan/Erdem/Önok, Uluslararası Ceza Hukuku, Ankara, 2009, s. 525.

49 Ebru Öztürk Çoban, Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım: Ruanda Örneği, Ankara, 2010, s. 33 vd.

50 Töner Şen, s. 89 vd.

Soykırım Sözleşmesi uyarınca ***suçun özel görünüş biçimleri*** iştirak, teşebbüs, komplo ve tahrik şeklinde ortaya çıkmakta; ***hukuka uygunluk nedeni*** ise 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ek II. Protokol m. 17 uyarınca sivillerin güvenliği ve öncelikli askeri gerekliliklerden kaynaklanan nedenlerle nüfusun göçe zorlanması olarak ortaya çıkabilmektedir[51].

Soykırım suçunun maddi unsuru kapsamında *grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi* kapsamında grubu ortadan kaldırmaya yönelik çevresel tahribatların bir tür *ekokırım* suçu olarak değerlendirilmesi mümkün müdür? Taslak metinde de fiziksel, biyolojik ve kültürel soykırım olarak üçlü bir ayrım öngörülmüş olamsı karşısında öncelikle soykırım suçunun gerçekleşmesi açısından failin/faillerin, mağdurları hangi koşullara mecbur bıraktığının açıklanması gerekmektedir. Bu anlamda örneğin Ruanda için UCM'de failin grup üyelerini hemen öldürmüş olmasının gerekmediği ama nihai aşamada grup üyelerinin fiziksel olarak yok edilmesi için çaba harcanmış olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca grubu açlığa maruz bırakmak, grup üyelerine tecavüz eylemleri yöneltmek ve sağlık hizmetlerini minumum gereklilikten aşağı düzeye indirmek ve grup üyelerini yaşadıkları yerden uzaklaştırmak, mahkeme tarafından grubu yok etmeye yönelik yaşam koşulları altına koyma biçimleri olarak değerlendirilmiştir[52].

Aynı mahkeme *Kayishema ve Ruzindana Kararı*'nda ise grubun fiziksel varlığının ortadan kalkmasına sebebiyet vermek üzer normal seviyenin altında yaşam koşullarına maruz bırakılmasının, sözü edilen fiilin ölümle sonuçlanıp sonuçlanmadığına bakılmaksızın, ölüme yol açabilecek tüm durum ve koşullara uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Bu anlamda insanların aç bırakılması, barınma imkânlarının kısıtlanması, ellerinden alınması, sağlık hizmetlerinin asgari seviyenin altına indirilmesi gibi önceden planlanmış yaşam koşullarına maruz

51 Tezcan/Erdem/Önok, s. 535.
52 Öztürk Çoban, s. 26 vd.

bırakma fiillerinin grubun kısmen veya tamamen imhasına neden olacağını belirtmiştir.

Yugoslavya için UCM ise *Krstic Kararı*'nda, BM Güvenlik Konseyi kararınca güvenli bölge ilan edilen Srebrenika ve Zepa şehirlerindeki yaşam koşullarının ağırlaştırılması ile birçok kişinin açlıktan ve zaruri diğer ihtiyaçlardan mahrum bırakılarak ölmesini kapsadığını belirtmiştir. Sırpların saldırılarından dolayı bu şehirlere göç eden Müslüman halk, yüzölçümü dokuz yüz kilometre kareden yüz elli kilometre kareye çekilerek şehirlerin nüfuslarının iki katına çıkmasına nende olmuş, çeşitli ihtiyaçlardan mahrum bırakılmaları, hasta ve yaralıların nakillerine ve yardım konvoylarına engel olunmasının yanı sıra su ve elektrik ağlarının kesilmesi, yok edilmesi de uzmanlar heyetince açık cezaevi olarak nitelendirilmiştir. Yine aynı mahkeme *Karadzic ve Mladic Davaları*nda da kuşatma ve işgal bölgelerinde gerçekleştirilen gayriinsanı ve zalimane yaşam koşulları arasında kirli içme sularını bu kapsamda değerlendirmiştir.

Aynı doğrultuda UAD önüne gelen, NATO güçlerinse *1999 yılında Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen askeri harekât*ta yasak silahların kullanılması sırasında ortaya çıkan sağlık sorunları, büyük çevresel zararlar, yaşamsal önem taşıyan yerlerin vurulması gibi fiiller de bu kapsamda tartışma konusu edilmiştir. Bu operasyonda Yugoslavya ülkesinin bombalanarak gereksiz acı veren, yasaklanmış, insan vücudunda ve doğada kalıcı etkisi olan seyreltilmiş uranyum maddesi içeren misket bombası gibi silahlar kullanılmış, yüksek irtifadan gerçekleştirilen atışlarla etki alanı genişletilmiş, toprak, su ve hava kirliliği oluşturan ülkedeki petrol rafinerileri ve kimyasal santraller, madenler, su şebekeleri bombalanmıştır. Yugoslavya'da bu eylemler sonucunda geniş çaplı çevresel zararlar meydana gelmiş, vücuda giren seyreltilmiş uranyum maddesinin yer değiştidiği her kısımda radyasyon yaydığı, organlar için tehlikeli radyasyon seviyesinin vücutta kaldığı bu oranın da kanser ve ırsi risklere yol açtığı ifade edilmiş, bu doğrultuda söz konusu bütün bu eylemlerin bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği öne sürülmüştür.

Benzer olarak İsrail-Kudüs mahkemelerinde görülen *Eichmann Davası*nda da korkutucu boyutlardaki kalabalığı sağlıksız koşullarda yaşamaya zorlamak, 1915 yılında Osmanlı Devleti'nin ağır kış şartlarında *Ermeniler*i tehcire zorlaması da tasarlanmış yaşam koşullarına kasten maruz bırakma fiili kapsamında tartışılmıştır.

Bütün bu somut örneklerden de anlaşıldığı üzere soykırım suçunun maddi unsuru olarak ekokırımın gerçekleşmesi için, suyun, havanın veya toprağın zehirli maddelerle kirletilmesi ya da nükleer ve kimyasal santrallerin bombalanması gibi eylemlerin bir grubun bütünüyle veya kısmen fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplamasıyla yapılması gerekmektedir. Bu anlamda ekokırımın gerçekleşebilmesi için UCM Statüsü Hazırlık Komisyonu son raporunca belirtilen unsurlara göre;

- Fail bir veya birden fazla kişiyi belli yaşam koşullarına maruz bırakmalı;
- Bu kişi veya kişiler belli milli, etnik, ırki veya dini bir gruba üye olmalı;
- Fail, o milli, etnik, ırki ve dini grubu, grup olarak tamamen veya kısmen yok etmeye kast etmeli;
- Yaşam koşulları o grubun fiziksel varlığını tamamen veya kısmen ortadan kalkmasına sebep olmak üzere hesaplanmış olmalı;
- Fiil, doğrudan doğruya gruba karşı yöneltilmiş benzer bir fiilin açık bir örneği olmalı veya fiilin kendisi böyle bir imhayı meydana getirmiş olmalıdır[53].

Bir başka deyişle soykırım suçunun unsuru olarak ekokırım, soykırım suçunda korunan yaşam hakkıyla bağlantılı olarak dolaylı bir şekilde gündeme gelmektedir.

---

[53] Töner Şen, s. 133.

2. Bağımsız Bir Suç Önerisi Olarak Ekokırım

1 Temmuz 2002'de yürürlüğe giren Roma Statüsü uyarınca *"insanlık vicdanını derinden sarsan hayal edilemez gaddarlıklar", "uluslararası suçlar", "uluslararası kaygı uyandıran en ciddi suçlar"* olarak nitelenen suçlar[54], Statü'nün 5. maddesinde soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırganlık suçları olmak üzere sayılmış ve ilerleyen 6., 7., 8. maddelerde bu suçların tanımları ayrıntılı olarak yapılmıştır. Yalnızca bu dört kategori suç üzerinde yargı yetkisine sahip olan UCM söz konusu suçları Statü'nün 17/1-d bendi uyarınca yeterli ağırlıkta olmasına bağlı olarak kovuşturacak ve söz konusu yetki yürürlük tarihinden sonra işlenen suçlar bakımından mümkün olacaktır. Ayrıca UCM'nin yargı yetkisi Statü'ye taraf olan devletler bakımından söz konusu olabilmektedir. Yine mahkemenin yargı yetkisi asli değil ulusal yargı yetkisini tamamlayıcı bir nitelikte tanımlanmış; ulusal yargılama mercilerinin kovuşturma yapmak konusunda isteksiz olmaları ya da buna gerçekten muktedir olmamaları halinde UCM'nin devreye girip yargılama yapabileceği öngörülmüştür. UCM'nin bu tamamlayıcı yetkisi devletlerin egemenliğiyle de uyumlu olarak tanımlanmıştır.

Ancak Roma Statüsü m. 8/2-b-4 uyarınca Cenevre Ek I. Protokolü uyarınca silahlı çatışmalar sırasında çevresel zararların savaş suçu olarak addedilmesi, eylemin belirli bir kast seviyesine ulaşmasına bağlanmıştır. Bu sebeple en azından doğayı bilinçsizce katleden algının bu eylemlerini kast unsuruna bağlayarak sorumluluktan kurtulma ihtimali karşısında çevresel zararlar için gerekli güvence mekanizmasının Roma Statüsü kapsamında düzenleneceği umut ediliyordu. Ancak Roma Statüsü kapsamına *"çevre savaş suçları"* olarak uluslararası alanda kusursuz sorumluluk hallerini de öngörecek objektif bir unsurun dahil edilmemesi, yarattığı hayal kırıklığının yanında 1977 Cenevre Ek I. Protokolü'ndeki sınırlı ve sıkı koşullara bağlanan savaş suçu düzenlemesinin bile gerisine düşülmüş oldu[55].

---

[54] Schabas, s. 43 vd.

[55] M. A. Drumbl, "International Human Rights, International Humanita-

UCM'nin görevi kapsamında yargı yetkisi bulunan suçlar dört kategoriyle sınırlı olmakla birlikte, Roma Statüsü'nün 121. maddesi uyarınca Statü'nün değiştirilmesi yürürlüğe girmesinden 7 yıl geçtikten sonra mümkün kılınmış, 2009 yılının geride kalmasıyla değişim önerileri de gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak değişiklik isteminin kabulü için taraf devlet sayısının 2/3 çoğunluğu aranmış ve değişikliğin yürürlüğe girmesi için de taraf devletlerin 7/8'inin değişikliği kabul ettiklerini belirten onay belgelerini BM Genel Sekreterliği'ne tevdi etmeleri gerektiği belirtilmiştir.

Bugün uluslararası insancıl hukuk açısından ancak savaş ya da silahlı çatışma sırasında çevreye zarar verilmesi nedeniyle kişilerin ceza sorumluluğu doğabilmektedir. Ve taraf devletler açısından bağlayıcı olan tek anlaşma 1977 Cenevre Ek I. Protokolü'dür. Protokolün 85/3-c bendi uyarınca, tehlikeli güçleri barındıran tesislere ya da yapılara, insanlara ve çevreye zarar vereceğini bilerek yapılan saldırılar Protokol hükümlerinin ağır biçimde çiğnenmesi olarak kabul edilir ve m. 85/5 uyarınca savaş suçu sayılır. Öte yandan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisi Roma Statüsü'nün 5. maddesinde soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırganlık suçları olmak üzere sayılır. Ekokırım suçu bu bağlamda öncelikle, soykırım suçundan türemiş olması ve dahi suçun seçimlik maddi unsurlarından biri olması bakımından soykırım suçu kapsamında karşımıza çıkmaktadır. Ancak soykırım suçu bağlamında ekokırım bir grubun yok edilmesi amacıyla grubun fiziksel koşullarının kasten değiştirilmesi kapsamında insan ırkının yok edilmesine bağlı olarak dolaylı olarak gündeme gelebilmektedir.

Bu anlamda, savaş suçu dışında kalan çevre suçlarının da kovuşturulabilmesi amacıyla Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisini genişletmesi gerektiği savunulmaktadır. Toprak, hava, su, hayvan ve bitki yaşamına önemli ölçüde zarar

rian Law, And Environmental Security: Can The International Criminal Court Bridge The Gaps?", ILSA Journal of International&Comparative Law, Vol. 6:305, 2000, p. 323-326.

veren faaliyetler ile ölüm, ciddi yaralanma gibi riskleri olan tehlikeli atıkların taşınması ve ekosistemlerin varlıklarının tehlikeye girmesi gibi örnekler karşısında ise taksirle ya da kasıtlı olarak çevreye verilen zararların bir suç olarak tanımlanması ihtiyacı bu talebi doğurmaktadır.

Soykırım suçunun koruduğu hukuksal yararın öncelikle "insanların" yaşam hakkı olması karşısında, bu hakkın varlık koşulu olan doğanın canlı ve cansız tüm varlıklarıyla birlikte varolma hakkının da uluslararası ceza hukuku sistemi tarafından korunabilmesi ihtiyacı doğmuştur. Gerçekten de Bolivya, Ekvador, Kenya Anayasalarıyla birlikte gelecek kuşakların haklarından doğanın haklarına doğru ilerleyen süreçte, hukukun konusu doğa varlıkları olarak kabul edilecek olunursa *"bir insan ırkını ortadan kaldırma saiki"* olmaksızın da doğa varlıklarının ortadan kaldırılması başlıbaşına bir uluslararası suç olarak kabul edilebilecektir[56].

Bu doğrultuda çevre hakkını mevcut pozitif hukuk metinlerini zorlayarak genişletme ihtiyacı dışında, doğanın insana sağladığı/sağlayacağı faydadan bağımsız olarak kendine özgü değeri üzerinden korunması ihtiyacı da varlığını korumaktadır. Ve bu ihtiyaçla birlikte dünyanın bir bölümünü "öldürmek" suretiyle soykırıma eşteş bir suç tanımlaması yapılmış ve söz konusu suç "geoside" veya "ecoside" (ekolojik kırım/ekokırım) adıyla anılmaya başlanmıştır. Ekokırım suçu, bu sebeple genel olarak çevrenin kabul edilemez bir şekilde bozulması veya ekosistemin ayrılmaz bir parçasının önemli bir biçimde yok edildiği ve doğa varlıklarının tehlikeye girdiği durumlarda gündeme gelmektedir.

Bu amaçla ekokırımın ayrı bir suç tipi olarak Statü'ye dahil edilmesi konusunda dünya çevre hukukçuları tarafından aktif kampanyalar yürütülmektedir. Bu kampanyalardan en önemlisi *"Ecocide is a crime"* sloganıyla devam etmektedir. Kampanyanın miladı ise Meksika Körfezi'nde 20 Nisan 2010'da

[56] Ilgın Özkaya Özlüer, "Yeni Bir Hukuk İstemek, Canlılar İçin Yeni Bir Hukuk Talep Etmek", Kolektif Ekososyalist Dergi, Şubat 2011, S. 9.

petrol devlerinden BP'nin sahibi olduğu Deepwater Horizon kuyusunda gerçekleşen kazaya dayanmaktadır. Bu kaza sonucunda 11 kişi ölmüş ve yaklaşık 780 milyon litre petrol denize yayılmıştır[57]. ABD'nin en büyük çevre felaketlerinden biri olarak anılan bu kaza sonucu, 15 Temmuz'da sızıntı geçici olarak durdurulduysa da tüm bu sızıntıyı engelleme ve temizleme faaliyetleri 8 milyar dolara mal olmuş, ayrıca zarar gören kişilere örneğin balıkçılara da 400 milyon dolar tazminat ödenmiştir[58]. İngiliz petrol grubu, çevre felaketiyle mücadelede 46 bin kişinin, 6 bin 400'den fazla geminin ve onlarca uçağın görev yaptığını belirterek, şimdiye dek 105 bin tazminat talebi geldiği ve toplam 165 milyon doları bulan 52 bin ödemenin yapıldığını kaydetmiştir. BP, çevre felaketinin maliyetlerinin karşılanması için 20 milyar dolarlık bir fon oluşturmayı kabul ettiğini de ifade etmiştir[59].

Obama tarafından 11 Eylül'le kıyaslanan ABD'nin en büyük çevre felaketi, Missisippi Nehri'ne de yayılmış ve pek çok balık ve memelinin yumurtlama döneminde meydana gelen bu sızıntı popülasyon için önemli bir tehlike yaratmıştır. Öte yandan Louisiana kıyılarına da yayılan petrol sızıntısı 600 binin üzerinde türe evsahipliği yapan bölgeyi tehdit ediyor. Times'a göre tehdit altındaki bölge, 48 eyaletteki en büyük toplam deniz ürünleri üretim alanı; aynı zamanda ulusal sukuşu nüfusunun yüzde 70'inden fazlasının dinlenme alanı ve tüm 110 neo-tropik göçmen ötücü için hayati önem taşıyan bir bölgedir. Araştırmacılar, Meksika Körfezi'ndeki tüm deniz türlerinin yüzde 90'ının yaşamlarının bir noktasında, kıyı haliçlerine bağlı olduğunu ve bu haliçlerin daha çok Louisiana'daki petrol sızıntısı nedeniyle tehlike altında bulunduğunu ifade etmiştir[60]. Dahası sudaki oksijen oranını gitgide düşüren petrol

---

57 http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/12/111206_bp_oil_spill.shtml

58 http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/09/100908_bp.shtml

59 http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=9018467&contentId=7065139

60 BP Deepwater Petrol Felaketi Greenpeace Raporu, http://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2010/5/bp-deepwater-petrol-

sızıntısı bütün hayvanlar için de bir kıyım niteliğinde olmuş, Mississippi Nehri'nin Meksika Körfezi'ne döküldüğü liman kenti Pointe a la Hache'de istiridyeler tamamen yokolmuştur[61]. Georgia Üniversitesi Deniz Bilimleri Bölümü'nden Dr. Mandy Joye, ekosistemin kendisini bu kadar petrol ve gaza karşı yenilemesinin on yıllar alabileceğini ve gelecekteki etkileri ölçmenin mümkün dahi olmadığını belirtmiştir[62].

Görüldüğü üzere BP'nin cebinden çıkan milyarlarca dolar tazminat ve sızıntıyı temizleme masrafları balıklar, memeliler ve bitki ile hayvan türlerinin önemli ölçüde yok olmasını; yani ekosistemin kırımını önleyememiştir. Dahası BP, 4 yıl boyunca ABD'deki petrol ihalelerine katılamama cezası almış ancak 13 Mart 2014'te sondaj hakları için Amerikan devletinin açacağı yıllık ihalelere bir hafta kala BP'ye uygulanan ambargonun kaldırıldığı ortaya çıkmıştır. Tarihin en feci petrol sızıntısı olarak kayda geçen felaketten ihmali sebebiyle sorumlu olan ve maddi yaptırımın yanı sıra Meksika Körfezi'nden uzaklaştırılan BP, sonuç olarak aynı körfeze 43 yeni sözleşme ile geri dönmüştür[63]. Bu anlamda "kirleten öder" yaptırımının ekokırımdan sorumlu şirket üzerinde herhangi bir caydırıcılığı olamamıştır.

Bu somut örnek üzerinden Meksika Körfezi'nde yaşanan BP petrol sızıntısıyla birlikte bölgenin ekosisteminin büyük ölçüde zarar görmesinin ardından İngiltere'de avukat Polly Higgins tarafından BM Hukuk Komisyonu'na öneri olarak sunulmuştur. Öneri metninde ekokırım, *"İster insan eliyle ister başka nedenlerle olsun, belirli bir bölgenin ekosistem(ler)inin zarara uğratılması veya kaybı şeklinde bölge halkının topraklarından yararlanma hakkını ciddi ölçüde azaltacak derecede kapsamlı yıkımlar"* olarak tanımlanmıştır[64].

---

felaketi.pdf

61 http://www.dw.de/istiridye-cenneti-kayboldu/a-16622741

62 http://www.cevreonline.com/cevrekr/bpfelaketi.htm

63 http://yesilgazete.org/blog/2014/04/23/dikkat-bp-meksika-korfezine-geri-dondu/

64 "The Problem", http://www.eradicatingecocide.com/thesolution/,

Bu bağlamda ekokırım, insanların müdahalesi sonucu ortaya çıkabilir. Nitekim ağır ekstraksiyon, zehirli atıklar, madencilik ve ormanların yokedilmesi gibi tüm eylemler kitlesel ekokırıma birer örnektir. Ekokırımın *"hukuku"* ise tüm bu zarar verici ve yıkıcı faaliyetleri durduracaktır. Bugüne kadar şirket yönetişimleri, pazar ekonomisi ve gönüllü denge mekanizmalarının başarısız olması karşısında ekokırım hukukunun oluşturulmasıyla yasal olarak bağlayıcı belirli görev ve sorumluluk kuralları da oluşturulmuş olacaktır. Bu anlamda bağımsız bir suç önerisi olarak ekokırım hem ulusal hem de uluslararası hukuk tarafından eşzamanlı bir güvence ve yaptırım mekanizmasını öngörmektedir.

Ekokırım bir ***netice suçu*** olup, örneğin bir enerji şirketinin yenilenebilir enerji kaynakları yerine fosil yakıtlar kullanarak enerji üretmesi durumunda ekokırım suçu oluşacaktır. Ayrıca öneride ekokırımın yalnızca kasten işlenebilen bir suç olmadığı bu yıkıcı faaliyetlerin şirketlerin kar arayışı sonucu da zararlara yol açabildiğine dayandırılmaktadır.

Ekokırımın bu anlamda öncül bir yükümlülük yaratması öngörülmüş, içeriğine zarar henüz gerçekleşmeden ***önleyici*** bir nitelik atfedilmiştir. Belirli bir bölgede sözleşmeden doğan hakları olan kişilerce zarar veya yıkım gerçekleşmeden önce şirketlerin, devletlerin ve askeri güçlerin kolektif ve bireysel sorumluluğunun sağlanması da bu anlamda asgari bir görev olarak yükümlülük yaratmaktadır.

Öneri metnindeki ekokırım, suçun sonuçlarına odaklanmak yerine suçun önlenmesine odaklanan önleyici bir yaptırım olarak tanımlanmıştır. Bu özen ve dikkat kurallarının ihlali halinde ise sorumluların eylemlerinin ceza mahkemelerince cezalandırılabilecek şekilde yaptırıma bağlanması öngörülmüştür.

Ekokırım suçu öte yandan halkın menfaatlerini korumaktadır. Dünya toplumunun ekokırımla küresel şekilde korunması hem insanlar hem de dünya bakımından kazanç oluşturmak-

01.12.2011.

tadır. Ekokırım aynı zamanda para cezaları ve kirleten öder ilkesiyle onarıcı adaletin sağlanması yerine eski hale iade adaletinin sağlanmasında da bir araç olarak görülmektedir. Bu anlamda ekokırımın yaptırımı, taahhütte bulunanların sorumluluklarından kaçarak üretim faaliyetlerinin harici maliyetlerine çevreye verilen zararları da ekleyerek *"kirleten öder"* suretiyle kurtulmayı değil, yok ettiğini yerine koymasına zorlamak suretiyle ödetmeyi hedefler.

Ekokırımın yalnızca ulusal değil uluslararası alanda da çevresel refahı sağlamada güvence sağlaması öngörülmüştür. Devletlerin ekokırım suçunu yargılamada isteksiz kalmaları ya da buna yetkin olmamaları durumunda UCM'nin yargı yetkisinin devreye girmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Bu anlamda ekokırım, devletlerin taksirle ya da kasten insan haklarına aykırı olarak gerçekleştirdiği çevre hakkı ihlallerinde;

- Ciddi, kapsamlı, kalıcı çevresel zararlar,
- Bu zararların neden olduğu uluslararası sonuçlar,
- Atıklar kriterleri doğrultusunda ortaya çıktığında uluslararası bir suç olarak gündeme gelecektir[65].

Sonuç olarak ekokırım yalnızca savaş ya da üretim ve ticaret faaliyetleri sırasında değil tüm dünyanın esenliğinin korunması amacıyla herzaman devreye giren bir suç olarak kodlanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda bağımsız bir suç önerisi olarak ekokırım, çevre hakkıyla bağlantılı olarak ve yalnızca yaşam ve çevre hakkı değil *"doğanın var olma hakları"*nı da gözeten bir nitelikte ***barışa karşı suç*** olarak konumlandırılmaktadır.

SONUÇ

Çevre hakkının "insan" öznesi doğrultusunda uluslararası hukuk ve ceza sorumluluğu kuralları, doğa ve ekosistemi, kirletme bedeli ödendikçe sınırsız olarak kullanılabilecek bir

[65] Gray, p. 216.

nesne/hammadde olarak somutlaştırmaya devam etmiştir. Bu bağlamda geleneksel hukuk mekanizmaları ekosistem bozulmadan önce önlem alabilmek konusunda yetersiz kalmaktadır.

Şirketler ve ortaklarının bu devasa felaketlerden maddi bedeller ödeyerek kurtulacağını tahmin etmek devletlerin münhasır egemenlik yetkisi odaklı uluslararası hukuk kuralları ve insan odaklı çevre hakkı kuralları anlamında hiç de şaşırtıcı görünmemektedir. Bu sebeple ekosistemin korunması ve bozulmaktan topyekûn kurtarılması şehirleri ve ülkeleri aşıp evrensel bir niteliğe bürünmüş temel sorunken, doğayı, *"ancak hakların konusu olabilir"* genel kabulünden ve ahlaki ödevlerle korunması inancından kurtarma konusunda, canlı ve cansız doğa varlıklarının hak sahipliğinin kabul edilmesine yönelik pratikle uyumlu tartışmalar ekseninde yeni bir hukuk arayışı devam etmektedir.

Öte yandan ekolojik zarar meydana geldikten sonra gündeme gelen tazminat sorumluluğunun, meydana gelen zararları tam olarak ortadan kaldırabilecek potansiyelde olmaması karşısında bu hukuk arayışı, ekolojik felaketler meydana gelmeden önleyici ve caydırıcı bir mekanizma kurulabilmesi amacıyla uluslararası ceza hukuku alanına doğru genişlemektedir. Doğaya insanmerkezli yaklaşımın bir sonucu olarak, doğa, hukuksal düzlemde de insanların menfaatlerinin nesnesi olarak hak içeriklerinde yerini almış, ancak son yıllarda yaşanan Ekvador, Bolivya, Kenya gibi ülkelerde yükselen halk hareketlerinin de etkisiyle birlikte yerel ve bölgesel nitelikte önemli gelişmeler yaşanmış ve halkın kurucu iradesi karşısında insan hakkı olarak çevre hakkı yanında, ayrı bir doğa hakları kategorisi de zikredilmeye başlanmıştır.

Özellikle gelişmemiş ülkelerin yoksul halkları üzerinde kendisini hissettiren ekolojik kriz karşısında *"radikal"* çözümlerin oluşturulması önceliğini korumaktadır. Bu anlamda içeriğini dolduran yöntemlere tarihin her aşamasında rastlanabilen ekokırım suçu, UCM'nin yargı yetkisi kapsamında soykırım suçunun bir unsuru olarak sınırlı hallerde ve dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Böylesi bir durumda değişen hak talepleriyle

birlikte doğanın haklarının korunmasının insanlara bir sorumluluk olarak yüklenmesi ihtiyacı elzem görünmektedir. Devam eden süreçle uyumlu olarak, ekokırım suçunun hem ulusal hem de uluslararası alanda eşzamanlı mekanizmalara kavuşturulması bir çözüm önerisi olarak varlığını korumaktadır.

Evrensel bir mahkeme olarak UCM Statü'sünde yapılacak bir değişiklikle hem savaş hem de barış zamanında bağımsız bir suç tanımı olarak ekokırıma yer verilmesi, en azından ekolojik krizin bir miktar hafifletilebilmesi için ihtiyaç duyulan *"caydırıcılığı"* sağlayabilmek adına uluslararası alanda tek somut adım olma niteliğini korumaktadır.

Diğer yandan da eğer ekokırım önerisi BM tarafından kabul edilecek olursa, tamamlayıcılık ilkesi gereği, bir uluslararası hukuk kuralı olarak tanınan ekokırım daha sonra tüm üye devletlerin onu ulusal hukuk normu olarak da koymasını sağlayacaktır. Kısaca bir kuş türünün yok olması ya da madencilik faaliyeti sonucu toprakta geri dönüşü olmayan bir sonuç ya da ağaç kıyımı ya da HES'ler veya barajlar sonucunda yapısı değişmiş bir coğrafya artık sadece bir havzanın, bir bölgenin, bir kıtanın değil tüm dünyanın sorunu olarak önümüzde durmaktadır. Bu sonuçlara neden olanlar ise tıpkı insanlığa karşı suçlar gibi lanetlenerek ve ifşa edilerek yargılanmalı ve insanların sağlığını ve geleceğini etkilediği için değil sadece o varlıkların varoluşsal durumlarını etkiledikleri için cezalandırılmalıdır.

Bu aynı zamanda doğayı kendisinin dışında ölü/hükmedilecek bir nesne olarak tanımlayan insanların, doğanın bir parçası olduğunu hatırlamasının ve doğayla bağlarını yeniden tesis etmesinin de tek yoludur.

KAYNAKÇA

AYBAY, Aydın, "Çevre ve Hukuk", İnsan, Çevre, Toplum, Ed. Ruşen KELEŞ, Ankara, 1997.

BAYRAKTAR, Köksal, "Çevrenin Korunması ve Türk Hukuku", Seha L. Meray'a Armağan, C. 1.

DRUMBL, M. A., "International Human Rights, International Humanitarian Law, And Environmental Security: Can The International Criminal Court Bridge The Gaps?", ILSA Journal of International&Comparative Law, Vol. 6:305, 2000.

GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Ankara, 2004.

GÜRSELER, İ. Güneş, "İnsan Hakları, Çevre, Anayasa", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Y.21, S.75, 2008.

GRAY, M. A., "The International Crime of Ecocide", California International Law Journal, Vol. 26, 1996.

HAMAMCI, Can, "Çevre ve Hukuk", Prof. Dr. Fehmi Yavuz'a Armağan, Ankara, 1983.

_____ "Çevrenin Uluslararası Boyutları", İnsan, Çevre, Toplum, Der. Ruşen KELEŞ, Ankara, 1997.

_____ "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler" , İnsan Hakları Yıllığı, C.5-6, Ankara, 1983-1984.

KABOĞLU, İbrahim Ö., Çevre Hakkı, Ankara, 1996.

KATOĞLU, Turgut, "Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar", Mülkiye, C. 29, S. 246.

KELEŞ/ERTAN, Çevre Hukukuna Giriş, İstanbul, 2002.

KILIÇ, Selim, "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir Deneme", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 2, S. 2.

Kolektif Ekososyalist Dergi, S. 9, Y. 2010, Ekvador Anayasası Eki.

ÖZDEK, Yasemin, Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye, TODAİE, Ankara, 2004.

_____ İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, TODAİE, Ankara, 1993.

ÖZKAYA ÖZLÜER, Ilgın, "Yeni Bir Hukuk İstemek, Canlılar İçin Yeni Bir Hukuk Talep Etmek", Kolektif Ekososyalist Dergi, Şubat 2011, S. 9.

ÖZSOY, Şule, "İnsancıl Hukukun Gelişimi", İnsan Hakları Yıllığı, C. 19-20, 1997-98.

ÖZTÜRK ÇOBAN, Ebru, Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım: Ruanda Örneği, Ankara, 2010.

PALLEMAERTS, Marc, "Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı?", Çev. Bülent Duru, Prof. Dr. Cemal Mıhçıoğlu'na Armağan, AÜSBFD, C. 52, Ankara, Ocak-Aralık, 1997.

PAZARCI, Hüseyin, "Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması", AÜSBFD, C. 47, S. 1-2.

_____ Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, Ankara, 2001.

PETTIGREW, H. W., "A Constitutional Right of Freedom from Ecocide", Environmental Law, Winter 1971.

TECLAFF, .L. A., "Beyond Restoration – The Case of Ecocide", Naturel Resources Journal, Vol. 34, Fall 1994.

TEZCAN/ERDEM/SANCAKDAR, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Ankara, 2004.

TOPAL, A. Hamdi, "Silahlı Çatışmalarda Doğal Çevrenin Korunması", MHB, C. 29, 2009.

TOPÇUOĞLU, Metin, Çevre Hakkı ve Yargı, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1998.

TORUNOĞLU, Ethem, Ötekilerin "Çevre"si, Ankara, 2006.

TURGUT, Nükhet, Çevre Hukuku, Ankara, 2001.

_____ "Çevre Hakkının Gerçekleştirilmesi İçin Atılması Zorunlu Adımlar", IV. Çevre Şurası Tebliğleri, İzmir, 6-8 Kasım 2000.

_____ "Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan Olanaklar", AÜHFD, C.45, S.1-4, Ankara, 1996.

SUR, Melda, Uluslararası Hukukun Genel Esasları, İstanbul, 2006.

URAL, Engin, Muhtelif Anayasalarda Çevre Hükümleri, Ankara, 1980.

WALL, Jay, "Kenya Enshrines The Environment in Its Constitution: This Should Be Our Future", 03.01.2011, http://www.alternet.org/story/149401/vision%3Akenyaenshrinestheenvironmentinitsconstitution--this_should_be_our_future.

OZAN ERCAN TAŞKIN

Artvin'de doğdu. Orta öğrenimini Ankara Atatürk Anadolu Lisesi'nde tamamladı. Mimar Sinan Üniversitesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji bölümünü yarıda bıraktı. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1997 yılında mezun oldu. İtalyan Hükümeti bursuyla 1998-1999 yılları arasında İtalya'da bulundu. Ankara Üniversitesi'nde kamu hukuku alanında yüksek lisansını (2002) ve Anadolu Üniversitesi'nde doktorasını (2008) tamamladı. 2005-2006 eğitim yılı süresince İtalya Perugia Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde dersler ve seminerler aldı. Nisan 2010-Mayıs 2011 tarihleri arasında doktora sonrası çalışmalar yapmak üzere İsviçre'de (Libera Università degli Studi di Scienze Umane e Tecnologiche di Lugano- Istituto di Criminologia e Scienze della Sicurezza), bulundu. Halen Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyesidir.

MADDİ VE MUHAKEME BOYUTUYLA ÇEVRE CEZA HUKUKUNA DAİR BAZI TESPİTLER/KISMİ ÖNERİLER

Ozan Ercan Taşkın

Özet: *Çevrenin korunması politikası tercihleri, doğrudan ülkede hâkim olan anlayışla ilgilidir. Çevre ceza hukuku politikası tercihleri veya çevre ceza hukukunun kapasitesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak haktır. Anayasa hukukundan özel hukuka, oradan ceza hukukuna kadar her hukuk vasıtası bu hakkın gerçekleşmesine hizmet etmelidir. Kim çevreye zarar verirse, cezalandırılmalıdır.*

Anahtar Kelimeler: *Çevre ceza hukuku, Çevreye karşı suç, Çevresel zarar, Tüzel kişilerin cezai sorumluğu, Çevreyle ilgili ceza davası*

Abstract: *The policy of protecting the environment is directly related with the commanding mentality in the country. The choices or the capability of the environmental law should be reviewed in this extend. It is a right to live in a healthy and secure environment. Constitutional law, civil law and also criminal law have to serve to achieve this right. When someone harms the environment, he/she has to be punished.*

Keywords: *Environmental Criminal Law, Crime against environment, Environmental harm, Criminal liability of legal person, Criminal case, Environmental criminal case*

1. BÖLÜM: GENEL ÇERÇEVE

I. TEMEL SORU: CEZA HUKUKU NEDEN ÇEVREYLE İLGİLENMELİ? Veyahut insanlığın sonunun gelmesine ceza hukuku çare olabilir mi?

İnsanın meydana getirmiş olduğu tahribat birkaç on yıl öncesine kadar, tabiat tarafından tamir veya telafi edilebilmekteyken, bugün bu dengeden söz etmek olanaklı değildir. Söz konusu kısmi denge, tabiatın açık aleyhine olacak şekilde bozulmuştur. Tabiat, insanın yıkıcı faaliyetlerini telafi etmekten uzaktır.[1] İnsan, tabiatın kendini yenilemesinden çok daha hızlı bir şekilde onu tahrip etmektedir. İktisadi ifadeyle, tabiatın sermayesinden ve veya gelirinden çok daha fazlası tüketilmektedir. Bunun sonucu olarak da, -bu hal böyle giderse- gezegen, er ya da geç iflas edecektir.

Çevrenin korunması, sosyo/ekonomik politika tercihlerine, yaşamın demokratikleşmesine; bir anlamda kolektife ve bireye ait hakkın kamusallığına da bağlıdır. Dünya üzerinde, kuzey-güney, doğu- batı dengesizlikleri, sürdükçe ve pazar ekonomisinin hâkim olduğu tüketim toplumunda, çevrenin hukuk marifetiyle korunması kısmi olmak durumundadır. Alelade bir örnek olarak, toplu ulaşım aracına binmenin küçümsendiği veya otomobille ulaşımın haklılığının bireysel düzeyde dahi gerekçelendirildiği toplumda, çevre sadece bir "kullanım/tüketim" sahası olarak görülür. Elbette çevrenin tüm sorunlarının, "*hâkim mevcut sistem*"den kaynaklandığını söylemek de doğru değildir. Ancak mesele, bir yandan da kaynakların nasıl ve nerede kullanılacağı, üretileceği ve tüketileceğiyle de yakından ilgilidir. Örneğin atık depolama gibi tesislerin, fakir, politik açıdan güçsüz insanların yaşadıkları yerlerde bulunma-

[1] Aynı doğrultuda bkz. Mario Valiente, Manuale di Diritto Penale dell'Ambiente, Giuffre Editore, Milano 2009, s. 12;"Eşzamanlı olarak insan, gezegenin bir numaralı düşmanı haline geldi, insanın bir anlamda 'ölüm yolculuğu, atom bombalarını denemekle başladı. Albert Camus'un ifadesiyle, insanlık tercih aşamasındadır: Ya kolektif intihar ya da bilimsel gelişimin akıllı kullanımı". Bkz. Roberto Della Seta, La Difesa dell'Ambiente in Italia: Storia e Cultura del Movimento Ecologista, Franco Angeli, Milano 2000, s. 10-12.

sı bir tercihe işaret eder.[2] Serbest girişim özgürlüğüyle doğal kaynakların kamusallığı esası nasıl dengelenecektir? Özellikle yerkürenin kuzeyinde yaşayanlar bakımından, kural olarak da olsa temel ihtiyaçların (beslenme, konut, giyinme, ısınma gibi) karşılanması sorun olmaktan çıkmıştır. Buna karşın mesele, tüketim toplumunu da aşmış bir şekilde, savurganlık, lüks merakı, sınırsız tüketimdir. Teknolojinin ve bilginin sahibi olanlar, yaşam refahını yoksullar aleyhine artırırken, sınırlı doğal kaynakları da, bir anlamda bedel dahi ödemeden tüketmektedirler.[3] Çevrenin korunması politikası tercihleri, doğrudan ülkede hâkim olan anlayışla ilgilidir.[4] Çevre ceza hukuku politikası tercihleri veya çevre ceza hukukunun kapasitesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir. İnsan, yüzlerce yıl çevreyle uyumlu yaşamış veya örneğin insan eliyle kirletme söz konusu olduğunda dahi etki "günlük ihtiyaçların karşılanması düzeyinde" (rastlantısal ve bireysel) kalmışken, endüstri toplumunda, bir anlamda insanın "kirletme gücü" ortaya çıkmış, kirlilik kişisel çerçeveyi aşmış ve çevrenin korunması zaruret haline gelmiştir[5]

---

2 Bkz. Nükhet Turgut Yılmaz, Çevre Politikası ve Hukuku, İmaj Yayınevi, gözden geçirilmiş 2. baskı, Ankara 2012, s. 12.

3 Leo Stilo, "Tutela Penale dell'Ambiente: una Breve Introduzione ad un Problema Irrisolto", http://www.ambientediritto.it/dottrina/diritto%20penale%20ambiente/tutela%20penale%20Stilo.htm, (erişim tarihi, 02.05.2014).

4 Bkz. Pier Paolo Poggio, La Crisi Ecologica: Origini, Rimozioni, Significati, Jaca Book SpA, Milano 2003, s. 24-47; Mario Gustavo Costa, "Environment, Offense, and Penal Process", Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 171-172;"Köylü toplumundan, endüstri toplumuna, sosyalist örneklerden kapitalist örneklere kadar hepsi, çevre sorunlarına yol açmaktadır. Ancak bu tespit, çevre sorunlarında çözümün bir çeşit "ekolojik diktatörlükten" (dittatura ecologica) geçtiği anlamına da gelmemelidir". Bkz. Poggio, s. 32; "Çevrenin korunması konusu, öncelikle bir kentleşme, planlama, sanayi politikası ve ülkenin genel iktisadi düzeninin bir sorunudur" Bkz. Köksal Bayraktar, "Çevrenin Korunması ve Türk Hukuku", Seha L. Meray'a Armağan, C. 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 465,s. 77; Çevrenin gerçek anlamda korunması, insanlığın bunu en üst emir olarak kabul edip tüm ilişkilerini de buna göre düzenlemesi halinde söz konusu olur" Klaus Sojka, (çeviri, Ayla Saruhan) "Çevre Hukuku ve Çevre Koruması", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 10. Yıl Armağanı, İstanbul 1993, s. 456.

5 Stilo, …;Yener Ünver/Ayşe Nuhoğlu, Federal Almanya Çevre Ceza Hu-

Ekonomik krizler de, ekonomik büyüme de çevreyi kirletir. Ancak çevre söz konusu olduğunda yapılan "yarar-zarar" tartışmasında vazgeçilen genellikle çevre olur. Çevre ceza hukuku yaptırımları veya genel olarak diğer yaptırımlar söz konusu olduğunda, mesele şuna indirgenir: Örneğin, çevreye zararlı faaliyette bulunan işyerlerinin çalışma izinleri iptal edilirse, iş kayıpları olacak, ekonomi bozulacak ve hatta insanlar açlıktan ölecek.[6] Nitekim sadece çevre suçlarıyla ilgili olmasa da, tüzel kişiler hakkında uygulanacak güvenlik tedbirlerini düzenleyen TCK'nın 60. maddesinin 3. fıkrasına göre, tüzel kişi hakkında iznin iptali veya müsadere kararı, işlenen fiile nazaran daha ağır sonuçlar ortaya çıkarabilecekse hâkim bu tedbirlere hükmetmeyebilir. Maddenin gerekçesinin ilgili kısmına göre de, "*Özel hukuk tüzel kişileri ile ilgili güvenlik tedbirlerinin uygulanmasında, işlenen suç dikkate alındığında, çok ağır sonuçlar doğabilir. Örneğin çok sayıda kişi işsiz kalabilir veya iyi niyetli üçüncü kişiler bakımından telafisi güç kayıplar meydana gelebilir. İşte bu gibi hâllerde mahkeme maddedeki orantılılık ilkesine dayanarak bu güvenlik tedbirlerine hükmetmeyebilecektir*". İşsiz kalmanın güncelliğiyle, örneğin çevreyi kirletici faaliyetin sürdüğü yerde yaşayan insanlarla birlikte sağlık sorunlarına muhatap olmanın muhtemelliğini, maddi ceza hukukunda orantılılık çerçevesinde tartışabilmek de olanak dâhilinde değildir.[7] Zira mesele, çoğu zaman somut olumsuz etkileri gözükmeyen/gösterilemeyen, örneğin kirletici faaliyetle, işsiz kalma korkusu/korkutması arasında bir anlamda zorunlu tercihe indirgenmiştir. Bu haldeyse tartışmanın da merkezi, ekonomik kriz, büyüme (ve hat-

kuku, Beta Yayınevi, İstanbul 1999, s. 25 vd; Onur Özcan, "Türk Hukukunda Çevre Suçları", Uğur Alacakaptan'a Armağan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, C. 1, s. 566.

6 Vitaliano Esposito, "Danno Ambientale e Diritti Umani", Diritto Penale Contemporaneo, Novembre 2014, s. 1, http://www.penalecontemporaneo.it/ (erişim tarihi, 11.05.2014); Çevre suçlarının sadece ekonomik yaşam üzerinde olumsuz tesirlerinin olduğu tespiti yanlıştır. Bu anlamda, çevreye karşı suçların özünde ekonomik esaslı olduğundan hareketle, "ekonomik suça ekonomik ceza" yaklaşımı, kabul edilemez. Bkz. Tuğrul Katoğlu "Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar" Mülkiye Dergisi, Cilt XXIX, S. 246, s. 136.

7 Çevre söz konusu olduğunda "güncel olmamanın güncelliğinden söz etmek gerekir". Bkz. Poggio, s. 32; Esposito, s. 2.

ta kalkınma) gibi kavramlarla, çevrenin korunması rekabetine odaklanır ve genellikle kaybeden kolektifin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olur.

Çevre suçlarında çoğu zaman, çevre suçunu işleyenle, suçtan doğrudan zarar gören arasında, suçu işleyen lehine olmak üzere sosyoekonomik eşitsizlikler vardır. Örneğin bir toprağa zehirli madde bırakan fabrikada çalışan ve aynı zamanda fabrikanın etrafında yaşayan işçiler, zehirden etkilenseler de, öncelikle işlerini kaybetme korkusuyla, ihbar, tanıklık gibi hususlarda yeterince gönüllü olmayabilirler.[8] Bu noktada ceza muhakemesi hukuku, kirletici fiili işleyenin, delil karartmak hususundaki muktedirliğini de hesaba katmalıdır. Bu hal ise, çevre örgütlerini, üniversiteleri, mahkemenin dostu (*amicus curiae)* kabul edilmek suretiyle dengelenmelidir.[9]

Bir anlamda tabiatla insan arasındaki sözleşmenin[10] bozulmasının, iki temel etkisi olur. İlki bakımından, doğrudan korunan bir hak veya menfaat zarara uğramış veya tehlikeye maruz kalmışken, ikinci olasılıkta doğrudan zarar veya tehlike ortaya çıkmamış veya daha az hissedilmiş olabilir. Hem doğrudan zarar gören veya tehlikeye maruz kalan, hem de toplumun tamamı suçun mağdurudur. Başka bir ifadeyle tüm insanlar, hayatın devamı bakımından vazgeçilmez unsur olan sağlık ve dengeli bir çevreye yönelmiş suçların mağdurudur. Aslında insan, bir bütün olarak toplumun bir parçası

---

8 Costa, bu durumu, çevre suçlarında Stockholm sendromu olarak adlandırmaktadır. Bkz. Costa, s. 178-180.

9 Costa, s. 180.

10 "Kentlerin her geçen gün yaşanılmaz hale gelmesi, kirliliğin her geçen gün artması, çevresel etkiler nedeniyle artan hastalıklar: İnsanlar bir araya gelmek zorundadır. Maruz kalınan tehlikenin ortaklığı, işbirliğini ve herkesin katılımını mecbur kılmaktadır. Tarihçi ve filozof Michel Serres'in ifadesiyle yeni bir tabiat sözleşmesi yapmak gerekiyor. Bu sözleşme insanların tabiat halinden ayrılmalarına işaret eden 'sosyal sözleşme' benzeri bir sözleşme olmalıdır. İnsanlık kolektif bir ölüm tehdidi altındadır. İnsanlık dünyayı da kendini de kurtarmak için hem kendi arasında hem de dünyayla barış yapmalıdır. Tabiatla sözleşme yapılabilmesi için de, tabiatın bir hak süjesi olarak kabulü gerekir. Zararın her türlü tazmini için de "tabiatın haklarının" neler olduğu belirlenmelidir. Tabiat sözleşmesi yeni bir hümanizmaya da katkı sağlar." Bkz. Cosimo Quarta, Una Nuova Etica per l'Ambiente, Edizione Dedola, Bari 2006, s. 37-39.

olmasından önce, biyolojik ilişkiler zincirinin bir parçasıdır. Bu haldeyse çevreyle ilgili tüm hususlar, ekosistem ve gelecek nesiller için yani içerdiği değerlerden ötürü korunmak zorundadır.[11]

Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak haktır. Anayasa hukukundan özel hukuka, oradan ceza hukukuna kadar her hukuk vasıtası bu hakkın gerçekleşmesine hizmet etmelidir. Kim çevreye zarar verirse cezalandırılmalıdır. Ceza hukuku çevrenin korunması noktasında, özel hukuk ve idare hukukuna nazaran sahneye geç çıkmıştır.[12] İdarenin yaptırımlar hususunda görevini yapmaması ya da kararlı olmaması, ceza hukukunu önemli kılmaktadır.[13] Özellikle çevrenin önleyici korumasından sorumlu olan idare, kronik hale gelmiş sorunlarıyla bu korumayı gerçekleştirmekten uzaktır.[14] Ceza hukuku, çevreye yönelik zararlı veya tehlikeli fiiller söz konusu olduğunda, diğer hukuk dallarının bir anlamda tamamlayıcısı gibi değerlendirilse de[15], modern ceza hukuku, sadece diğer hukuk dallarına ait hukuk kurallarının ihlaline de özgülenemez; bağımsızdır ve toplumun çevrenin korunması yönündeki somut talebinin karşılayıcısı olmalıdır.[16] Çevreye yönelik saldırılar artarak ve aralıksız devam ederken ve ortada kasvetli bir tablo varken, hukuk elbette daha etkin araçlar kullanmalıdır.

---

11 Stilo, …; Yener Ünver, Ceza Hukukuyla Korunması Amaçlanan Hukuksal Değer, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2003, s. 1014 vd.

12 "Çevrenin korunması bahsinde ceza hukuku maça hiç çıkmıyordu, şimdi daha da kötüsü maça yenilmek için çıkıyor". Bkz. Andrea Di Landro, "Bonifiche: Il Labirinto della Legislazione Ambientale Dove le Responsabilita' Penali "Si Perdono" Diritto Penale Contemporaneo, Febbraio 2014, s. 2, http://www.penalecontemporaneo.it/ (erişim tarihi, 15.05.2014) s. 1; Ersan Şen, Çevre Ceza Hukuku, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul 1994, s. 77-78; Bkz. Nevzat Toroslu, Ceza Hukuku ve Çevre, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1982, s. 9.

13 Tuğrul Katoğlu, "Çevre ve Ceza Hukuku Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar" Çevre Hukuku Sempozyumu 2006, (Ed. Emel Badur) Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara 2006, s. 77.

14 Esposito, s. 2; Yılmaz, s. 311; Özcan, s. 566; Çevrenin korunmasında idari yaptırımların yeterli olacağı görüşü için bkz. Şen, s. 82.

15 Şen, s. 74.

16 Stilo, …; Yılmaz, s. 313-314.

Ceza hukukunun çevre suçlarında da etkili olmasının tarihi çok eski değildir.[17] Başka bir ifadeyle çevrenin ceza hukuku vasıtasıyla doğrudan korunması, yeni sayılabilecek birkaç on yıllık meseledir. Geleneksel ceza hukuku, daha ziyade doğrudan insan için zarar verici fiilleri cezalandırır ve çevre açısından da dolaylı bir koruma sağlardı.[18] Örneğin, içilecek suya zehirli madde katma suçunda (TCK m.185) söz konusu olduğu üzere.

Ceza hukukunun çevre meselesiyle ilgilenmesinde, çevreci hareketlerin bu sorunu kamuoyları nezdinde görünür kılmalarında katkıları da büyüktür. Çevre sorunlarının görünür kılınmasıyla, ceza hukukunun bu meseleyle ilgilenmesi, aynı döneme denk gelir. Nitekim 20. yüzyılın ikinci yarısında, bir yandan çevre sorunlarına ilişkin duyarlılıklar artarken aynı zamanda örneğin Almanya'nın Hamburg kentinde yapılan Uluslararası Ceza Hukuku Derneğinin 12. Kongresinde mesele ayrıntılı olarak ele alınmıştır.[19]

Ceza hukuku, çevrenin korunmasında *extrema(ultima)ratio* yani –son çare mi olacaktır?[20] Ceza hukuku sadece çevre bakımından değil, genel olarak cezai müeyyideye başvurulmasını son seçenek olarak görür. Ceza hukuk aşırı genişlememelidir.[21] Ama bir hususu da hatırlatmakta ve tespit olarak söylemekte fayda vardır. Kolektifin menfaati olduğu konularda, örneğin çevrenin ceza hukuku vasıtasıyla korunmasında, nedense cezanın son çare olması tartışmaları hep yapılmıştır. Mala zarar verme veya hakaret suçunda son çare olmayan ceza hukuku-

---

17 Toroslu, 1981 yılında meseleye ilişkin olarak, "çevrenin korunmasında ceza hukukunun rolü henüz tam olarak açıklığa kavuşmamıştır", "doğal çevrenin kirlenmesi ve bozulmasıyla ilgilenmekte çok geç kalmıştır". Tespitlerini yapmıştır. Bkz. Nevzat Toroslu, "Doğal Çevrenin Kirletilmesi ve Ceza Hukuku", Prof. Dr. Akif Erginay'a 65. Yaş Armağanı, AÜHF Yayını, Ankara 1981, s. 153-154.

18 Katoğlu, "Çevre ve Ceza Hukuku, s. 78.

19 Carlo Tovo, Corte Penale Internazionale dell'Ambiente (radici, prospettive, alternative), s. 7. www.diarioeuropeo.it (erişim tarihi, 04.19.2914).

20 Ünver/Nuhoğlu, s. 16; Şen, s. 73 vd; Alman öğretisinin hakim görüşüne göre, çevrenin korunmasında ceza hukukunun son çare olması ilkesi öncelikle uygulanmalıdır". Bkz. Ünver, s. 1023.

21 Stefano Grassi, Problemi di Diritto Costituzionale dell'Ambiente, Giuffre Editore, Milano 2012, s. 33; Katoğlu, s. 136-137.

nun, çevre söz konusu olduğunda "son çare" olması en azından eleştiriye açıktır.

Çağdaş ceza hukuku, sadece doğrudan insana zarar veren fiilleri değil aynı zamanda insana dolaylı yollardan zarar veren fiilleri de cezalandırır. Ceza hukuku, kolektif değerlerin korunması bakımından cezai müeyyideye başvurur ve hatta başvurmalıdır.[22] Çevre söz konusu olduğunda -yaşam hakkı gibi- başvurulacak hukuk mekanizmaları arasında bir sıralama yapmak veya bunları hiyerarşiye tabi tutmak da doğru değildir.

Ceza hukuku, bastırıcı (ilkel) ceza hukuku anlayışının bir sonucu olarak sadece, kontrol ve tehdit unsuru değildir. Yani ödül ve ceza yahut "havuç ve sopa" sisteminin hukuku değildir. Elbette bu tespit yüzeyseldir ama ceza hukuku bunun reddinden çok daha fazla bir şeydir. Hukukun esasına dair tartışmaları da için barındırmalıdır. Her zamana ve herkese geçerli beşeri hukuktan söz etmek mümkün değildir. O halde ceza hukuku, toplumun ortak menfaatlerini korumayı öncelikli ilgi alanlarına dâhil etmelidir. Ceza hukukunda yeni bir yoruma bu anlamda da ihtiyaç vardır. Öyleyse ceza hukukunun geleneksel kavramları, çevre sorunlarının çözümüne katkı sağlamak üzere uyarlanmalıdır.[23] Bu anlamda, çevre ceza hukukunda hukuksal değer[24], ceza kanunlarının zaman ve yer bakımından uygulanması, suçun maddi unsuru, tehlike ve zarar suçları ayrımı, biçimsel suçlarda cezai korumanın sahası, nedensellik bağına ilişkin geleneksel yaklaşımların çevre suçla-

---

22 Giampaolo Demuro, "Ultima Ratio: Alla Ricerca di Limiti all'Espansione del Diritto Penale" Diritto @ storia. 2013, Nuova serie (11). ISSN 1825-0300. s. 1. ((http://eprints.uniss.it/9785/1/Demuro_G_Ultima_ratio_alla_ricerca.pdf) (erişim tarihi 04.19.2014); Toroslu, Doğal Çevrenin Kirletilmesi, s. 149 vd.

23 María Eugenia Di Paola, "Role of Judges and Prosecutors in Latin America on Environmental Compliance and Enforcement", Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 20; Grassi, s. 33.

24 Ekolojik hukuksal değer anlayış ve arayışları hakkında genel çerçeve için bkz. Ünver, s. 1014-1025.

rında yetersiz gelmesi[25], ceza hukukunun yaptırım sistemi (cezanın işlevi ve sınırları), korunan hukuki değerin ne olduğu, ceza hukukunu sınırlandırma politikaları, ceza hukuku/idare hukuku ilişkisi, suç/kabahat ayrımına ilişkin sorunlar[26], manevi unsurun belirlenmesinde zorluklar, objektif sorumluluk gibi meseleler, çevre suçları söz konusu olduğunda güncelleştirilmeli ve yeniden ele alınmalıdır.[27] Bu anlamda, örneğin, zaten kirletilmiş ve çevresel zarar ortaya çıkmışsa işlenemez suçtan söz edilmesi gerektiği tespitine[28] katılmak mümkün değildir.[29] Diğer taraftan çevre söz konusu olduğunda, bir hukuka uygunluk nedeni olarak "eşik değerler" veya tek başına değerlendirildiğinde çevreye zarar verecek nitelikte olmayan davranışlar söz konusu olduğunda ne olacaktır? Bu örnekler dahi yeni bir yorumun zorunluluğunu göstermek açısından yeterlidir. Bir otomobilin veya fabrikanın eşik değeri aşmayarak çevreyi kirletmesi veya bir kişinin evsel atığını izinli olmayan ama herkesin bıraktığı "köşeye" dökmesi, "izin verilen usul" veya mutlak anlamda kabahat olarak mı değerlendirilecektir? Genel manada eşik değer altında olsa da çevre sürekli olarak kirletilmektedir. Günlük olarak bu sınırlara uyulmasında ve motorlu araçlar havayı en az kirleten yakıt marifetiyle çalıştırılmasında veya bir konserden sonra her türlü atık ve artığın alana "müs-

---

25 Kirletici fiiller açısından nedensellik bağı hakkında bkz. Toroslu, Doğal Çevrenin Kirletilmesi, s. 164.

26 Çevre suçlarında söz konusu ayrım, aynı zamanda çokça karışıklığa da neden olmaktadır. Bkz. Adelmo Manna, "La "Nuova" Legislazione Penale in Tema di Tutela dell'Ambiente tra Illegittimità Comunitaria ed Illegittimità Costituzionale", Archivio Penale, n. 3, 2011, s. 759.

27 Bkz. Grassi, S. 33-34; "Çevrenin korunması söz konusu olduğunda ceza hukukunun geleneksel sınırları aşılmalıdır." Bkz. Licia Siracusa, La Tutela Penale dell'Ambiente: Bene Giuridico e Tecniche di Incriminazione, Giuffrè Editore, Milano 2009, s. 52; Luca Ramacci, Diritto Penale dell'Ambiente, Wolters Kluwer Italia, Padova 2009, s. 23, ayrıca bkz. s. 60-64.

28 Katoğlu, Çevre ve Ceza Hukuku, s. 86.

29 Bize göre, işlenemez suç tespiti için bir soyut tehlike suçuna (çevrenin kasten kirletilmesi), zarar suçunun (kasten öldürme) örnek verilmesi doğru değildir. Çevrenin kendini yenileme gücüyle, ölmüş insanın hayata dönme imkânsızlığı birbirleriyle mukayese edilemezler. Çevre suçunda işlenemez suç tespiti için doğal yaşamın tamamen sonlanması gerekir. Zira çevre, kendisini oluşturan tüm unsurların toplamından farklı bir şeydir.

takilen" bırakılmasında, yani tüm bu faaliyetler ortaklaştığında "eşik değer"den söz etmek olanaklı olmayacaktır. Acaba ceza hukuku şunu mu kabul etmiş olacaktır? Fiil, tek başına ve an itibariyle zararlı değilse maddi unsurun oluştuğundan da söz edilemez[30] ve öyleyse ortaklaştığında veya gelecekte zarar vermesi de önemli değildir.[31] Bize göre, nedensellik bağına ilişkin ayrı bir tartışma yapmak yani faillerin arasında iştirak iradesi varsa "toparlayıcı nedensellik" nedeniyle neticeden, iştirak iradesi yoksa her bir faili teşebbüsten sorumlu tutmak[32] ve fiilin işlenmesini kolaylaştıran davranışlar arasında tam bir nedensellik ilişkisi olmasa da, failleri cezalandırmak gerekir.[33] Söz konusu mesele, günümüz hayat şartları, tek kişiye ait davranışın haksızlık içeriğinden yoksunluğu, ceza siyaseti tercihi gibi tespitlerle, ceza hukukunun başka bazı kurumlarında da söz konusu olduğu üzere "*müsamaha edilen kirletme*" denilmek suretiyle de kapatılabilir.

Çevre ceza hukukunun ana meselesi, bastırma değil önleme olmalıdır.[34] Aynı zamanda ceza hukukunun sosyalleşmesi, yani maddi eşitliğin sağlanması, korunan hak ve menfaatte önceliğin kamu yararına ve kamusallığa verilmesi gibi hususları amaç haline getirmesi de, çevrenin korunmasında başat önemdedir.

II. ULUSLARARASI DÜZEYDE KORUMA ve BAZI ÖRNEKLER

Uluslararası ceza hukuku bağlamında çevreye yönelik korumalar sınırlıdır. Mesele, daha ziyade çağdaş suç politikası tercihleri noktasında ve ülkeler arası karşılaştırmalar düzeyin-

---

30 Ali D. Ulusoy, "Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış", AÜHFD, 1993, C. 43, S. 1- 4, s. 130.

31 Valiante, s. 11.

32 Aksi yönde düşünen Bayraktar'a göre, "aynı türden atığın birden fazla kişilerce ayrı ayrı dökülmesi sonucunda yoğunluğa (zarara) ancak ulaşılabildiğinde her bir kişinin sorumluluğuna gidilebilecek midir? Sorusunun yanıtı olumsuz olacaktır." Bayraktar, s. 76.

33 Katoğlu, Çevre ve Ceza Hukuku, s. 85.

34 Di Landro, s. 2.

de ele alınmaktadır.[35] Çevrenin uluslararası hukuk vasıtasıyla korunmasında, kirlenmeye yol açan işletmelerin, faaliyetlerini veya atıklarını bu konuda, en azıdan ciddi yaptırımlar getirmeyen ülkelere yöneltmesi, özellikle büyük rafineri patlamaları ve denizlerdeki kirlenmeler neticesinde, uluslararası işbirliğinin önemine dikkat çeken *Venedik Çevre Bilimleri Uluslararası Akademisi,* doğrudan veya dolaylı kastın neden olduğu çevre felaketlerinin, İnsanlığa karşı suç karşı suç kategorisine "çevreye karşı işlenen suçlar" başlığında dâhil olmasını savunmaktadır. Yine aynı Akademi, çevreye yönelik ihlallerin etkin ve caydırıcı bir şekilde cezalandırılması, çevre mevzuatının uygulanması için merkezi Venedik olan Uluslararası Çevre Ceza Mahkemesinin kurulmasını veya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin bu konuda yetkilendirilmesini önermektedir.[36]

Uluslararası Ceza Mahkemesi tüzüğünün 8. maddesinin (2.b.iv) fıkrasına göre, "*tahmin edilen somut ve doğrudan askeri avantajlara kıyasla, aşırı olacak şekilde, sivillerin yaralanmasına veya ölmesine veya sivil nesnelerin zarar görmesine yol açacağı ve geniş çapta, uzun vadeli ve ağır bir biçimde doğal çevreye zarar vereceğinin bilincinde olarak saldırı başlatılması*", savaş suçu olarak kabul edilmiştir. Suçun, askeri avantajla ilişkilendirilmesi, cezai sorumluluğun söz konusu olabilmesi için uluslararası çatışmanın ve avantajla-zarar arasında orantılılığın, aynı zamanda zararın yaygın/uzun vadeli/ağır olmasının aranması, çevre koruma sahasını daraltır. Rastlantısal olanla, orantılı olan (izin verilen) ve bunlarla orantısız olan arasında ayrımın yapılabilmesi, "makul komutan" (*commandante militare ragionevole*) tartışmalarına götürür ki, bu koşullar altında da -en azından çevre lehine- bir standart belirlemek olanaksızdır.[37]

---

[35] "Çevre söz konusu olduğunda, büyük teorilere ve onların yorumlarına başvurmaya da gerek yoktur. Yapılması gereken somut önlemlerin alınmasıdır. Özellikle büyük şirketler, devletler söz konusu olduğunda AİHM benzeri Çevre suçları Avrupa Mahkemesi kurulabilmelidir." Bkz. Antonio Gustavo Gomez, "Una Corte Penale Ad Hoc per i Crimini Ambientali"(Articolo di Geraldina Colotti), Il Manifesto, 10.12.20009, s. 2.

[36] Carlo Tovo, "Tutela dell'Ambiente e Alternative Possibili a una Corte Internazionale dell'Ambiente" Diario Europeo, 2010/1, s. 6-9.

[37] Anna Maria Maugeri, La tutela dei Beni Culturali nel Diritto Internazio-

Uluslararası işbirliği konusundaki zorluklar, ad hoc mahkemeler ve fiili organizasyonlar kurulması yoluyla da aşılabilir. Örneğin Latin Amerika'da çevreci savcılar birliği, (200 civarı üye, -2009 verileriyle-) somut çevre sorunları söz konusu olduğunda, yasal çerçeve, uluslararası antlaşma, bir anlamda bürokrasiyi beklemeden işbirliği yapmaktadırlar: Adli sicil kayıtlarını paylaşma, evrakların tercüme mecburiyetinden muafiyeti, yazışma, haberleşme, bilgi ve belge paylaşma gibi.[38] Bunun yanı sıra Brezilya'da 12 Şubat 1998 tarihli ve 9605 sayılı Kanun'un 77. bölümüne göre, soyut tehlike düzeyinde olsa dahi *(hypothetical enviromental crimes)* çevre suçları söz konusu olduğunda herhangi bir ülke, doğrudan Brezilya Adalet Bakanlığı'na başvurarak, yargısal sürecin başlatılmasını talep edebilir. Bu husus, özellikle delillerin toplanması, kanunların zaman ve yer bakımından uygulanmasında ortaya çıkabilecek sorunların aşılmasında, özellikle muhakeme sürecinin basitleştirilmesinde önemli bir örnektir.[39] En önemli işbirliği sahaları: Ormansızlaştırmayla mücadele, ağaç kaçakçılığı (Brezilya- Paraguay arasında) ve zehirli madde ihracıdır. Bunun yanı sıra, dört Latin Amerika ülkesi (Bolivya, Peru, Kolombiya, Salvador), Bolivya önceliğinde, "*iklim adaleti*" olarak da adlandırdıkları uluslararası ceza mahkemesi benzeri bir oluşuma gitmişlerdir. Söz konusu ülkeler, madencilik sektörünün en çok tahrip ettiği ve küresel ısınmadan en çok etkilenen ülkelerdir.[40]

Ceza hukukunun, çevre suçlarıyla mücadelede bir araç haline gelmesi de aynı zamanda devletin yapma yükümünün de bir parçasıdır. Nitekim daha 1977 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 28 Eylül 1977 yılında "*Çevrenin Korunması için Ceza Hukukunun Katkısı*" adlı Kararı çıkarmıştır. Karara göre,

nale Penale, Giuffre Editore, Milano 2008, s. 290-291; Yılmaz, s. 319.

38 Gomez, s. 2.

39 Bkz. Vladimir Passos de Freitas, "The Importance of Environmental Judicial Decisions. The Brazilian Experience", Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 61-62.

40 Gomez, s. 2.

ceza hukuku çevrenin korunmasında araç haline gelmelidir. Karar'da, son çare olarak ceza hukukuna, diğer yollara başvurmanın yetersiz/anlamsız/elverişsiz olduğunda başvurulması ve 'son çare' olması nedeniyle yaptırımın en yüksek düzeyde etkili olmasının sağlanması vurgulanmaktadır.[41]

Avrupa Konseyi'nin, 1998 tarihinde "Çevrenin Ceza Hukuku Vasıtasıyla Korunması Sözleşmesi", yeterli imza sayısına ulaşamadığından yürürlüğe girmemiştir. 27 Ocak 2003 tarihinde Avrupa Konseyi, çevrenin ceza hukuku yoluyla korunmasına ilişkin bir çerçeve anlaşmasının 6 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe girmesini kabul etmiştir.[42] Yine çevrenin ceza hukuku vasıtasıyla korunmasına ilişkin 13 Mart 2001 ve 9 Şubat 2007 tarihli[43] yönerge teklifleri vardır.

---

41 Bkz. Esposito, s. 12.

42 "Cezalandırılması gereken çevreye zararlı faaliyetlerin tanımları yapılmalıdır ve üye ülkelerinin ceza yaptırımları öngörme yükümlüğü altındadır." Bkz. Bernd Hecker, "Avrupa Birliğinde Çevre Ceza Yasasının Asgari Standartlarının Belirlenmesi" www.jura.uniwuerzburg.de/fileadmin/02150100/IWAS/Materialien/Dtt_Hecker.pdf, s. 148.

43 Teklifin 3. maddesine göre, üye ülkeler, aşağıdaki eylemlerin kasten ya da taksirle gerçekleştirilmesi halinde, suç sayılmasını sağlamak durumundadırlar. (a) kişilerin ölümüne ya da ağır yaralanmasına sebebiyet verecek miktarda zararlı maddelerin ya da iyonlu ışınlarının havaya, karaya ya da suya aktarılması, bırakılması veya karıştırılması; (b) kişilerin ölümüne veya ağır yaralanmasına, hava, yer veya su kalitesinin, hatta orada yaşayan hayvan ve bitkilerin ağır hasar görmesine sebebiyet veren ya da verebilecek miktarda olan zararlı maddelerin veya iyonlu ışınların havaya, karaya ya da suya hukuka aykırı olarak aktarılması, bırakılması ya da karıştırılması; (c) kişilerin ölümüne veya ağır yaralanmasına, hava, yer veya su kalitesinin, hatta orada yaşayan hayvan ve bitkilerin ağır hasar görmesine sebebiyet veren ya da verebilecek miktarda tehlikeli madde atıkları gibi her türlü atığın hukuka aykırı olarak bertaraf edilmesi, depolanması, nakledilmesi, ithalat ya da ihracat edilmesi gibi her türlü işlem görmesi; (d) tehlikeli faaliyetlerde bulunan, tehlikeli maddelerin veya ürünlerin depolandığı ya da kullanıldığı, bir tesisin hukuka aykırı olarak işletilmesi, bu tesis dışında kişilerin ölümüne veya ağır yaralanmasına, hava, yer veya su kalitesinin, hatta orada yaşayan hayvan ve bitkilerin ağır hasar görmesine sebebiyet verir veya verebilecek durumda olursa; (e) Avrupa Parlamentosunun ve Konseyinin 1013/2006 sayılı Avrupa Toplulukları Tüzüğünün 2. maddesinin 35. Numarası anlamında, 23 önemli miktardaki atığın, bir kereye mahsus veya açıkça birbiriyle bağlantılı birden fazla kez gerçekleştirilmiş olmasından bağımsız olarak yapılan kar amaçlı nakli; (f) kişilerin ölümüne veya ağır yaralanmasına, hava, yer veya su kalitesinin, hatta orada yaşayan hayvan ve bitkilerin ağır hasar görmesine sebebiyet veren ya da verebilecek nitelikteki nükleer ya da diğer tehlikeli bir radyoaktif maddenin hukuka aykırı olarak

AİHM ise çevre söz konusu olduğunda, kabaca tarihsel olarak şu hattı izlemiştir: Meseleyi ilk olarak barınma hakkı kapsamında, oradan özel hayat ve ailenin korunmasına ve nihayet yaşam hakkının korunması bağlamında çevrenin korunması.[44] 13 Haziran 1979 tarihli, *Marchx- Belçika'*ya karşı davasında AİHM, ilk kez çevre söz konusu olduğunda, "devletin pozitif yükümlülüğünden" söz etmiştir. Devlet, çevreyi koruma hususunda pasif kalamaz, makul ve uygun önlemler almalıdır. Devletin çevre söz konusu olduğunda "yapma" yükümü vardır. Devlet sadece örneğin kirliliği azaltacak tedbirler alamaz; aynı zamanda da risk taşıyan çevresel faaliyetler konusunda da, vatandaşı bilgilendirmek zorundadır.[45]

Çevrenin korunmasında AB mevzuatında ana esaslar şu şekilde özetlenebilir: İhtiyat ilkesi, önleyici müdahale, bozulan çevrenin rehabilite edilmesi ve son olarak kirleten öder ilkesi.[46]AİHM ise çevre suçlarıyla mücadelede temel olarak iki hususa vurgu yapar. İlki devletin, adil, şeffaf, hesap verebilir olması (yani kurumsal yönetim ilkelerine uygun davranması aslında bu husus da kavramların, -kalkınma gibi- yanlış kullanılmasına örnek verilebilir, yani kâr dürtüsüyle bu hususların örtüşebilirliği en azından tartışmalıdır) gerekir, ikinci olarak da çevre suçlarında cezai takibin zorunluluğu. Şunu çok sık vurgular AİHM, yaşam için tehlikeli olabilecek faaliyetlere ilişkin bağımsız ve tarafsız kamu davası açma mecburiyeti (Öneryıldız/Türkiye 30.11.2004 -Ümraniye çöplüğü Patlaması-).[47]

---

imalatı, işlenmesi, depolanması, kullanılması, nakli, ithalatı ya da ihracatı; (g) nesli korunan yabani hayvanlarla bitkilere ya da bunlara ait parçalara izinsiz olarak sahip olmak, elde etmek, zarar vermek veya öldürmek yahut da izinsiz ticaretini yapmak. Tümü için Bkz. Hecker, s. 148-150.

44 Esposito, s. 3.

45 Karar ve tespitler için bkz. Esposito, s. 2-5; AİHM, yaşam hakkı (AİHS m. 2), adil yargılanma hakkı, (AİHS m. 6) özel hayat ve ailenin korunması hakkı (AİHS m. 8), bilgi edinme hakkı (AİHS m. 10), kapsamında çevre ihlallerini ele almıştır. Örnekler için bkz. Sevük, 65-83.

46 Ramacci, s. 18.

47 Bkz. Esposito, s. 3.

III. ÇEVRE SUÇLARI SOYUT TEHLİKE SUÇU OLARAK DÜZENLEMELİDİR

Çevre suçları, mümkün olan her olasılıkta çağdaş düzenlemelere uygun bir şekilde, soyut tehlike suçu olarak düzenlemeli; somut tehlike, suçun nitelikli hali olarak kabul edilmelidir.[48] Çevre suçlarının soyut tehlike suçu olarak düzenlenmesi halinde, nedensellik bağına ilişkin çözümü zor bazı zorluklar da kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Ceza hukukunun, teknoloji kullanımı neticesinde risk gibi karmaşık meselelerde, bastırıcı işlevinden ziyade, önleyici işlevinin öne çıkması gerekir. Bazı durumlarda, belirli bir davranışın sadece ortaya konulmuş olması cezalandırmak bakımından yeterli kabul edilmelidir. İhlalin potansiyel mağdurlarının belirlenmesinin çoğu zaman imkânsız olduğu hallerde, zarar ortaya çıktıktan sonra cezalandırmanın, cezanın amaçları bakımından işlevi çok sınırlı kalacaktır.[49] Soyut tehlike suçu düzenlemeleri, bugün ceza siyaseti tercihlerinin ve dolaysıyla çağdaş anlamda cezanın amaçlarının gerçekleşmesi açısından bir tercih değil, çevrenin korunması söz konusu olduğunda bir zarurettir.[50]

Ayrıca, (en azından) bazı faaliyetler bakımından çevre politikasında yeni bir ilke olarak ihtiyat ilkesi yani çevre yönetiminde çevre ve sağlıkla ilgili bilinmeyen riskleri (tehdit veya tehlikeleri) meydana gelmeden öngörerek önleme ve azaltma çabası, ceza hukuku boyutunda da gündeme gelmeli; kural olarak bazı faaliyetlerin zararsız olduğu tespit edilene kadar zararlı olduğu kabul edilmelidir. Zira çevrenin korunması gibi bazı sahalarda ve birincil düzeyde yaşamsal öneme sahip ko-

---

48 Manna, s. 759; Özcan, s. 570; Alman ceza hukukunda karşı görüş için bkz. Ünver, s. 1023.

49 Siracusa, s. 47; "Örneğin, kamu sağlığına karşı işlenen suçlardan, "bozulmuş veya değiştirilmiş gıda veya ilaçların ticareti suçuyla (TCK m. 186) kanun koyucu hem kamu sağlığını hem de kamu güvenini, kişinin hayatını ve sağlığını tehlikeden korumayı amaçlamıştır. Davranışla netice arasında ihtimal katsayısı yükselirse, davranış neticeyi gerçekleştirmeye yakınlaşmıştır. Sadece bozuk bir ilacı elinde bulundurmayla, satma durumunda, kuşkusuz ihtimallik katsayısı ikinci örnekte artmıştır. Örnek için bkz. Siracusa, s. 50.

50 Siracusa, s. 51 vd.

nularda bazı önlemlerin geç alınmasının bahanesi olmamalıdır.[51] "Sıkı koşullara bağlanmış izne", "yasaklama tedbirine", uymama cezalandırılmalıdır. Ayrıca ihtiyat ilkesinde esas, ispat yükünün tersine çevrilmiş olmasıdır.[52] Çevre söz konusu olduğunda, ceza muhakemesi hukuku açısından "ters ispat yükü" en azından bazı durumlarda, örneğin genetiği değiştirilmiş organizmalar söz konusu olduğunda söz konusu olabilmelidir. Risk artıyorsa hukuki koruma artmalıdır. Ceza hukuku bu anlamda en geniş hukuki korumayı sağlar. Çağdaş toplumun modernizasyonu, risk toplumu, sosyal uygunluk, bilimin önceliği, sorumluluk etiği gibi içeriği belirsiz kavramlarla cezai sorumluluk sahası daraltılmamalıdır.[53] İhtiyat ilkesi, ceza hukuku boyutunda da ele alınabilmelidir.

Ceza hukuku boyutunda çevre kavramının neyi kapsadığının belirlenmesi gerekir. Ceza hukuku bakımından "çevre" kelimesinden ne anlaşılması gerektiği kesinliğe kavuşturulmalıdır. Acaba kanun koyucu sürekli olarak kullandığı halde, iradi bir tercih olarak mı ceza hukuku anlamında "çevre" nin ne olduğunu tanımlamamıştır.[54] Kanunilik ilkesi boyutunda karşılığının kesinleştirilmesi gerekir. Çevrenin iki karşılığı olabilir. Biri dar anlamda çevre, yani doğal çevredir. Geniş anlamda çevre ise sosyal, kültürel, fiziksel, biyolojik tüm ortamları içine alır.[55] Çevre suçlarında korunan hukuksal değer, hem ekosistemi, hem manzarayı hem de artistik ve kültürel değerler midir? Çevre; doğal, kültürel ve sosyolojik anlamlarıyla mı ceza hukukuna dâhil olmalıdır? Yani çevrenin konusu olabilmesi için, bir hak veya menfaatin kolektifin kullanımına özgülenmiş olma

---

51 Antonella Massaro, "Principio di Precauzione e Diritto Penale: Nihil Novi sub Sole?", Diritto Penale Contemporaneo (9 Maggio 2011), http://www.penalecontemporaneo.it/materia/-/-/-/578-principio_di_precauzione_e_diritto_penale__nihil_novi_sub_sole/ s. 2 vd. (erişim tarihi, 12.04.2014)

52 Bkz. Yılmaz, s. 192-194; Ayrıntı için bkz. Ahmet M. Gümüş, Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi, Bilge Yayınevi, Ankara 2012, s. 84.

53 Bkz.Siracusa, s. 1.

54 Aynı yönde bkz. Ramacci, s. 3.

55 Mauro Catenacci, La Tutela Penale dell'Ambiente.Contributo all'Analisi delle Norme Penali a Struttura Sanzionatoria, CEDAM, Padova 1996, s. 15.

yeter mi?[56] Yoksa çevre dar anlamda unsurlardan mı(toprak, hava, su) ibarettir?[57] Bu anlamda Çevre Kanunu (buradan itibaren ÇK) m. 2'de, çevre kavramının geniş yorumunun esas alındığı söylenebilir. Buna göre, çevre "*canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır.*" Ancak genel kabul çevrenin dar yorumunun ceza hukuku bakımından geçerli olduğu yönündedir. Nitekim TCK'nın da kültür, manzara, kent yaşamı ile ilgili ihlalleri, kapsam dışı bırakmıştır.

Diğer taraftan, çevrenin unsurlarının tek tek sayılması ve fail davranışlarının bunlarla ilişkilendirilmesi, kanunilik ilkesi bakımından bazı tereddütleri ortadan kaldırsa ve ceza sahasının aşırı genişlemesini engelleyerek belirlilik ilkesine hizmet etse de[58], bir anlamda soyut tehlike suçu, somutlaşmaktadır.[59]

Çevrenin kavramının geniş yorumunu savunanlara göre:

i- Sahipli ama daha ziyade sahipsiz hayvanların öldürülmesi ve bitkilerin korunması meselesi de çevre ceza hukukunun sahasına dâhil olmalı, en azından korunan yabani hayata ait olanın (avlanma dâhil olmak üzere) korunması, yönünde tedbirler alınmalıdır. Hatta karşılaştırmalı hukukta "korunan yabani hayat" ifadesinin, korunan türe, korunan tür ifadesinin de "türünün tek örneğine" dek indirilme riski nedeniyle itiraz edilmektedir. Eşitlik ilkesine (hayvanlar arası) aykırılık nedeniyle eleştirilmekte, aleyhe yoruma (*malem partem*) neden olacağı ifade edilmektedir.[60]

ii- Manzara ya da peyzaj korunması gereken bir çevre unsuru haline getirilmelidir. Yapılan devasa yapılar, sadece ilgili ol-

---

56 Catenacci, s. 16.

57 Toprak kavramı geniş yorumlanmalıdır; ekolojik fonksiyonları olmak kaydıyla dünyanın üst kabuğu buna dahildir. Bkz. Sevük, s. 298.

58 Serdar Talas, "Türk Ceza Kanunu'nda Çevrenin Kasten ve Taksirle Kirletilmesi Suçları", İÜHFM C. LXXI, Yıl 2013, S. 1, s. 1151.

59 Manna, s. 760-761.

60 Bkz. Manna, s. 762 vd.

dukları imar bölgesinden ve imar yasalarından mı ibarettir (ülkemizdeki örneklerde, manzaranın kapanması, kişiye, imar kirliliği suçunda, suçtan zarar gören sıfatı kazandırmaktadır).

iii- Çarpık kentleşmenin yol açtığı sorunlar; kentin ortak varlığını oluşturan yapı, meydan yol, doğal varlıkları olumsuz etkileyecek uygulamalar; kent sakinlerini ayrıştıran, göçe zorlayan uygulamalar kent suçu veya kente karşı suç başlığında çevre suçlarına dâhil edilmelidir.[61]

iv- Benzer bir şekilde özellikle kültürel kaynakların, da çevre ceza hukuku kapsamında ele alınması tartışılmalıdır. Nitekim ÇK'nın çevrenin korunması başlıklı 9. maddesinin d bendinde, amaç, "*doğal kaynakların ve bunlarla ilgili kültürel kaynakların gelecek kuşaklara ulaşması"*şeklinde ifade edilmektedir. Özellikle kirlilik meselesinde kültürel kaynakların korunması ayrıca önemlidir. Bu anlamda, örneğin Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 65. maddesine göre: "*Tescil edilen sit alanları ve korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile korunma alanlarının bu Kanuna göre tebliğ veya ilan edilmiş olmasına rağmen yıkılmasına, bozulmasına, tahribine, yok olmasına veya her ne suretle olursa olsun zarar görmesine kasten sebebiyet verenler ile koruma bölge kurullarından izin alınmaksızın inşaî ve fiziki müdahale yapanlar veya yaptıranlar, iki yıldan beş yıla kadar hapis ve beş bin güne kadar adli para cezasıyla cezalandırılır.*" Söz konusu madde kültür varlıklarını korumak bakımından yetersizdir. Kültürel kaynaklar da çevrenin bir unsuru haline gelmesi halinde, suç zarar suçu olarak değil, en azından somut tehlike suçu haline gelecektir. Böylece örneğin tarihi tiyatroda verilen bir konser, tarihi eserin yakınında yakılan ateş nedeniyle üzerine kirlenme riski gibi durumlarda cezalandırma mümkün olabilecektir.[62]

---

61 Ayrıntı için bkz. Ruşen Keleş, "Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Yıl 1994, Cilt 49, S. 3, s. 276 vd.

62 Tarihi eserlerin ceza kanunu boyutunda korunması hakkında bkz. İspan-

IV. TÜZEL KİŞİLERİN ÇEVRENİN KORUNMASI SÖZ KONUSU OLDUĞUNDA CEZAİ SORUMLULUĞU OLMALIDIR.

TCK m. 20'ye göre, ceza sorumluluğu şahsidir; kimse başkasının fiilinden dolayı sorumlu tutulamaz; tüzel kişi hakkında ceza yaptırımı uygulanamaz; ancak suç dolayısıyla güvenlik tedbirleri niteliğindeki yaptırımlar saklıdır. TCK m. 60'a göreyse, *bir kamu kurumunun verdiği izne dayalı olarak faaliyette bulunan özel hukuk tüzel kişisinin organ veya temsilcilerinin iştirakiyle ve bu iznin verdiği yetkinin kötüye kullanılması suretiyle tüzel kişi yararına işlenen kasıtlı suçlardan mahkûmiyet halinde, iznin iptaline karar verilir. Müsadere hükümleri, yararına işlenen suçlarda özel hukuk tüzel kişileri hakkında da uygulanır. S*adece kanunun açıkça belirttiği hallerde tüzel kişiye özgü güvenlik tedbirlerinin uygulanabilmesi söz konusu olur (TCK m. 60/son)

İznin iptali güvenlik tedbiri için; özel hukuk tüzel kişisine, kamu kurumunca verilmiş bir faaliyet izni bulunmalı, tüzel kişinin organ veya temsilcisinin iştirakiyle tüzel kişi yararına kasıtlı bir suç, kamu kurumunun verdiği iznin kötüye kullanılması suretiyle işlenmelidir. İznin iptali tedbirinin uygulanabilmesi için sadece tüzel kişiye hukuka aykırı yarar sağlanması yeterli değildir; verilen iznin de kötüye kullanılması gerekir (tedbirin uygulama sahası daralmıştır). İzne tabi olmayan bir faaliyet yürütenler bakımından iznin iptali güvenlik tedbiri de söz konusu olamaz.[63]

Faaliyetiyle çevreyi kirleten bir şirketin bu fiilinden dolayı yalnızca organlarını oluşturan gerçek kişileri ceza, tüzel kişileri ise sadece bazı durumlarda güvenlik tedbiri veya idari para cezası düzeyinde sorumlu tutmak doğru değildir.[64] Bu hal, çevrenin korunmasının en başından engellenmesinden başka bir şey de değildir. Bu durumdaki tüzel kişi, suç işlemekten vazgeçmez.

---

yol CK. m. 321-324.

63 Katoğlu, Çevre ve Ceza Hukuku, s. 97 vd.

64 Şen, s. 129.

Tüzel kişilerin cezai sorumluluğunun olamayacağı fikrini savunanlara göre, ortada gerçek bir varlık yok varsayım vardır, tüzel kişilerin kendisine ait iradesi yoktur. Organlarının iradesi vardır ve irade yeteneği olmayan bir varlığa ceza verilemez. Bu yaklaşıma göre tüzel kişilerin sadece statüsü ile sınırlı hak ehliyeti vardır. Tüzel kişi, haksız fiil işleyebilir fakat suç işleyemez. Medeni Kanun'da bahsedilen irade, tüzel kişi değil, onun adına organı tarafından açıklanmış iradedir.[65] Tüzel kişilerin cezai sorumluluğunun kabulünün, mensupları bakımından objektif sorumluluğa veya başkasının fiilinden sorumluluğa yol açacağı ve ceza sorumluluğunun kişiselliği prensibiyle örtüşmeyeceği; tüzel kişinin iradesinin kolektif iradeye dayandığı ve bu iradeye katılmamış olanların cezalandırılmasının cezaların kişiselliğine aykırılık oluşturacağı iddia edilmektedir. Söz konusu yaklaşıma göre, tüzel kişilerin hareket yetenekleri yoktur ve bu nedenle kusur isnat edilemez[66]. Tüzel kişi ancak kınanabilir. Tüzel kişinin cezalandırılmasıyla korkutma ve uslandırma gibi cezadan beklenen amaçlar da gerçekleşmez. Ceza davaları, uzun sürelidir. Ceza davasının uzun sürmesinin gerçek kişilerde oluşturabileceği tahribatlardan farklı olarak tüzel kişinin fail olarak yargılanması, olası cezadan çok daha ağır maddi kayıplara yol açabilir.[67]

Sermaye birikiminin gerçekleşmesi, işletmenin korkusuzca yatırım yapabilmesinin sağlanmasını, rekabet, piyasa ekonomisini esas alan ekonomik liberalizmin gereklerine uygun şekilde tüzel kişilerin cezai sorumluluğu kabul edilmemiştir.[68]Tüzel kişilerin cezai sorumluluğunun olup olmayacağı tamamen

---

65 İzzet Özgenç, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin Yayıncılık 8. baskı, Ankara 2013, s. 190.

66 Tüzel kişilerin hareket ve isnat yetenekleri olduğu görüşü için bkz. Klaus Tiedemann, (tercüme: Ayşe Nuhoğlu), "Avrupa Birliği Hukukunda Tüzel Kişiler Hakkında Uygulanan Yaptırımlar ve Ceza Hukukunun Avrupalılaştırılması", Tüzel Kişiler Hakkında Uygulanan Yaptırımlar (ed. Ayşe Nuhoğlu), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 34.

67 Bkz. Hakan Hakeri, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Adalet Yayınevi, 10. Baskı, Ankara 2011, s. 29; Mahmut Koca/İlhan Üzülmez, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin Yayıncılık, 6. Baskı, Ankara 2013, s. 105; Özgenç, s. 191 vd.

68 Yılmaz, s. 315-316.

ceza hukuku siyasetinin bir tercihidir. Tüzel kişilerin cezai sorumluluğu meselesinde, ceza hukuku bakımından teknik olarak hiçbir sorun yoktur.[69] Tüzel kişiler hakkında bünyesine uygun cezalar verilmeli ve ceza muhakemesi hukuku bağlamında uyarlamalar yapılmak yoluyla özel soruşturma usulleri belirlenmelidir.[70] Tüzel kişiler, ekonomik ve sosyal yaşam açısından bir gerçekliği temsil ederler ve organları vasıtasıyla hareket ederler[71] Çevre söz konusu olduğunda tüzel kişilerin cezai sorumluluğu olması gerektiği tespiti, teorik bir tartışmanın öncesinde, bir zarurete işaret etmektedir. [72] Diğer taraftan TCK m. 20 esas alınsa bile, tüzel kişinin cezai sorumluluğu olamayacağı, bir anayasa hükmü de değildir. Oldukça tartışmalı bir örnek olsa da Brezilya'da tüzel kişilerin cezai sorumluluğunun kanunda olmadığından bahisle, tüzel kişiye ceza verilemeyeceği savunanlara karşı, bu konuda alternatif bir güzergâh olduğu da söylenmektedir. Bu bağlamda, yerel mahkemelerin doğrudan federal anayasayı uygulayarak tüzel kişi aleyhine cezaya hükmettikleri kararlar bulunmaktadır.[73]

Tüzel kişi, kendisini oluşturan organı bir alet gibi kullanmak vasıtasıyla suç işliyorsa, cezalandırılması gerekir. Bugü-

---

69 Nitekim örneğin mülga Bankalar Kanunu, mülga Türk Parasını Değerini ve Kıymetini Koruma Kanunu'nda tüzel kişilerin cezai sorumluluğu düzenlenmişti. Yine Anayasa Mahkemesi, 1964, 1989 ve 1991 yıllarında vermiş olduğu kararlarda, Tüzel kişilerin cezai sorumluluğu olabileceğine hükmetmişti. Bkz. Tuğrul Katoğlu, "Ceza Hukukunda Suçun Mağduru Kavramının Sınırları" ,AÜHFD, 61 (2) 2012, s. 671.

70 Bkz, Tiedemann, s. 38.

71 Tiedemann, s. 34; Silvio Riondato, (tercüme: Vesile Sonay Evik)"İtalya'da İktisadi Veya İktisadi Olmayan Veya Kamusal Güç Kullanan Kamu Kurumunun Cezai Sorumluluğu" Tüzel Kişiler Hakkında Uygulanan Yaptırımlar (ed. Ayşe Nuhoğlu), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 67.

72 Ramacci, s. 44; Manna, s. 761.

73 13.03. 2001 tarihli örnek için bkz. De Freitas, s. 62; "1985li yıllardan itibaren Brezilya Yargısı, çevreye yönelik tehlikeli ve zararlı fiillerle hukuki mücadeleye ayrı bir önem vermiştir. Mahkemelerin, yaban ve orman hayatının korunması, su ve hava kirliliği, tüzel kişilerin ceza sorumluluğu gibi konularda verdiği kararlar "yargısal aktivizm" örnekleri olarak da değerlendirilmektedir." Bkz. Jarbas Soares Júnior, "The Action of the Public Prosecutor's Office on River Basins and the Experıence in Minas Gerais", Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 91 vd.

nün dünyasında tüzel kişilerin cezai sorumluluğunu kabul etmek, etkinlik alanlarının yaygınlığı da düşünüldüğünde -elbette bünyelerine uygun cezalar vermek yoluyla- bir zorunluluktur.[74] Tüzel kişinin mensubu açısından da mesele, mensuplara, kârın paylaştırılması, gibi cezanın da hisse oranında paylaştırılması sayesinde, kişisel pay düzeyinde sorumlu olması yoluyla çözülebilir (Nitekim suç mağduru olan kişi, tüzel kişiden tazminat talep edilebilmektedir). Tüzel kişinin cezai sorumluluğu söz konusu olmazsa, pek çok ortağı, pek çok müdürü olan, örneğin bir şirket açısından, bir müdürün cezalandırılması bir şey ifade etmeyeceği, keyfiyete yol açacağı gibi, suçun tekrarı noktasında, cezadan beklenen önleme/caydırıcılık işlevi de gerçekleşmeyecektir.[75]

Çevre suçlarının giderek artması ve bu konuda duyulan endişelerin çoğalması neticesinde 2008/99/CE sayılı Direktif, ceza hukuku vasıtasıyla çevrenin korunmasında tüzel kişilerin ceza sorumluluğunun üye devletlerce tanınması gerektiğini vurgular.[76] Direktife göre mevcut yaptırım sistemleri, birlik normları ve ulusal normlar, çevrenin korunması bakımından yeterli değillerdir".[77] Direktifin 5. maddesine göre cezalar, et-

---

74 1995 tarihli İspanyol CK örneğin imar suçlarında tüzel kişilerin cezai sorumluluğunu kabul etmiştir. Bkz.Luis Arroyo Zapetero (tercüme, Ali Kemal Yıldız) "İspanya'da Tüzel Kişilerin Cezai Sorumluluğu" Tüzel Kişiler Hakkında Uygulanan Yaptırımlar (ed. Ayşe Nuhoğlu), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 52; Daha önce tüzel kişilerin ceza sorumluluğunu kabul etmeyen İtalya'da, Örneğin 121/2011 tarihli yasayla tüzel kişilerin cezai sorumluluğu kabul edilmiştir. ABD, İngiltere gibi birçok ülkede de tüzel kişilerin cezai sorumluluğu kabul edilmektedir.

75 Aynı yönde Muharrem Özen, "Türk Ceza Kanunu Tasarısının Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğuna İlişkin Hükümlerine Bir Bakış", AÜHFD, 2003, Cilt 52, S.1, s. 70-71; Tüzel kişilerin cezai sorumluluğunda cezanın kefaret amacının gerçekleşebilirliği tartışılır olsa da, cezanın önleme amacı gerçekleşir. Bkz. Attilo Nisco, (tercüme: Ayşe Nuhoğlu), "İtalyan Sisteminde Tüzel Kişilerin Cezalandırılabilirliği", Tüzel Kişiler Hakkında Uygulanan Yaptırımlar (ed. Ayşe Nuhoğlu), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 99-103.

76 Ramacci, s. 22; Manna, s. 761.

77 Ozan Ercan Taşkın, "Avrupa Konseyi ve Parlementosu'nun 2008/99/EC No'lu Direktifi: Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığı ile Korunmasında İleri Bir Adım", 8. Ulusal Çevre Mühendisleri Kongresi -Çevre, Hukuk Siyaset-, Mattek Matbaası, Ankara 2009. s. 80.

kin-orantılı-caydırıcı olmalıdırlar.[78] Direktif, 6.ve 7. maddelerinde tüzel kişilerin cezai sorumluluğunun olması gerektiği ifade edilmiştir.[79]

V. SUÇUN PASİF SUJESİ, ÇEVRESEL ZARAR, DAVAYA KATILMA

Çevresel zarar, hem kötüleşme, bozulma gibi doğrudan çevrede meydana gelen kayıpları hem de bu durumun sonucunda bireysel hak ve menfaatte meydana gelen kayıpları ifade eder.[80] Çevresel zarar, daha ziyade özel hukuk alanına ait bir mesele gibi ele alınmıştır. Hâlbuki çevreye yönelik suç gerçekleştiğinde, zarar gören süjenin tespiti bazı sorunları içerisinde barındırmaktadır.[81]

2004/35 CE sayılı Direktif, çevresel zararı "orijinal hale göre bozulma" olarak tanımlarken, aynı zamanda tazmin için, kirletenin belirlenmiş, zararın ölçülebilir, somut olmasını ve nedensellik bağını arar. İtalyan 152/2006 tarihli ÇK ise çevresel zararı, doğrudan veya dolaylı bir şekilde doğal bir kaynakta anlamlı ve ölçülebilir azalma veya bozulma olarak tanımlamaktadır.[82]

Çevresel zararın, özellikle, yer, zaman, fail ve mağdurun belirlenmesinde bazı güçlüklerin olduğu açıktır. Çevresel zararın söz konusu olduğu hallerde idari yargı vasıtasıyla iptal veya tam yargı davaları özel hukuk vasıtasıyla da tazminat davaları açılabilir.[83]

---

78 Direktif 'de, çevre suçlarının somut tehlike suçu olarak tasniflenmesi eleştirilmiştir. Bkz. Manna, s. 762.

79 Ayrıntılı bilgi için bkz. Taşkın, s. 84-85.

80 Tanım için bkz. Nuri Erişgin, Çevre Kirletenin Hukuksal Sorumluluğunda İlliyet Bağı, İmaj Yayınevi, Ankara 2005, s. 47.

81 Ramacci, s. 55.

82 Bkz. Pasquale Fimiani, La Tutela Penale dell'Ambiente, Giuffre Editore, Seconda Edizione, Milano 2011, s. 1-2; Mario Valiante, Manuale di Diritto Penale dell'Ambiente, Giuffrè Editore, Milano 2009, s. 226.

83 Fimiani, s. 59.

Çevresel zararın tanımı konusunda bir uzlaşma da yoktur. Ancak çevresel zararın, birey, toplum ve kamu olmak üzere üç ayrı mağduru olduğu kabul edilir.[84]Çevre suçu söz konusu olduğunda, suçun mağduru olarak toplumun görülmesi ve doğrudan belirli bir kişiye işaret edilmemesi isabetlidir. Elbette işlenen suç nedeniyle doğrudan zarar görmüş bir kişi bulunabilir. Ancak mağduru belli bir kişi olmayan suç kavramlaştırması, somut olarak suçtan zarar görenin tespit edilemeyeceği anlamında da gelmemelidir. Mağduru belirli bir kişi olmayan suç denmek suretiyle çevreye karşı işlenen suçlarda yeni bir yol açıldığı da söylenebilir. O halde, çevreye karşı işlenen suçlarda herkes, -geniş anlamda- mağdurluk nedeniyle ceza muhakemesi hukuku anlamında söz konusu olan hakların hamili midir?

Çevre ceza davalarında farklı bir usul ve davaya katılma rejimi yoktur. Çevre ceza davaları da ceza muhakemesi hukukunun genel rejimine tabidir. Bu durumda ceza davasına katılma bakımından mağdurun belirlenmesi gerekir.[85] Ceza Muhakemesi Kanunu'nun davaya katılmaya ilişkin 237 vd. maddeleri, özellikle çevresel zarar nedeniyle, ortaya çıkan sosyal ve hukuki gerçekliğe uygun olarak yorumlanmalı; örneğin zehirli bir suyu içmemiş olan bir kişi bakımından dahi, -belirli koşulların varlığı aranması kaydıyla- bu suyu içebilirdi, o halde "potansiyel mağdurdur" tespiti yapılabilmelidir[86]. Öte yandan, herkesin Anayasal bir hak olarak sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı vardır dolayısıyla herkes ve hatta gelecek nesiller bir başka ifadeyle "tüm insanlık" bu suçun mağdurudur.[87] Dolayısıyla kolektif bir menfaate yönelik bir ihlal söz konusu olduğunda, herkesin mağdur olduğunu kabul etmek isabetlidir.

---

84 Valiante, s. 227; "TCK, kamusal bir değer olarak gördüğü çevrenin…" Bkz. Zeki Hafızoğulları/Muharrem Özen, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler Topluma Karşı Suçlar, US-A Yayıncılık, Ankara 2012, s. 53.

85 Katoğlu, Ceza Hukukunda Suçun Mağduru, s. 660.

86 Bkz. Júnior, s. 97-99.

87 Mehmet Emin Artuk, "Çevrenin Kasten Kirletilmesi Suçu", Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi ve Çevreye Karşı Suçlar Paneli, (Ed. Murat Balcı), Seçkin Yayıncılık Ankara 2012, s. 125; Özgenç, s. 210; Bkz. Sevük s. 297; Özcan, s. 568; Ünver, s. 1014.

Kolektife ait menfaatlerin zarar görmesi durumunda, kolektifi meydana getiren unsurların dava açabilmesinin tartışıldığı zeminlerde, aslında bir Roma hukuku müessesi olan ve herhangi bir kişinin dava açabilmesine olanak sağlayan halk davası (yurttaş davası veya yurttaş ithamı da denmekte) *"actio popularis" (azione populare)*, kamusal menfaatlerin korunmasında da olanak olarak değerlendirilmektedir.[88]

Kamusal mülkiyetin korunması söz konusu olduğunda da, özel ve kamusal hak ayrımının biçimselliğini esas alan hukuk sistemleri, örneğin bireye ait mülkün işgaliyle kamusal mülkün işgalini aynı esaslara göre değerlendirir (aslında değerlendiriyordu demek gerekir; TCK m.154 "hakkı olmayan yere tecavüz" suçunda 2009 değişikliğine kadar aynı zamanda kamuya ait taşınmaz malın üzerinde de suçun işlenebileceğini kabul ederken, değişiklikten sonra, sadece kişiye ait taşınmaz mal bu suçla korunmaktadır. Maddenin eski hali kamusal mülkiyetin korunmasına yönelik ender ceza hukuku örneklerindendi).[89] Kamusal mülkiyette esas alınan tasnife göreyse, kamusal mülkiyete konu olan mallar, devri mümkün olanlar ve devri mümkün olmayanlar bakımından ikiye ayırılırlar.[90] Aslında devri mümkün olanlar, nihayetinde alım satıma konu olabilecekken, kolektifin kullanımına özgülenmiş olanların devri mümkün değildir. O halde ayrım kolektifin kullanımına özgülenenler ve kolektifin kullanımına özgülenmiş olmayanlar şeklinde yapılmalıdır. Bu durumda da vatandaşın, kolektif kullanım hakkının gerçek sahibi olduğunu kabul etmek gerekir.[91]

---

88 Bu konuda ayrıntılı çalışma için bkz. Eşref Küçük, Roma Hukuku Davalar Sisteminde Actio Popularis, Adalet Yayınevi, Ankara 2013.

89 Değişiklik gerekçesi, cezanın amacına işaret eden TCK'nın birinci maddesiyle uyumsuzdur.

90 4070 Sayılı Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun'a göre söz konusu araziler belirli usul ve esaslara göre satılabilirken; Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunması mümkün değildir (Anayasa m. 169).

91 Bkz. Graziano Sanna, "L'azione Popolare Come Strumento di Tutela dei "Beni Pubblici": Alcune Riflessioni tra "Bene Pubblico" Ambiente nell'Ordinamento Giuridico İtaliano e Res Publicae nel Sistema Giuridico Romano", Diritto@Storia Rivista Internazionale di Scienze Giuridiche e Tradizione Roman, N. 5/2006, http://www.dirittoestoria.it/5/Tradizione-Romana/Sanna-Azione-popolare-tutela-beni-pubblici.htm#_ftn6,

İtalya'da yerel yönetimlerle ilgili 1990/142 sayılı Kanun, 6.ve 7. maddelerinde yer alan hakların korunması için *"halk davası"* açılabilir demektedir. Kanun'un 6. maddesi, kişiler veya dernekler, kolektif çıkarların korunması hususunda idareye dilekçe verebilirler şeklindeyken, Kanunun 7. maddesinde, her bir seçmenin belediyeyi ilgilendiren hususlarda, idari yargıya başvurabileceği hükme bağlanmıştır. 1999/265 sayılı Kanun, çevreyle ilgili bir husus *actio popularis*e dâhil olmuştur. Buna göre özel olarak çevrenin korunması söz konusu olduğunda, ulusal çevre örgütleri çevresel zarardan dolayı mahkemelerde tazmine yönelik dava açabilirler. Tazminat kararı çıkarsa, örgütün bir anlamda dava yoluyla ikame ettiği kuruma tazminat ödenirken, dava masrafları, davanın kazanılıp kaybedilme olasılıklarının her ikisi de örgütün hesabınadır.

Brezilya'da çevreyle ilgili davaların çok büyük bir bölümü, (% 90) çevrenin korunmasında esas enstrüman olarak da değerlendirilen "kamusal özel dava" (*public civil action*) adı altında dava masraflarında da muaf olarak sivil toplum örgütlerince takip edilmektedir.[92] Brezilya Ceza Muhakemesi Kanunu, çevreyle ilgili suçlar başlığı açarak hem yetki hem de davaya katılma halleri için, kolektif veya bireyüstü menfaatler (*supra individual interests*) söz konusu olduğunda, muhakemenin genel kurallara istisna getirmiştir.[93]

Gerek Roma hukukunda gerekse, yürürlükteki hukuk bakımından "actio popularis", oy hakkının, dolayısıyla katılma hakkının (vatandaş olma ölçütünün aranması, birçok güncel örnekte seçmen denmesi nedeniyle) kullanılması olarak değerlendirilir. Çevresel zararın giderilmesine yönelik talepler de

(erişim tarihi, 08.04.2014)

92 Júnior, s. 91; Silvia Capelli, "Environmental Public Civil Action: The Brazilian Experience, Analysis of Jurisprudence", Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 111.

93 José Antonio Peláez Bardales, "Environmental Law in Peru" Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 163-164.

özellikle çoğu zaman fiili durumlar yaratmak yoluyla,- örneğin İtalya'da 1970li yıllardan itibaren- kamu hukukunun içine dâhil edilmiştir. Bu halde çevreye yönelik bir kamusal zarar söz konusu olduğunda, başka bir ifadeyle kolektife ait olan çevre üzerinde bir zarar söz konusu olduğunda, devlet tüzel kişiliğinin temsil kurumu olarak düşünülmesi savunulur. Çevre, kolektifin kullanımına sunulmuşa, kolektifin dava hakkı da olmalıdır. Zira mülkiyete yönelik bir ayrıma göre de, devlete ait olan, şekli mülkiyet, kolektife ait olansa maddi mülkiyettir.[94]

Kanun koyucu, tarihsel örneklere de uygun bir çerçevede, "halk davası"nı, çevrenin hukuki yönden korunmasında bir vasıta haline getirmelidir. Bu haldeyse, kolektifi oluşturan her kişi için, çevre hakkına yönelmiş bir saldırı olduğunda, hukuka uygunluk nedenlerine ve genel olarak insan haklarını korumak için zora başvurmanın mümkün olup olamayacağının olanak/sorun alanı olarak tartışılması gerekir.

Dava boyutunda olmasa da, ÇK'nın, bilgi edinme ve başvuru hakkı başlığını taşıyan 30. maddesi bu anlamda olumlu bir örnektir. Maddeye göre, çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir. Herkes, Bilgi Edinme Kanunu kapsamında, çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahiptir. Ancak, açıklanması halinde üreme alanları, nadir türler gibi çevresel değerlere zarar verecek bilgilere ilişkin talepler de bu Kanun kapsamında reddedilebilir".

AİHM'e göreyse *"AİHS, öngördüğü hakların yorumlanmasıyla ilgili actio popularis getirilmesine cevaz vermediği gibi, kişilere, kendileri bundan doğrudan etkilenmemiş oldukları halde, salt Sözleşme'ye aykırı olabileceği için iç hukukun herhangi bir hükmünden şikâyetçi olmalarına da izin vermemektedir."*[95] Bununla birlikte

---

94 Sanna, …

95 Taner Akçam/Türkiye (başvuru t Başvuru no. 27520/07 KT 25 Ekim 2011), p. 66; Kararın tamamı için bkz. http://www.ihop.org.tr/ (erişim tarihi, 26.04.2014)

AİHM, potansiyel mağdur (ciddi ve telafisi, imkânsız zarar riski, ihlal tehlikesinin yakın olması hallerinde olduğu üzere) ve dolaylı mağdurun da mağdur haklarından yararlanabileceğini ifade eder.[96] Bununla birlikte AİHM, çevresel konularda da, başvurucu açısından hangi hakkın ihlal edildiğini, çevresel zararın boyutunu, aleyhine başvurulan devletin hangi hareketinin çevresel zarara yol açtığını ve bunun başvurucu üzerindeki etkisini araştırır. Bu anlamda AİHM çevre ihlalleriyle ilgili başvurularda *actio popularis* yolunu kabul etmez.[97]

Meselenin ceza hukuku boyutu iki ana olasılık etrafında şematize edilebilir:

Olasılık 1: Çevreye karşı işlenen suç neticesinde, aynı zamanda bireysel varlık veya menfaatin zarara uğraması hali[98]:

i- Bir kişi çevre suçu nedeniyle, bireysel varlığı veya menfaatine yönelik bir zararla karşılaşabilir. Bu durumda, ilk olarak fail, ÇK m. 28 uyarınca "Çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar." Zarar mevcut ve gelecekteki kayıpların tamamını içerir. O halde çevreye karşı suç nedeniyle zarara uğrayan, bu zarar, TCK kapsamında ayrı bir suça vücut vermiyorsa, zararını Borçlar Kanunu uyarınca tazmin edebilir. CMK m. 237 vd. uyarınca da, çevre suçuyla ilgili olarak, suçtan zarar gören sıfatıyla ceza davasına katılma talebinde bulunabilir.

ii- Çevreye karşı işlenen suç nedeniyle kişinin malvarlığında bir azalma olmuşsa örneğin gürültü nedeniyle bir kimsenin

---

96 Ayrıntılı karar örnekleri için bkz. Cahit Özkan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargılama Usulü, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Hukuku Yüksek Lisans Programı, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul 2005, s. 101 vd.

97 Gounaridis/Yunanistan davası 21.10.1998; Fadeyeva/Rusya davası 9.06.2005, kararlar için bkz. Andrea Saccucci, "Giurisprudenza della Corte Europea dei Diritti Umani in Materia di Protezione dell'Ambiente", http://www.unior.it/ s. 3. (erişim tarihi 25.04.2014)

98 Bu hale ilişkin sorunlar, geleneksel zarar kavramı kapsamındadır. Bkz. Erişgin, s. 47; Olasılıkların özel hukuk bakımından tasnifi için bkz. Erişgin, s. 47-51.

evinin camları kırılmış veya kirlilik nedeniyle hayvanı ölmüşse, ilk durumda TCK m. 183, ikinci örnekte ise TCK m. 181 ile mala zarar verme suçunu düzenleyen TCK 151. maddeler gerçek içtima ettirilmelidir. Kişinin her iki örnekte de BK uyarınca tazminat talep etme ve CMK uyarınca davaya mağdur sıfatıyla katılma hakkı vardır.[99]

iii- Çevre suçu kapsamında olan çevresel zarar, insan üzerinde doğrudan tesir yaratmışsa örneğin insanının ölümü ya da yaralanmasına yol açmışsa bu durumda ise çevreye karşı işlenen suçla birlikte, meydana gelen suç gerçek içtima ettirilir. Bu durumda da örneğin yaralanan kişinin BK uyarınca tazminat ve CMK davaya mağdur sıfatıyla katılma hakkı bulunmalıdır.

Olasılık 2: Herhangi bir kimsenin somut varlık veya menfaati ihlal edilmeksizin, sadece çevreye ait varlık veya menfaatlerin ihlal edilmesi hali (saf çevresel zarar veya çevreyle ilgili zarar):[100]

Bilindiği üzere suçun mağduru, suçla ihlal edilen ve cezayla korunan hukuki değer veya menfaatin hamili kimsedir. Bu kimse gerçek veya tüzel kişi ve hatta kişi toplulukları dahi olabilir. Bir suçun birden çok mağduru olabileceği gibi çevre suçlarında olduğu gibi mağduru belirli bir kimse de olmayabilir. Saf çevre zararlarında bireysel talep veya davaya katılma hakkı tanınmamaktadır. Zira ceza hukukunda davaya katılma kişi merkezlidir. Bununla birlikte TCK'nın zincirleme suçu düzenleyen 43. maddesinin 1. fıkrasının son cümlesi ve maddenin gerekçesi birlikte değerlendirildiğinde, çevreye karşı suçları mağduru belli bir kişi olmayan suç kavramlaştırması içinde değerlendirildiğini, başka bir ifadeyle herkesin bu suçun mağduru ve dolayısıyla davaya katılma hakkı olduğu da söylene-

---

99 Aynı yönde bkz. Özlem Yenerer Çakmut, Kişilerin Huzur ve Sükununu Bozma ve Gürültüye Neden Olma Suçları, Beta Basım, İstanbul 2014, s. 116.

100 Tanımlama için bkz. Erişgin, s. 54 vd.

bilir.[101] Bu olasılığı bertaraf etmek üzere, genel olarak mağduru belirli bir kişi olmayan suçlarda, mağdurun somut fiil işlendikten sonra (ex-post olarak) zarara uğradığı tespit edilenler esas alınarak belirlenmesi gerektiğini savunulur.[102]

Çevre suçlarında, davaya katılma hakkının herkese tanınmasının, pratik açıdan uygulanabilirliği noktasında zorluklar içerdiği açıktır. Hâkim anlayışa göre, çevreye karşı suçların mağduru toplumdur. Suçtan zarar görenler kişiler olabilir. Mağdurun toplum olduğu suçlarda yani varlık veya menfaatin hamilinin toplum olduğu kabul edilen suçlarda, bu suçların takibinin savcılık makamı aracılığıyla yapılması en pratik yol olarak gözüktüğü söylenmektedir.[103] Savcılar kamusal çıkarın takipçisi ve kamunun gözcüsü olarak, ceza davasını başlatıcısı/takipçisi olarak kalmalıdırlar. Bu anlamda da "halk davası"nın yürütücüsünün de savcılık olduğu savunulmaktadır. Mahkemelerin aksi halde sırf davaya katılma talebinin kabulü veya reddi boyutunda, önüne gelen iş yükünün altından kalkmaları da çok zordur. [104]

Karşılaştırmalı hukukta özellikle topluma karşı işlenen suçlarda davaya katılma hakkının toplumu oluşturan bireylere doğru genişletilmesi tartışılmakla birlikte, buna en yakın yol olarak örneğin İtalya'da çevre örgütlerinin (mülga 1986 tarih ve 349 sayılı Kanun uyarınca) çevre suçlarına müdahil olarak katılmaları kabul edilmişti.[105] İtalyan öğretisi, İtalyan CMK'nın 91. maddesinin, örgüt veya kurumların davaya katılma hakları bakımından meseleyi çözdüğü görüşündedir. Maddeye göre, suçun ihlal ettiği menfaatle ilgili olan kurum veya örgütler,

---

[101] Çevreye karşı suçlarda toplumda yaşayan herkes mağdur edilmektedir. Bkz. Özgenç s. 213.

[102] "Bu suçun işlenmesiyle ayrıca belirlenebilir bir kişi mağdur ediliyorsa bu halde de dar anlamda mağduriyet söz konusu olmaktadır." Bkz. Özgenç, s. 206; Bu hususa yönelik eleştiriler için ve mağdur kavramı hakkında bkz. Tuğrul Katoğlu, "Ceza Hukukunda Suçun Mağduru, s. 690.

[103] Mağdur toplum olarak kabul edilse de, katılma bakımından kime yönelik zararlı sonucun ortaya çıktığının kabulü gerekir. İtalyan Anayasa Mahkemesi'nin 1987 tarihli kararı için bkz. Ramacci, s. 55.

[104] Bkz. Júnior, s. 101.

[105] Ramacci, s. 55.

yargılaması süren fiilden önce yasal olarak kurulmuş olmaları şartıyla, gelir elde etme amacı gütmeksizin ve suçun ihlal etmiş olduğu menfaatleri korumak amacıyla, ceza yargılamasının her aşama ve devresinde suçun mağduruyla aynı haklara sahiptir.[106]

İKİNCİ BÖLÜM: TCK'da YER ALAN ÇEVREYE KARŞI SUÇLAR BAHSİNDE BAZI TESPİTLER

Çalışmanın bu kısmında TCK'da yer alan "çevreye karşı suçlar" suçun unsurları, suça etki eden nedenler gibi tipik suç analizi başlıklarında ele alınmayacaktır. Sadece ilgili suç başlıkları altında, bazı sorunlu saha tespitleri yapılacak ve önerilere yer verilecektir.

1. ÇEVRENİN KASTEN KİRLETİLMESİ SUÇU

Atık ve Artıklarla Çevrenin Kasten Kirletilmesi Suçu (TCK M. 181/1)

TCK'nın 181. maddesinin 1. fıkrasında yer alan suç bakımından da tüzel kişiler fail olabilmelidir. Bu anlamda TCK'nın 181. maddenin 2, 3 ve 4. fıkraları için geçerli olan tüzel kişilerin sorumluluğunun, "*ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten veren kişiyi*" cezalandıran birinci fıkra için de geçerli olması gerekir. Aksi halde çevrenin korunması gerçekleşemez. Nitekim bu suç daha ziyade işletmeler tarafından işlenir.[107]

TCK m. 181'in 1. fıkrasına göre, atık veya artıkların ilgili kanunla belirlenen teknik usullere aykırı biçimde toprağa, suya veya havaya verilmesi ile maddi unsur gerçekleşmekte-

---

[106] Bkz. Ramacci, s. 58.

[107] Aynı yönde bkz. Handan Yokuş Sevük, Çevre Hukuku Doğal Çevrenin Korunması, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s. 297; Yener Ünver, "Yeni Türk Ceza Kanununda Çevrenin Kirletilmesi Suçları", Güncel Hukuk Dergisi, Yıl 2005, S. 24, s. 53; Özcan, s. 584.

dir. Toprak, su ve hava geniş yorumlanmalıdır. Ekolojik işlevi olan her yer bu kapsamda değerlendirilmelidir. TCK'ya konu olan atık ve artıklar bakımından kanunda bir tasnif yoktur. Bu durum Kabahatler Kanunu (KK) m. 41 ile TCK m. 181 arasında içtima sorunlarına yol açabilir.[108] Zira KK'nın 41. maddesine göre, evsel nitelikte olan atık ve artıkları, yemek pişirme, servis, inşaat yerlerinden, kesilen hayvanlardan, kullanılamaz gelen eşyadan, kullanılamaz hale gelen motorlu kara, deniz nakil araçlarını atan/bırakan cezalandırılır. Bu fiiller belediye sınırları içerisinde gerçekleşirse, KK uygulanır (KK m. 41/9). Atık veya artık, eğer evsel/bireysel nitelikteyse ve çevreye kalıcı ve büyük oranda zarar vermiyorsa, atma bırakma fiilleri kabahat olarak adlandırılmalıdır. Atık veya artık KK m. 41'de sayılanlardan değilse ve daha çok sanayi ile ilgiliyse TCK'nın 181. maddesinin 1. fıkrası söz konusu olacağı savunulur.[109] Bununla birlikte kanunilik ilkesi ve taraftan içtima meselesi de,[110] KK'nın 15. maddesinin 3. fıkrasının açık hükmü kapsamında ele alınmalıdır. Bize göre her ne kadar KK m. 41/9, belediye sınırları içerisinde bu Kanun uygulanır demekteyse de yine aynı Kanun m. 15/3 gereği kirletme çevreye zarar verecek nitelikteyse ihlal belediye sınırları içindeyse de TCK m. 181 söz konusu olmalıdır.[111]

Suçun maddi unsuru, atık veya artığın ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı ve çevreye zarar verecek şekilde vermedir. Madde gerekçesine göre de, atık veya artıkla-

---

[108] KK ile TCK arasında çelişki ve çatışma olduğu iddiası için bkz. Firuz D. Yaşamış, "Çevre Ceza Hukuku'nda Son Gelişmeler: Yeni Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu" TBB Dergisi, Yıl 2005, S. 58, s. 146.

[109] Bkz. Sevük, s. 300-301.

[110] Aynı husus, ÇK m. 20/J'de yer alan "kanunda ve yönetmelikte öngörülen yasaklara veya standartlara aykırı olarak veya önlemleri almadan atıkları toprağa verenlere 24.000 Türk Lirası idarî para cezası verilir." hükmü için de geçerlidir.

[111] İçerik yönünden suç ile idari yaptırım ayrımında "tehlikelilik ölçütü kullanılır" İdari suçlar, kural olarak soyut tehlike suçudur. Bkz. Timur Demirbaş, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin Yayınevi, 5. baskı, Ankara 2007, s. 183; Aynı yönde bkz. Sacit Yılmaz, Çevre Hukuku Bağlamında Türk Ceza Kanunundaki Çevre Suçları, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s. 118.

rın ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere uygun olarak çevreye bırakılması halinde hukuka aykırı bir davranıştan ve dolayısıyla suçtan söz edilemez. Yani atık veya artık, teknik usule uygun olarak verilmişse bu durum hukuka uygunluk nedeni olarak kabul edilmelidir. Örneğin *Atıkların Düzenli Depolanması Yönetmeliği*'nde tarif edilen atıkların yakılması, yönetmeliğe aykırı olursa TCK 181. madde uygulaması söz konusu olacaktır. Suç, bir anlamda idare hukukuyla bağlantılı hale getirilmiştir. Mevzuat yerine "ilgili kanun" denmesi, kanunilik ilkesi bakımından isabetli[112] olmakla birlikte, ilgili kanun ifadesiyle de kanunilik ilkesinin gereğinin tam olarak yerine getirilmiş olduğunu söylemek de çok zordur; belirsiz genişlikte norm yaratılmıştır.[113] "İlgili kanunlar" idarenin düzenleyici işlemlerini de kapsayacak şekilde (KHK, tüzük, yönetmelik vb.) her türlü mevzuat şeklinde anlaşılacaksa -zira teknik usullerin kanunla düzenlenmesi de mümkün değil- kanunun emretmesi üzerine çıkan yönetmelikleri, "ilgili kanun" kapsamında ele almak gerekir.[114] Bu durumun da TCK m. 2'de düzenlenen idarenin düzenleyici işlemleriyle suç ve ceza konulamaz kuralına aykırılık oluşturduğu açıktır. Eğer teknik usulleri belirleyen bir kanun yoksa bu halde çevre suçlarının takibi de mümkün değildir. Nitekim gerekçede de, "çevreyi korumaya yönelik usuller belirlensin" denmektedir. Bu halde, Kanun koyucu önce suçu oluşturmuş sonra da suçun unsuruna ilişkin bir düzenleme yapmıştır. Suçun unsuru "teknik usullere uygunluk" kanun hazırlandığında yoksa suçta yok denilebilir.[115] Verme fiili bakımından, "teknik usullere aykırı olarak" ifadesi yerine "hukuka aykırı olarak" ifadesi tercih edilmiş olsaydı, özel hukuka aykırılık durumu oluşturmak yoluyla, hukuka uygun atık veya artığın çevreye verilebileceğini zımnen de olsa söylemiş olurdu.

---

[112] Bkz. Sevük, s. 302; Süheyla Alıca, "Türkiye'de Çevreye Karşı Suçlar", Uğur Alacakaptan'a Armağan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, C. 1, s. 63.

[113] Ünver, Çevrenin Kirletilmesi, s. 52.

[114] Bkz. Artuk, s. 122-123; Talas, s. 1153.

[115] Yaşamış, s. 140.

Bağlı hareketli suç yaratılarak hukuki koruma zayıflatılmıştır.[116]

II. Atık veya Artıkların Ülkeye İzinsiz Sokulması Suçu (TCK m. 181/2)

Çevrenin kasten kirletilmesi suçu bakımından evrensellik ilkesi esastır. (TCK m. 13/1-d). Bununla birlikte, atık veya artıkların ülkeye izinsiz olarak sokmanın yanı sıra ülkeden izinsiz olarak çıkarılması da suç olarak düzenlenmeliydi.[117] Korunan hukuki yarar, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkıdır. (Anayasa m. 56/1).[118] Sadece ulusal değil uluslararası toplum da korunmak istenmiştir.

Atık veya artığı izinsiz olarak ülkeye sokmuş olmak yeterlidir. Ayrıca atık veya artığın tehlikeli olup olmadığının ve miktarının araştırılmasına gerek yoktur.[119] Ancak bu hal, suçun kapsamını aşırı genişletir ve uygulama sorunlarına yol açar. Zira atığın türü, fıkrada belirtilmemiştir; evsel, tıbbi vb. her türlü atık veya artık bu kapsamda değerlendirilebilir.

Tehlikeli olsa bile atığın ülkeye izinli sokulması halinde, cezalandırılma söz konusu olmayacaktır. Ancak izin hukuka uygun olmalıdır. Aksini kabul etmek ve "izin kalkanı" oluşturmak doğru değildir. Yetkili makamın izninin bulunması da tek başına yetmez. Çevre suçlarının koruduğu hukuksal değer düşünüldüğünde, izin olsa da çevreyi kirletenin cezalandırılması gerekir, aksi, usulsüz izinlerin alınmasını teşvik eder. Bu anlamda idari bir yetki, ceza hukukunda koşulsuz tanınmamalı, kirletene de mutlak bir hak vermemelidir.[120] Kirleten izin

---

116 Ünver, Çevrenin Kirletilmesi, s. 52.

117 Aynı yönde bkz. Özcan, s. 584; Talas, s. 1154; Artuk, TCK m 13/1-d'nin izinsiz sokma bakımından yeterli korumayı sağlayacağı görüşündedir. Bkz. Artuk, s. 124.

118 Özgenç, s.206.

119 Özcan'a göre, mevcut düzenleme yerindedir: Nitelik ve nicelik olarak tehlikeli olmayan maddeler zamanla bu vasfı kazanabilir. Bkz. Özcan, s. 584.

120 Ünver, Çevrenin Kirletilmesi, s. 52; Sevük, s. 310.

nedeniyle fiili hataya düşmekte kusurluysa, TCK m. 30 gereği, çevrenin kasten kirletme suçu yerine taksirle çevrenin kirletilmesinden sorumlu olmalıdır.[121]

ÇK m. 20'ye göre, tehlikeli maddeyi ülkeye sokana idari para cezası verilir. ÇK m. 27'ye göreyse idari nitelikteki cezalar diğer kanunlardaki cezaların verilmesine engel olmaz. 20. maddenin uygulanmasında TCK ve diğer kanunlara ilişkin hükümler saklıdır (ÇK m. 20/son). Bu madde, aynen uygulanacak olursa, hem ÇK hem de TCK nedeniyle tehlikeli maddeyi ülkeye sokana ceza verilmesi gerekir. Bu durumun *non bis in idem* ilkesiyle çelişeceği açıktır. Ayrıca içtima halini düzenleyen KK m. 15/3 uyarınca, ÇK'da düzenlenen kabahatler bakımından da genel hükümler esas alınmalıdır. O halde, hem ÇK hem TCK söz konusu olduğunda, KK m. 15/3 gereği suçtan dolayı yaptırımın uygulanması gerekir. Sadece TCK'nın uygulanamadığı hallerde ÇK'nın uygulanması söz konusu olmalıdır.[122]

III. Suçun nitelikli halleri

TCK m. 181/3'e göre, "*atık veya artıkların toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi hâlinde verilecek ceza iki katı kadar artırılır*". Kalıcı özellik kavramından ne anlaşılması gerektiği açıklığa kavuşturulmalıdır. Kalıcılığın; su, hava, toprakta mı yoksa atık veya artıklar için mi aranacağı belirsizdir. Bu husus, suçun tehlike mi zarar suçu mu olduğunun belirlenmesi bakımından da önemlidir. Eğer, maddenin ilk fıkrasında ifade edilen "*zarar verici özellik*" ifadesi esas alınacak olursa, bu ifadenin yer almadığı ikinci fıkra bakımından söz konusu nitelikli halin uygulama sahası tartışmalı hale gelecektir. Fıkrada zarar verici özellik arandığına göre bu nitelikli hali somut tehlike suçu olarak kabul etmek gerekir.[123] Tespit bakımından bilirkişiye başvurulmalıdır.[124]

---

121 Katoğlu, Çevre ve Ceza Hukuku, s. 84.
122 Bkz. Artuk, s. 129-130; Aksi yönde bkz. Özcan, s. 585.
123 Aynı yönde Talas, s. 1153.
124 Artuk, s.126; Ünver, Çevrenin Kirletilmesi, s. 52; Özcan, s. 585.

TCK m. 181/4'de yer alan, insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalık ifadesi kanunilik ilkesi bakımından tereddüde yol açabilir. Tedavisi zor hastalık yerine, *"tedavisi imkânsız hastalık"* üreme yeteneğinin körelmesi ifadesinin yerine de *"işlevinin yitirilmesi"*, kavramlarının kullanılması isabetli olacaktır.[125] Ayrıca *"hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıklarla ilgili olarak işlenmesi"* ifadesi de ulusal ve uluslararası mevzuata uygun hale getirilmelidir.[126] TCK m. 181/4'de düzenlenen suç, zarar suçu değil somut tehlike suçudur.[127]

2. ÇEVRENİN TAKSİRLE KİRLETİLMESİ SUÇ

Bu suçun tüzel kişilerce işlenmesi mümkün değildir. TCK m. 60 gereği tüzel kişi hakkından güvenlik tedbirinin uygulanabilmesi için işlenen suçun kasten işlenebilen bir suç olması gerekir. Bu nedenle taksirle çevrenin kirletilmesi halinde, tüzel kişi hakkında güvenlik tedbiri uygulanamaz. Tüzel kişilerin cezai sorumluluğu kabul edilmiş olsaydı, dikkat ve özen yükümüne aykırı davranarak nitelik yönünden en ağır kirlenmelere yol açan işletmelerin cezalandırılabilmesi söz konusu olacaktı.

Maddenin gerekçesinde, çevrenin kasten kirletilmesi suçunun gerekçesinin, taksirle kirletilme bakımından da esas alınması gerektiği ifade edilmektedir. Maddede, atık veya artığın toprağa, suya veya havaya verilmesinden söz ettiği halde, çevrenin kasten kirletilmesi suçunda aranan "teknik usullere aykırılık" ifadesine yer verilmemiştir. Öyleyse çevreye verilen, atık veya artığın, çevreye zarar verebilecek şekilde olması cezalandırma bakımından yeterlidir.[128]

---

125 Aynı yönde bkz. Ünver, Çevrenin Kirletilmesi, s. 53.

126 Eleştiri ve öneriler için bkz. Alıca, s. 65.

127 Artuk s. 127; Katoğlu s. 142.

128 Murat Balcı, "Çevrenin Taksirle Kirletilmesi Suçu", Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi ve Çevreye Karşı Suçlar Paneli, (Ed. Murat Balcı), Seçkin Yayınevi Ankara 2012, s. 176-177; Sevük, s. 339; Zarar verici özellik aranması aynı zamanda taksirle kirletme suçunu, KK m. 41'de yer alan kirletmeden ayırır.

TCK'nın çevrenin kasten kirletilmesi suçuna ilişkin nitelikli halini düzenleyen 3. fıkrasında *"kalıcı özellik"*, suçun taksirli biçiminin nitelikli halinde ise *"kalıcı etki"* kavramı (TCK m. 182/2) tercih edilmiştir. Fark sadece ifade şekline ilişkin değildir.[129] TCK m. 181/3, kasten kirletmede atık veya artığın niteliğini esas almışken, kanun koyucu TCK m. 182/2'de atık veya artığın kalıcı özellik göstermesini yeterli görmemiş, ayrıca kalıcı etki de göstermesini de aramıştır. Kalıcı etkiden, zararın uzun süre devam edecek olması anlaşılmalıdır.[130]

3. GÜRÜLTÜYE NEDEN OLMA SUÇU

TCK m. 183'e göre gürültüye neden olma suçundan failin cezalandırılabilmesi için, gürültünün insan sağlığını tehlikeye düşürmesi bakımından elverişlilik aramaktadır. Bu husus maddenin gerekçesinde de ayrıca vurgulanmıştır. Elverişliliğin aranması, bu suçu gürültü kabahatinden ayırır.[131] "Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği" gürültü bakımından sınırları belirler. Gürültüye neden olma suçundan söz edilebilmesi için sınır değerlerin aşılmasının yanında insan sağlığını tehlikeye düşürmek bakımından elverişlilik aranacaktır.[132]

TCK m. 183'de, tüzel kişiler hakkında açık olarak güvenlik tedbirlerine hükmedilir denmediği için (daha çok onlar tarafından işlenmesine rağmen) bu suçun faili ancak gerçek kişilerdir. Tüzel kişiler bakımından ÇK m. 14, m. 20 ve KK m. 36 uygulaması söz konusu olabilir.[133]

TCK'nın 123. maddesinde kişilerin huzur ve sükununu bozma suçu düzenlenmiştir. Gürültü, belirli bir kişiye yönelme-

---

129 Aksi için bkz. Mustafa Özen, "Çevreye Karşı Suçlar", (TCK m. 181/182), Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2010, C, 18, S.1, s. 35.

130 Sevük, s. 341-342.

131 Çakmut, s. 108.

132 Handan Yokuş Sevük, "Gürültüye Neden Olma Suçu" (TCK m.183), Prof. Dr. Nur Centel'e Armağan, MÜHF-HAD, Özel Sayı, 2013, s. 374-375.

133 Sevük, "Gürültüye Neden Olma Suçu" s. 372; Çakmut, s. 97.

mişse, huzur ve sükunu bozmak özel kastıyla yapılmamışsa, insan sağlığına zarar verecek nitelik ve seviyedeyse TCK m. 123 değil, TCK m. 183 söz konusu olur. TCK m. 123, özel kast gerektirir, belirli bir kişiyi hedef alır.[134] Yargıtay da bu görüştedir.[135]

4. TCK m. 184. İMAR KİRLİLİĞİNE NEDEN OLMA SUÇU

Maddenin birinci fıkrasına göre, bina yapan veya yaptıran kişi, maddenin gerekçesine göre de binayı inşa eden yüklenici, taşeron, usta veya kalfa değil; inşaatın sahibi, bu suçtan dolayı fail olarak sorumlu tutulacaktır. Ancak usta ve kalfanın yapan kapsamında değerlendirilmesi doğru değildir.[136] Yine aynı şekilde, maddede sadece yapan veya yaptıranın fail olabileceğinden söz edildiği halde, gerekçeye göre kontrol ve denetim görevini yapan da fail olarak kabul edilmelidir.[137] TCK m. 184/1'de ifadesini bulan suç, özgü suçtur ve öyleyse sadece özgü suça iştirak biçimlerinin bu kişiler için geçerli olabileceğinin kabulü gerekir. TCK m. 184'de açık olarak tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbirlerine hükmedilir denmediği için (bu suçun da daha çok onlar tarafından işlenmesine rağmen) fail ancak gerçek kişiler olabilir.

Suçun maddi konusu, yapı ruhsatiyesi almadan veya ruhsata aykırı olarak yapılan veya yaptırılan binadır. Yapı teriminin kullanılmaması eleştiriye açıktır; bahçe, yüzme havuzu, iskele, gösteri çadırı, köprü, tünel vb. madde kapsamına giremeye-

---

134 Veli Özer Özbek/Nihat Kanbur/Koray Doğan/Pınar Bacaksız/İlker Tepe, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, Seçkin Yayınevi, 3. baskı, Ankara 2012, s. 442 vd; Çakmut, s. 68.

135 Bkz. Yenerer, s. 114.

136 Bu halde TCK m. 30 kapsamında hata hükümlerinin söz konusu olabileceği görüşü için bkz. Mine Arısoy, "5237 sayılı TCK'da İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu", Terazi Hukuk Dergisi, Eylül 2007, S. 13, s. 91.

137 Ali Kemal Yıldız, "İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu (TCK m 184)", Güncel Hukuk Dergisi, Ocak 2006, S. 25, s.60-61; Söz konusu kişilerin tamamının fail olduğu görüşü için bkz. Ahmet Gökçen, "İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu", Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi ve Çevreye Karşı Suçlar Paneli, (Ed. Murat Balcı), Seçkin Yayınevi Ankara 2012, s. 140.

cektir. Zira her bina yapıdır, ancak her yapı bina değildir.[138] Bir yapı imar kanununa aykırıysa yasal yapı değildir. Bu binanın resmi ya da özel olmasının önemi yoktur. Kaçak binayı kullanmak suç değildir. [139]

İmar Kanunu (İK) m. 21 kapsamında, imar yönetmeliklerinde belirtilen taşıyıcı unsuru etkilemeyen, tadilat ve tamiratlar ruhsata tabi değildir. Bunlar (derz, sıva, boya, oluk vb) dışındaki değişiklikler ruhsata tabidir ve bu tür değişikliklerin ruhsatsız olarak yapılması halinde imar kirliliğine neden olma suçundan söz edilir.[140]

Gerekçe, suçun alanını genişletmiştir, gerekçeye göre imar mevzuatında belirtilen usul ve esaslara aykırı inşa faaliyetinin suç olarak tanımlandığı ifade edilmektedir. Yorum aracı olan gerekçe ile suç alanının genişletilmesi mümkün değildir.

Maddenin uygulama alanı: Üçüncü fıkra hariç, bu madde hükümleri ancak belediye sınırları içinde veya özel imar rejimine tabi yerlerde uygulanır. (TCK m. 184/4) İK'nın 5. maddesine göre, mücavir alanlar belediyelerin kontrolü ve sorumluluğundadır. Bu halde bu suçun, belediyelerin mücavir alan kapsamındaki yerlerde işlenmesi de mümkün olabilmelidir.[141]Yüksek Mahkeme, 2011'e kadar isabetli olarak bu yönde kararlar vermekteyken, bu tarihten itibaren aksi yönde kararlar vermektedir.[142]

Özel imar rejiminin nereleri kapsadığı belli değildir, gerekçede de bu sorunun cevabı örnek düzeyindedir. Bu durumun kanunilik ilkesi bakımından sorunlu olduğu açıktır.

---

138 Özcan Özbey, "İmar Kirliliğine Neden Olma Suçunda İçtima Uygulaması", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Nisan 2013; S. 13, s. 136

139 S. Yılmaz, s. 176.

140 Gökçen, s. 140.

141 Hasan Tahsin Gökcan/Mustafa Artuç/Osman Yaşar, Yorumlu Uygulamalı Türk Ceza Kanunu, Adalet Yayınevi, Ankara 2010, C. 4, s. 5077; Arısoy, s. 94; Aksi Görüş için bkz. Necati Meran, 5237 sayılı TCK'da İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu, Adalet Basım Yayım, Ankara 2013, s. 19.

142 Karar örnekleri için bkz. Meran, s. 20 vd.

Bir görüşe göre, yapı, bina vasfını kazanmadan durdurulmuşsa teşebbüs söz konusu olur ve ancak bina vasfı kazanılmışsa yapıdan söz etmek gerekir. Bu anlamda suçun tamamlanması için binanın yapılmış olmalıdır[143] Ancak kanun yapmak veya yaptırmayı yeterli görmektedir. Bu halde de bina vasfı kazanmaksızın engellenen yapılar bakımından da suçun tamamlanmış olduğunu kabul etmek gerekir.[144] İnşaatın gelmiş olduğu aşama, temel cezanın tayininde esas alınabilir. Bu durumdaysa sorun ortaya konulan eserin, yapı mı yoksa bina mı olduğu tespitine yönelik olacaktır.

Yapı Ruhsatiyesi Olmadan Başlatılan İnşaatlar Dolayısıyla Kurulan Şantiyelere Elektrik, Su Veya Telefon Bağlantısı Yapılmasına İzin Verilmesi

Şantiyenin ne olduğu, TCK'da veya İK'da tanımlanmamıştır. Kanun, sayılanlar dışında örneğin doğalgaz, kanalizasyon faaliyetleri gibi alt yapı hizmetlerin verilmesine izin verenleri cezalandırmadığı gibi; fiilen söz konusu bağlantıları yapanları da fıkra kapsamına dâhil etmemiştir.[145] Bu anlamda özgü suçtur. Örneğin elektrik tesisatını döşeyenin cezai sorumluluğu bu kapsamda değerlendirilmelidir. Aksini savunanların olmasına karşın, bağlantının yapılmış olması yeterlidir, ayrıca örneğin suyun kullanılmış olması şart değildir.[146] Ruhsatsız inşaata elektrik, su bağlantısı yapılması suçu oluştururken, kullanma izni alınmamış binaya aynı şeyin yapılması halinde, (tasarıda yer almasına karşın) bu husus TCK'nın 184. maddesinde sayılmadığından suç oluşmaz.

Yapı Kullanma İzni Alınmamış Binalarda Herhangi Bir Sınai Faaliyetin İcrası

Maddede ticari faaliyetin sayılmamış olması anlaşılamamaktadır. Örneğin sanayiden sayılan işler arasında, müzik ale-

143 Bkz. Meran, s. 93.
144 Aynı yönde bkz. Arısoy, s. 99.
145 Gökçen, s. 141; Yıldız, s. 61; Meran, s. 38.
146 Gökçen, s. 141.

ti yapma, madencilik, örme sayılabilirken, ticaretten sayılanlar arasında, kuaför, eğlence ve hatta teleferik işletme sayılmaktadır.[147] Fıkra kapsamında ticari faaliyet eklenmelidir. Yapı kullanma izni alınmamış yapılar için düzenleme getirilmiş olmasına karşın, maddede yapı kullanma izni alınmış yapıların, kullanma amacı dışında kullanılması konusunda bir açıklık bulunmamaktadır. Yapının kullanma amacı dışında da kullanılması bu fıkra kapsamında değerlendirilmeliydi.

TCK 184. maddesinin 5. fıkrasında suça ilişkin etkin pişmanlık halini düzenlemiştir.[148] Buna göre kişi, yapıyı hem imar planına hem de inşaat ruhsatına uygun hale getirmek şartıyla etkin pişmanlıktan yararlanır. Bu durumdaysa, "*mahkûm olunan ceza bütün sonuçlarıyla ortadan kalkar.* Cezanın tüm sonuçlarıyla ortadan kalkmasının, bir çeşit affa işaret ettiği de söylenebilir.[149]

III. SONUÇ

Çevre bugünün dünyasında, sadece ve müstakilen bireyin kendi faaliyetlerini sürdürdüğü alan değildir. Tüm insanlığın ortak meselesidir. Çevre ceza hukukunun birinci amacı suçun işlenmesinin önlenmesi olmalıdır. Daha sonra bastırma veya zararlı sonucu azaltma amaçları gelebilir. Çevre artarak ve etkin bir şekilde korunmalıdır. Bu açık bir ihtiyaçtır. Çevre suçları, "çevre sorunu" (*questione ambientale)*[150], başlığında tartışılmaktaktadır. Doğanın varlığını sürdürmesi temel bir meseleyse, bununla ceza hukuku ilgilenmelidir. Çağdaş ceza hukuku, kolektif varlıkların korunması bakımından cezai müeyyideye başvurur ve hatta başvurmalıdır. Bu anlamda ceza hukukunun çevre korunmasında son çare olduğu değerlendirilmesi terk edilmelidir. Çevre söz konusu olduğunda, ceza hu-

147 S. Yılmaz, s.194-196.

148 Hafızoğulları/Özen, söz konusu düzenlemenin "suç sonrası pişmanlık" olduğu görüşündedir. Bkz. Hafızoğulları/Özen, s. 73.

149 Katoğlu, Çevre ve Ceza Hukuku, s. 96.

150 Stilo, …

kuku etkin bir şekilde kullanılmadan gerçek bir bastırma söz konusu olamaz. Temel sorun, ihtiyaçla, çevrenin korunması arasındaki dengenin nasıl kurulacağına yöneliktir. Bu anlamda, genel ve kamusal menfaat, gelecek kuşaklar bağlamlarında korunan hukuki değere vurgu artırılmalıdır.

Çevre suçları, -mümkün olduğunca- tek bir metinde toplanmalıdır. Bu anlamda çevre ceza kanunu düzenlenmesi değerlendirilmelidir. Çevre ceza kanununda cezanın amacı, çevreye yönelik zararların mümkün olduğunca giderilmesi, mümkün olmaması halinde çevrenin restorasyonu, suçlunun toplumsallaştırılması ve nihayetinde cezalandırılması şeklinde sıralanmalıdır.

Çevre suçlarında suçu bildirmeme suçu (TCK m. 279) sadece adli kolluk bakımından değil tüm kamu personeli için nitelikli hale getirilmelidir. Nitekim çevre ceza davalarında, soruşturmayı harekete geçiren neden, ihbar veya suçun işlendiğinden haberdar olmaktan ziyade, idarenin inisiyatifine bırakılmış gibidir. Re'sen takip edilen suçlardan olmasına karşın, çevre suçlarında Cumhuriyet Savcılıkları çoklukla kendiliğinden harekete geçmez. Bu durumsa, toplumda, birkaç görünür örnek dışında, çevre suçları cezasız kalır düşüncesinin oluşmasına neden olur. Öyleyse bir bütün olarak muhakeme mekanizmasının da, çevre söz konusu olduğunda idarenin kronik hale gelmiş sorunlarına benzer bir yapı almaması hususunda tedbirler alınmalıdır.[151] Hâkim ve savcılar, hem çevre suçları bakımından farkındalıklarının artması hem de oldukça karmaşık olan çevre suçlarıyla ilgili bilgilenmenin sağlanması için meslek içi eğitim süreçlerine dâhil edilmelidirler.

---

[151] Antonio Gustavo Gomez, "The Environmental Criminal Lawsuit", Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 167-171. Çevre söz konusu olduğunda görevli kişinin durumunun ceza sorumluluğu açısından incelenmesi hususunda bkz. Heiner PRASSE (çeviri, Yener Ünver), "Almanya'da Çevre Alanında Görevli Olan Kimselerin Cezalandırılması-Çevrenin Korunmasının Aracı Olarak Ceza Hukuku", İHFMC:LV- Yıl 1997, S.3, s. 407 vd.

Ceza hukukunda, bir yaptırım veya güvenlik tedbiri olarak teşhir,- bedeli suç işleyene ait olmak üzere bir anlamda mecburi özür mektubu- özellikle topluma kaşı işlenen suçlarda değerlendirilmelidir. 765 sayılı Kanunun 43. maddesinde söz konusu olan idam ve müebbet hapis cezası için söz konusu olan "hükmün ilanı" en azından hâkimin takdirine bağlı olarak da olsa çevreye karşı işlenen suçlarda söz konusu olabilmelidir. Bu anlamda örneğin en çok satan 3 gazete, en çok izlenen 3 televizyon kanalına ilan verilebilir.

Ceza hukuku çevrenin korunmasında, hemen herkesin fail haline gelebileceği örneklerden ziyade (gündelik fail de denilmekte[152]) ağır çevre ihlalleriyle esas olarak ilgilenmelidir. Çevre suçlarıyla etkin mücadelenin gerçekleşmesinde gerçek kişilerin yanında tüzel kişilerin cezai sorumluluğunun kabul edilmesi bir zarurettir.

Somut tehlike, çevre suçlarında fail lehine bir durum meydana getirmektedir; çevre suçları soyut tehlike suçu olarak düzenlenmelidir.

Para cezaları çevrenin korunması bakımından yeterli etkiye sahip değillerdir.Çevre suçlarında cezaların üst sınırları artırılmalıdır. Pek çok durumda cezalar, önödeme, erteleme, hükmün açıklanmasının geri bırakılması sınırları içerisinde kalmaktadır. Örneğin, imar kirliğine neden olma suçunda mahkemeler çok yaygın bir şekilde "hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı" vermektedirler. Suçun mağdurunun toplum olduğu kabul edilen bu suçta, cezalandırma, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararlarıyla imkânsız hale gelmektedir.

Geçmişe ilişkin suç kavramı gibi, çevre suçlarında da "geleceğe ilişkin suç" veya "geleceği de kapsayan suç" kavramı tartışılmalıdır. Bu husus, Brezilya örneğinde olduğu üzere (Brezilya Anayasası 225. madde) mevcut ve gelecek kuşaklara dair suç tespitiyle Anayasal hüküm haline gelmelidir.[153]

---

[152] Bkz. Yılmaz, s. 315.

[153] Bkz. De Freitas, s. 59-60.

Çevre suçlarında çevre örgütlerine ceza davasına katılma hakkı yasal olarak tanınmalıdır.

Çevre suçlarıyla ceza hukuku vasıtasıyla mücadelede, uluslararası işbirliği gerek hukuki gerekse fiili düzeyde sağlanmalı ve basitleşmelidir. Bu konuda Latin Amerika ülkelerinde zengin örnekler bulunmaktadır. Örneğin Yunanistan ile Türkiye sınırının bir kısmını oluşturan Meriç nehrinde kirlenme söz konusu olduğunda, ceza muhakemesi hukukunun yetki, istinabe vb. kurallarında bazı düzenlemeler yapılmak yoluyla suçun takibi kolaylaştırılmalıdır.

Çevre suçlarında cezadan asıl beklenen önleme amacının gerçekleşmesidir, suç öncesi hale döndürme, çevre suçlarında pek kolay değildir. Bu konuda ihtiyat ilkesi dâhil olmak üzere her çare ceza hukukunda da dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Alıca, Süheyla. "*Türkiye'de Çevreye Karşı Suçlar*", Uğur Alacakaptan'a Armağan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, C. 1, s. 59-88.

Arısoy, Mine. "*5237 sayılı TCK'da İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu*", Terazi Hukuk Dergisi, Eylül 2007, S. 13, s. 87-105.

Artuk, Mehmet Emin. "Çevrenin Kasten Kirletilmesi Suçu", Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi ve Çevreye Karşı Suçlar Paneli, (Ed. Murat Balcı), Seçkin Yayıncılık Ankara 2012, s. 117-131.

Balcı, Murat. "*Çevrenin Taksirle Kirletilmesi Suçu*", Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi ve Çevreye Karşı Suçlar Paneli, (Ed. Murat Balcı), Seçkin Yayınevi Ankara 2012, s. 145-185.

Bardales, José Antonio Peláez. "*Environmental Law in Peru*" Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 161-166.

Bayraktar, Köksal. "*Çevrenin Korunması ve Türk Hukuku*", Seha L. Meray'a Armağan, C. 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 465, s. 68-78.

Capelli, Silvia. "*Environmental Public Civil Action: The Brazilian Experience, Analysis of Jurisprudence*", Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 111-127.

Catenacci, Mauro. *La Tutela Penale dell'Ambiente.Contributo all'Analisi delle Norme Penali a Struttura Sanzionatoria,* CEDAM, Padova 1996.

Costa, Mario Gustavo. "*Environment, Offense, And Penal Process*", in Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003 s. 171-180.

Çakmut, Özlem Yenerer. *Kişilerin Huzur ve Sükununu Bozma ve Gürültüye Neden Olma Suçları,* Beta Basım, İstanbul 2014.

De Freitas, Vladimir Passos. "*The Importance of Environmental Judicial Decisions. the Brazilian Experience*", Symposium of Judges andProsecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 59-64.

Della Seta, Roberto. *La Difesa dell'Ambiente in Italia: Storia e Cultura del Movimento Ecologista,* Franco Angeli, Milano 2000.

Demirbaş, Timur. *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayınevi, 5. baskı, Ankara 2007.

Demuro, Giampaolo. "*Ultima Ratio: Alla Ricerca di Limiti all'Espansione del Diritto Penale*" Diritto @ storia. 2013, Nuova serie (11). ISSN 1825-0300. ((http://eprints.uniss.it/9785/1/Demuro_G_Ultima_ratio_alla_ricerca.pdf)

Di Landro, Andrea. "*Bonifiche: Il Labirinto della Legislazione Ambientale Dove le Responsabilita' Penali "Si Perdono*" Diritto Penale Contemporaneo, http://www.penalecontemporaneo.it/

Di Paola, María Eugenia. "*Role of Judges and Prosecutors in Latin America on Environmental Compliance and Enforcement*", Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 19-22.

Erişgin, Nuri. Çevre Kirletenin Hukuksal Sorumluluğunda İlliyet Bağı, İmaj Yayınevi, Ankara 2005.

Esposito, Vitaliano. "*Danno Ambientale e Diritti Umani*", Diritto Penale Contemporaneo, Novembre 2014, http://www.penalecontemporaneo.it

Fimiani, Pasquale. *La Tutela Penale dell'Ambiente,* Giuffre Editore, Seconda Edizione, Milano

Gomez, Antonio Gustavo. "*The Environmental Criminal Lawsuit*", Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 167-171.

_____. "*Una Corte Penale Ad Hoc per i Crimini Ambientali"(*Articolo di Geraldina Colotti), Il Manifesto, 10.12.09, s. 2.

Gökcan, Hasan Tahsin/Artuç, Mustafa/Yaşar, Osman. *Yorumlu Uygulamalı Türk Ceza Kanunu,* C. 4. Adalet Yayınevi, Ankara 2010.

Gökçen, Ahmet. "*İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu",* Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi ve Çevreye Karşı Suçlar Paneli, (Ed. Murat Balcı), Seçkin Yayınevi Ankara 2012, s. 133-144.

Grassi, Stefano. *Problemi di Diritto Costituzionale dell'Ambiente*, Giuffre Editore, Milano 2012.

Gümüş, Ahmet M. Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi, Bilge Yayınevi, Ankara 2012.

Hafızoğulları Zeki/Özen, Muharrem. *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler Topluma Karşı Suçlar*, US-A Yayıncılık, Ankara 2012.

Hakeri, Hakan. *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Adalet Yayınevi, 10. Baskı, Ankara 2011.

Hecker, Bernd. "*Avrupa Birliğinde Çevre Ceza Yasasının Asgari Standartlarının Belirlenmesi*" www.jura.uniwuerzburg.de/fileadmin/02150100/IWAS/Materialien/Dtt_Hecker.pdf

Júnior, Jarbas Soares. "*The Action of the Public Prosecutor's Office on River Basins and the Experıence in Minas Gerais*", Symposium of Judges and Prosecutors of Latin America Environmental Compliance and Enforcement, (ed. María Eugenia Di Paola), Fundación Ambiente y Recursos Naturales, Buones Aires 2003, s. 91-95.

Katoğlu Tuğrul. "*Ceza Hukukunda Suçun Mağduru Kavramının Sınırları*" ,AÜHFD, 61 (2) 2012, s. 657-693.

_____."*Çevre ve Ceza Hukuku Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar*" Çevre Hukuku Sempozyumu 2006, (Ed. Emel Badur) Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara 2006, s. 77-104.

_____."*Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar*" Mülkiye Dergisi, Cilt XXIX, S.246, s.133-157.

Keleş, Ruşen. "*Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler",* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Yıl 1994, Cilt 49, S. 3, s. 275-285.

Koca, Mahmut/Üzülmez, İlhan. *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayıncılık, 6. Baskı, Ankara 2013.

Küçük, Eşref. *Roma Hukuku Davalar Sisteminde Actio Popularis*, Adalet Yayınevi, Ankara 2013.

Manna, Adelmo. "*La "Nuova" Legislazione Penale in Tema di Tutela dell'Ambiente tra Illegittimità Comunitaria ed Illegittimità Costituzionale*", Archivio Penale, n. 3, 2011, s. 759-772.

Massaro, Antonella. "*Principio di Precauzione e Diritto Penale: Nihil Novi*

sub Sole?", Diritto Penale Contemporaneo http://www.penalecontemporaneo.it

Maugeri, Anna Maria. *La tutela dei Beni Culturali nel Diritto Internazionale Penale*, Giuffre Editore, Milano 2008.

Meran, Necati. *5237 sayılı TCK'da İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu*, Adalet Basım Yayım, Ankara 2013.

Nisco, Attilo. (tercüme: Ayşe Nuhoğlu), "*İtalyan Sisteminde Tüzel Kişilerin Cezalandırılabilirliği",* Tüzel Kişiler Hakkında Uygulanan Yaptırımlar (ed. Ayşe Nuhoğlu), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 97-114.

Özbek, Veli Özer/Kanbur, Nihat/ Doğan, Koray/Bacaksız, Pınar/Tepe, İlker. *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Seçkin Yayınevi, 3. baskı, Ankara 2012.

Özbey,"Özcan. İmar Kirliliğine Neden Olma Suçunda İçtima Uygulaması", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Nisan 2013; S. 13, s. 321-350.

Özcan, Onur. "*Türk Hukukunda Çevre Suçları",* Uğur Alacakaptan'a Armağan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, C. 1, s. 565-598.

Özen, Muharrem. "*Türk Ceza Kanunu Tasarısının Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğuna İlişkin Hükümlerine Bir Bakış",* AÜHFD, 2003, Cilt 52, S.1, s. 63-88.

Özen, Mustafa. "*Çevreye Karşı Suçlar",* (TCK m. 181/182), Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2010, C, 18, S.1, s. 9- 43.

Özgenç, İzzet. *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayıncılık, 8. baskı, Ankara 2013.

Özkan, Cahit. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargılama Usulü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Hukuku Yüksek Lisans Programı, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul 2005.

Poggio, Pier Paolo. *La Crisi Ecologica: Origini, Rimozioni, Significati,* Jaca Book SpA, Milano 2003.

Prasse, Heiner. (çeviri: Yener Ünver), "*Almanya'da Çevre Alanında Görevli Olan Kimselerin Cezalandırılması-Çevrenin Korunmasının Aracı Olarak Ceza Hukuku",* İHFMC:LV- Yıl 1997, S.3, s. 407-417.

Quarta, Cosimo. *Una Nuova Etica per l'Ambiente,* Edizione Dedola, Bari 2006.

Ramacci, Luca. *Diritto Penale dell'Ambiente*, Wolters Kluwer Italia, Padova 2009.

Riondato, Silvio. (tercüme: Vesile Sonay Evik), "İtalya'da İktisadi Veya İktisadi Olmayan Veya Kamusal Güç Kullanan Kamu Kurumunun Cezai Sorumluluğu" Tüzel Kişiler Hakkında Uygulanan Yaptırımlar (ed. Ayşe Nuhoğlu), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 67-76.

Saccucci, Andrea. "*Giurisprudenza della Corte Europea dei Diritti Umani in Materia di Protezione dell'Ambiente*", http://www.unior.it/

Sanna, Graziano. "*L'azione Popolare Come Strumento di Tutela dei "Beni Pubblici": Alcune Riflessioni tra "Bene Pubblico" Ambiente nell'Ordinamento Giuridico İtaliano e Res Publicae nel Sistema Giuridico Romano*", Diritto@Storia Rivista Internazionale di Scienze Giuridiche e Tradizione Roman, N. 5/2006, http://www.dirittoestoria.it/5

Sevük, Handan Yokuş. Çevre Hukuku Doğal Çevrenin Korunması, Adalet Yayınevi, Ankara 2013.

_____. "*Gürültüye Neden Olma Suçu*" (TCK m.183), Prof. Dr. Nur Centel'e Armağan, MÜHF-HAD, Özel Sayı, 2013 s. 363-379.

Siracusa, Licia. *La Tutela Penale dell'Ambiente: Bene Giuridico e Tecniche di Incriminazione,* Giuffrè Editore, Milano 2009.

Sojka, Klaus. (çeviri: Ayla Saruhan) "*Çevre Hukuku ve Çevre Koruması*", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 10. Yıl Armağanı, İstanbul 1993, s. 449-463

Stilo, Leo. "*Tutela Penale dell'Ambiente: una Breve Introduzione ad un Problema Irrisolto*", http://www.ambientediritto.it

Şen, Ersan. Çevre Ceza Hukuku, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul 1994.

Talas, Serdar. "*Türk Ceza Kanunu'nda Çevrenin Kasten ve Taksirle Kirletilmesi Suçları*", İÜHFM C. LXXI, Yıl 2013, S. 1, s. 1147-1158.

Taşkın, Ozan Ercan. "*Avrupa Konseyi ve Parlementosu'nun 2008/99/EC No'lu Direktifi: Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığı ile Korunmasında İleri Bir Adım*", 8. Ulusal Çevre Mühendisleri Kongresi,-Çevre Hukuk Siyaset-, Mattek Matbaası, Ankara 2009. s. 79-87.

Tiedemann, Klaus. (tercüme: Ayşe Nuhoğlu), "*Avrupa Birliği Hukukunda Tüzel Kişiler Hakkında Uygulanan Yaptırımlar ve Ceza Hukukunun Avrupalılaştırılması*", Tüzel Kişiler Hakkında Uygulanan Yaptırımlar (ed. Ayşe Nuhoğlu), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 31-48.

Toroslu, Nevzat. *Ceza Hukuku ve Çevre*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1982.

_____. "*Doğal Çevrenin Kirletilmesi ve Ceza Hukuku*", Prof. Dr. Akif Erginay'a 65. Yaş Armağanı, AÜHF Yayını, Ankara 1981, s. 149-190.

Tovo, Carlo. *Corte Penale Internazionale dell'Ambiente (radici, prospettive, alternative),* www.diarioeuropeo.it

_____. "*Tutela dell'Ambiente e Alternative Possibili a una Corte Internazionale dell'Ambiente*" Diario Europeo, 2010/1, s. 6-16.

Ulusoy, Ali D. "*Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış*", AÜHFD, 1993, C. 43, S. 1- 4, s. 125-142.

Ünver, Yener. *Ceza Hukukuyla Korunması Amaçlanan Hukuksal Değer,* Seçkin Yayıncılık, Ankara 2003.

_____. "*Yeni Türk Ceza Kanununda Çevrenin Kirletilmesi Suçları*", Güncel Hukuk Dergisi, Yıl 2005, S. 24, s. 52-53.

Ünver, Yener/Nuhoğlu, Ayşe. *Federal Almanya Çevre Ceza Hukuku*, Beta Yayınevi, İstanbul 1999.

Valiente, Mario. *Manuale di Diritto Penale dell'Ambiente*, Giuffre Editore, Milano 2009.

Yaşamış, Firuz D. "Çevre Ceza Hukuku'nda Son Gelişmeler: Yeni Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu" TBB Dergisi, Yıl 2005, S.58, s. 137-147.

Yıldız, Ali Kemal. "*İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu (TCK m 184)*", Güncel Hukuk Dergisi, Ocak 2006, S. 25, s. 60-63.

Yılmaz, Nükhet Turgut. Çevre Politikası ve Hukuku, İmaj Yayınevi, gözden geçirilmiş 2. baskı, Ankara 2012.

Yılmaz, Sacit. Çevre Hukuku Bağlamında Türk Ceza Kanunundaki Çevre Suçları, Adalet Yayınevi, Ankara 2013.

Zapetero, Arroyo. (tercüme: Ali Kemal Yıldız) "*İspanya'da Tüzel Kişilerin Cezai Sorumluluğu*" Tüzel Kişiler Hakkında Uygulanan Yaptırımlar (ed. Ayşe Nuhoğlu), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 49-54.

DOĞANIN HAKLARI VAR

Son otuz yıldır devlet politikası haline gelmiş neoliberal politikaların meyvelerini hep birlikte yemeye başladık. Kamu hizmetlerinin özel hukuk kişileri eliyle gördürülmesi, şirketleştirme ve yeni dünya düzenine uyum adıyla başlayan süreç, devletin ekonomi alanından elini çekmesi ve daha fazla demokrasiye zemin hazırlanması propagandasıyla bugünlere geldi. Geldiğimiz noktada ise devlet eliyle yaratılan yeni bir sermaye sınıfı, tüm ekonomik hayatı denetim altına alan bir devlet ve sıfır noktasında bir demokrasiyle bizi karşı karşıya bıraktı.

Kamu malı niteliğinde olan iktisadi devlet teşekküllerinin özelleştirilmesi, istihdam biçimlerinin esnekleştirilmesi, devletin ekonomiden elini çekmesi gerektiğini söyleyenlerin temel şiarıydı. Bu süreci, doğanın da şirketlerin sınırsız sömürüsüne açan 2000'li yıllar izledi. Kamu varlıkları gibi doğa varlıkları da piyasanın malı haline getirildi. Hava, su, toprak sınırsız ve kontrolsüzce sermayenin hizmetine sunuldu. Vardığımız noktada tüm doğa ve kamu varlıklarının esnek hukuk kurallarıyla sermayenin denetimine girdiğini görüyoruz. Yatırımların önündeki her türlü engeli kaldırmak görevimizdir diyen hükümetler, yurttaşların hak arama çabalarını boşa çıkardı. Bergama Altın Madeni Karşıtı Hareket'ten bugüne binlerce yargı kararını uygulamayan idareler, Türkiye'nin demokratik bir hukuk devleti olmasının önüne geçti. Yargı yoluyla devlet yönetimine katılmak isteyen yurttaşların ve demokratik kitle örgütlerinin dava açma süreçleri usul kurallarıyla zorlaştırıldı. Dava menfaati, süre gibi usul kuralları; bilirkişi ücretler gibi

yargılama mekanizmaları yurttaşların karar alma sürecine katılmasının olanaklarını sınırlandırmanın aracı haline getirildi. Sınırsız büyümeye yüzünü dönen bu politikalar sonucunda, Türkiye'de hukuki güvence sistemleri aşındı.

Bu dünyada sadece sadece zenginler ve sadece hükümetler yaşamıyor. Bu dünyada tütün, pamuk, buğday, üzüm üreticileri, maden işçileri yaşıyor. Bu dünyada İkizdere'nin yamacında bir çınar yaşıyor. Duble yollarımızdan karşıya geçemeyen kör bir tilki yaşıyor. Suyu yatağından koparılmış dereler yaşıyor.

Doğanın haklarını insanların iyi yaşama haklarıyla birlikte korumak, geliştirmek ve iyileştirmek bugün bizim için bir sorumluluk veya ödev olmanın ötesinde bir zorunluluktur. Ne için yaşıyoruz sorusuna verilecek gerçek cevap budur. Doğadan, insanlardan, kültürel ve biyolojik çeşitlilikten korkmayan bir toplumsal, siyasal, ekonomik sisteme ihtiyaç var. Bu sistemin kurucu unsuru olacak hukuk kurallarını oluşturmak için yol yürüyen biz hukukçular, adalet, eşitlik ve ekolojik iyileştirme kurallarına göre hareket edildiği zaman bu ülkede hepimize yetecek toplumsal zenginlik olduğunu biliyoruz.

Aç gözlü, gözü dönmüş ve kar hırsı dışında başka bir hukuk tanımayanların inat ettiği gibi korkulacak bir dünyada yaşamıyoruz. Bu coğrafya binlerce uygarlığı ve milyonlarca canlıyı doyurdu. Şimdi bu coğrafya çanlarını çalıyor. Enerjiyi, suyu, toprağı, kültürü ve ezcümle bir hayatı hakça ve adaletli yaşamadığımız zaman başımıza gelenleri hep tufan hikayeleriyle bize anlattı bu coğrafya. Rekabeti, hırsı, acıyı öven ve böyle bir tarihi kader olarak dayatanlara karşı sözümüz hukuku sömürüden, ezme ve ezilme biçimlerinden, hiyerarşiden, ataerkillikten kurtarmak olacaktır.

Bu nedenle, ikincisi düzenlenen Kent ve Çevre Kurultayı bileşenleri olarak, doğa varlıklarının kendi yaşamlarını devam ettirme hakkını tanımayan bir hukuk sisteminin en temel insan haklarının kullanılmasına da olanak sağlayamayacağını kabul ediyoruz.

Canlıların kültürel, biyolojik gelişme hakkını görmezden gelen, iyi yaşama haklarını tanımayan, ortak mirası savurganca tüketen bir siyasal kültürün ve bu kültüre beşiklik eden kapitalist değerler sisteminin ahlaki, sosyal ve kültürel olarak çökmeye mahkum olduğunu işaret ediyoruz.

Bu gidişi gören, doğanın haklarını tanıyan, suyu, havayı, toprağı ve yaşamın tüm bileşenlerini koruyan bir hukuk sisteminin kurulmasının toplumsal çöküşü engelleyecek acil önlemeler manzumesiyle hayat bulacağını ifade ediyoruz.

Bu nedenlerle,

Yurttaşların devletin karar alma süreçlerinde etkin olmasının önü ivedi olarak açılmalıdır. Yargı yoluyla karar alma süreçlerine katılma iradesini sergileyen yurttaşların doğa ve insan hakları pratiklerinin toplumsal kamusal düzenin kuruluşu için gerekli olduğu görülmelidir.

Adalet duygusunu inşa etmek için doğanın korunması, doğa varlıklarının haklarının tanınmasında üstün kamu yararı olduğu kabul edilmelidir. İklim değişikliği, kuraklık, sellerle perçinlenen yeni yoksulluk düzenine karşı ekolojik ilkelere bağlı olarak, toplumsal adaletsizlik ve eşitsizliklerin daha fazla derinleşmesini önleyici demokratik, sosyal yönetim politikaları geliştirilmesi gerekmektedir. Kalkınma adıyla sunulan yatırımların, doğanın ve toplumun hilafına sonuçlar doğurmasının önüne geçilmesi için, kalkınma politikalarının her kademesinde söz, yetki ve karar vericilerinin açık, denetlenebilir, şeffaf ve hesap verebilir bir idari alışkanlıkla hareket etmesi gerekmektedir.

Doğanın ve emeğin eşgüdümlü biçimde yoksullaşmasına, kültürel ve biyolojik çeşitliliği büyük ölçekli etkilenmesine yol açan ve açacak olan her türlü idari karar alma süreci öncesinde ve karar alma sürecinde yurttaşların da karar verici kılınmasının idari ilkeleri geliştirilmelidir. Toplumsal ve ekolojik maliyetleri öteleyen değil; bu maliyetlerin ortaya çıkmasını

engelleyecek, eşitsizlik ve adaletsizliği derinleştirmeyecek hukuk usul kurallarının gelişmesi sağlanmalıdır. Hızlı büyümeye odaklanmış şirketlerin yatırımlarının ekolojik tahribata yol açmaması için idari, cezai ve toplumsal denetim mekanizmaları etkin hale getirilmeli, şirketlerin yatırımlarının doğa ve insan haklarını ihlal etmeyeceğinin yazılı taahhütleri alınmalıdır. Kirlilik ortaya çıkmadan önce, ön tedbirci yaklaşım (ihtiyatilik ilkesi) işletilmeli ve kamu yararı açısından kültür ve doğa varlıklarının kamusal yönetimi esas alınmalıdır. Ortak mirasını koruyamayan hiçbir toplum ve uygarlık ebedi ve ezeli huzuru yakalayamaz. Bu nedenle, yağmaya dayanan bir büyümenin gelişme olmadığı görülmeli, doğayla birlikte yaşayabilmemize olanak sağlayacak, evrensel ve anayasal düzeyde ortaya çıkan hukuki güvenceler hukuk sistemimizde karşılığını bulmalıdır.